CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

Coll. No. [illegible] +6136

Title [illegible]

613 B

C

ભાવાર્થદીપિકા on દશમસ્કંધ (ઉત્તરાર્ધ)	Title
શ્રીધરસ્વામી	Author
—	Editor
—	Year, Vols.
—	Publisher
613 b. —	Remarks

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ततः पंचाशत्तमे तु जरासंधस्तयादिवाकारयित्वा बुधो दुर्गतिल्लि
नाय निजं जनं। कपटान्कपटैरेव हत्वा देशान पलततः अजयच्च जरासंधं धर्मेणैव तु धा
र्मिकं। अस्ति प्राप्तिसंज्ञे द्वे ये तुः जग्मतुः कंस निमित्तं शोकः कृष्णे अमर्षः तान्यां पुनः
न्यरूणान् रुरोध। तस्य बलं सैन्यं उद्वेलं लंघितमर्यादं सागरमिव वीक्ष्य तेन तस्य बले
न चिंतयामास इति संरुद्ध स्वपुरं च। किं बलमेव हन्मि न मागधं मागधं वा हत्वा बलं ग
च्छामि यद्वा समागधं सर्वं हन्मि इति चिंतयामास। ननु प्रथमं कथं जेष्यामि इत्येव चिंतयि
तुं युक्तं तत्राह कारणमानुष इति सूत्राराव तार कारणेन मानुषः न तत्त्वतः इति एवं त्रिधा
विचिंत्य प्रथमं पक्षं निर्द्धारितवान्। तदाह हत्वा तु किं हनिष्यामीति बलाय उद्यमं कर्त्तोक
रिष्यति। ननु अत एव हंतव्यो मागधस्तत्राह एतदिति एतच्छब्दार्थस्य स्पष्टयति सूत्रकार हर
णायेति। अयाम तदर्थं विना रः इत्यपलक्षणमित्याह अन्यापीति। प्रभवत उद्भवतः स

सूतो सारथि सहितो सपरिछदो परिछदः परिकरः ध्वजकवचादि तत्सहितो युक्तो नाथो वि
घ्रतयेषां ते तद्वंतः तेषां देशिनो बद्धकवचो खायुधाढ्यो शोभनायुधसंपन्नो अथवा स्व
कीयायुधसंयुक्तो हृदिशासः देहकंपः पुरुषा अधमा यस्मादिति वा सत्ववार्थः हे पुरुषो
त्तमेत्यर्थः । गुणानसर्वांतरत्वाद्दर्शना न हताः हे अमंदस्थिरेत्यर्थः । बध्नातीति बंधुः अविद्या
तां हंतीति तथा हे अविद्यानिरसनेति या हि प्रामुहिम दृश्यस्थिरो नवस्तु मितिं अखंडघदरो
सा विनिस्वयमेवमत्वा परितोषात्यको नरमा रूपद्वामा जहीति यथाश्रुतार्थग्रहणे नभ
गवतउत्तरं न वदेति विकल्पे नश्लाघे तं ज मा धवो मधुवंशभवो महतासेन्यसमूहेनाह
तवान् अत्रैः सूर्यं रिपु जिष्णुाग्नि यथ त्यदर्शनमात्रमेव आवरणमिति सवितां समुमुहुः
मोहं प्रापुः परस्यानीकानि सैन्यानि नानाव पयोमुचो मेघाः तेषां शिलीमुखाः बाणो नपो
शिलीमुखाः बाणाः तेषां अस्फल्वणं वर्षतेन पीडितं अस्फूर्जयतद्ंकारवत् कृतवान् तद
वारुणक्तो निति निषंगादिषु धेः शरान् गृह्णन् । अथ तान् गुणे संदधत् राणुणमा कृष्यं निरि

नि १

श्रीयगद्दीयसतल ६५

तबाणसमूहानमुंचत् । निघ्नन् प्रहरन् पत्तिः पदातिः निरंतरमिति ग्रहणादिक्रिया विशेष
णं उच्चलकाघ्रत्नम यथा चक्रवद्भवति तद्वत् मंडलीभूतं धनुर्लक्ष्यते । अश्वाः ध्वजाः सताः
नायकाः रथिनश्च येषु तेषां संछिद्यमानाद्विपदाः इन्नाश्च वाजिनश्च तेषामंगेभ्यः प्रसृता अस्
गापगा रुधिरनद्यः परस्परं प्रवर्तिता इतिरनीयनान्वयः प्राप्तिद्वनदीरूपकमाहनुजाएव
अहयाया सुताः पुरुषाणां शीर्षाण्येव कच्छपाः यासुताः हता द्विपा एव द्वीपा अंतर्वर्तितटानि
हयाएव ग्रहाः ग्राहाः तेषां कुला व्याप्ताः कराउरवश्च मीनायासुताः नराणां केशाएव शैव
लं यासुताः धनुंष्येव तरंगाः आयुधान्येव गुल्माः तेश्च तेश्च संकुलाः अस्थूरिकाः वर्माणि
चक्राणि चातान्येव आवर्ताः तेर्भयानकाः महामणीनां प्रवेकाः उत्तमाः आभरणानि च
यथायथं अश्मानः शर्कराश्चया सुताः भीरूणां भया वहा मनस्विनो हर्षकर्यः किं च संक
षणानापितद्वलेरूपं प्रणीता अंगाद राजनू अर्णवव नू दुर्गं दुर्गम नेरवेजयंकरं चायला दूर
तपारं अंताव्रतव्यपारः अवधि दुःशाहा निषेधा । विक्रमेण अगाधं देशानश्च निरवधिकवि

मित्यर्थः। किंच मगधेंद्रेण पालितं बलं यदेवं भूतं रामकृष्णयोः कर्म किं तत्सर्वं केवलं त्वया विक्री
डितं ननु पराक्रमः नवैतदाश्चर्यमित्याह स्फितीनितं हि किमित्याश्चर्यमिव वर्णितेन त आदन्तथा
पीतिमर्त्यान् अनु विधत्ते अनुकरोतीति तस्याहतान्यनीकानि यस्य अवशिष्टा असव एवं बय
स्य तं च तेन हताः बहुशः अरातायायेन तथा नूनमपि जरासंधं बध्यमानं वारयामास निलो
कनाथाभ्यां रामकृष्णाभ्यां पवित्रार्थानियमोपदेशपराणि पदानि यस्य तेर्वाक्यैः नयनेनी
तिभिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्र लौकिकं न्यायमाह स्वकर्मति यदुभिरल्पकैः नेपरासवः कच
लं कर्म बंधनपाशः अतस्त्वया न लङ्घितव्यमिति मुकुंदाप्रियया विश्वनुषंगः नकृतेदीप्ते
बलं यस्य सः तस्य वा मृतदृष्ट्या कृतप्रतिसंधानाः मतानां डीवनाचेति कावनिस्तीर्णः अन
यासेनवतीर्णो रिवलाग्निर्वायन प्रत्युद्यते मथुरायासि निर्जनरलिसंगम्य मिलित्वा साधु
साधित्यनुमोदितश्च तदा च प्रत्ता पुरी विख्यातिसंतिशोखादयादेवमनुष्येश्च वादितानंदकथ
मूतां पुरीं वंदनोदकैः सिक्तमार्गां ब्रह्मघोषणा वरघोषणो निर्घुष्टां नादितां कौतुकेन उत्सवेनआ

प्रकिरातिप्रयोगः इति स्पष्टं तं पदं अर्थवशात् तिङ् ता कारेणपरिणामं ज्ञाप्यं १

सर्वतो वृक्षानितो रणे नियस्यानां विचीर्यमानः विकीर्यमाणः प्रविवेशेति विपरिणतानु
षंगः आयोधने रणभूमिः तत्र स्थित्वा वीराणां नृपाणां तावति पराजये वर्तमाने पि अरूढे हि
एवाबलं यस्य सः सप्तदशवारान् युयुधे अष्टादशमे संग्रामे प्राप्ते त
न्मध्ये नारदेन प्रेरितः अकस्मात् कालयवनः प्राप्तः आत्मसंमितान् स्वतुल्यान् हजिने दुःख
उनयतः यवनात् जरासंधाच्च तस्मादद्य नयवनायमिति निरूध्य रणं द्विः अस्य अनेन स
मुद्रमध्ये नगरं तन्मध्ये दुर्गं तच्च कृत्स्नाद्भुतं सर्वाश्चर्यमयं अचीकरत् कारयामास संदृश्यते
इति त्वष्टा विश्वकर्मा तदीयं [illegible] शिल्पनैपुणं क्रियाकौशलं तदा दृश्यते रथ्या नि र
थ्या राजमार्गाः पुरतः वीथ्यः उपमार्गाः पश्चिमतः उत्तयतोपि चत्वराणि अंगणानि तन्मध्ये को
षाः तत्रोप्यंतः सुवर्णजवनानि तदुपरि स्फाटिकाद्दालिका तदुपरि हेमकुंभा इति बहु नृ
मिकं यथा वास्तुवास्तुशास्त्रमनतिक्रम्य निर्मितं सुराणां द्रुमालता आश्रयेषु तानि उद्यानो
निं विचित्रोपवनानि स्वतेरन्वितं हेममयानि शृंगाणि येषां तैः दिवस्पृग्भिः अस्फटिकैः स्फा-

ट्टिका अट्टाला उपरिभूमिकाः। गोपुराणि द्वाराणि तैर्निर्मितिर्मिस्रकतोरणान्वयः राजतारकू
टैरजतेन च आरकूटेन च पित्तलाहेमतांस्यां निर्मितिः कोष्ठः अश्वशालादिभिः कथंभूतैः हेमकुं
भैरलंकृतं तथा रत्नकूटैः पद्मरागादिशिखरैः हेमैः सौवर्णमर्कतमयानि स्थलानि
यषु तैर्गृहैश्च देवानां नगरं रम्यं च वास्तोष्पतीनां देवानां च गृहैर्वलभीभिश्च चित्रशाला
भिः निर्मितं यदुदेवगृहैः राजमार्गैः उल्लसत्त्रावमानं पारिजातं च प्राहिणोत् सुधर्मां यस्यामा
सत्ति शुकपरीक्षित्संवादान्स्यैवभूतत्वात् भूतनिर्देशः मर्त्यधर्मैः क्षुत्पिपासादिषड्र्मि
भिः निधिपतिः कुबेरः अष्टौ काश्यान्रूप पद्मश्च महापद्मश्च मत्स्यकूर्मौ तथा दकाः नीलामुकुं
दश्च खर्वश्च निधयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः इति प्रसिद्धान् निजादयान् निजविभूतीः अन्यच्च सिद्धाद
यो भगवता स्वाधिकारसिद्धये यद्यदाधिपत्यं दत्तमासीत् तत्सर्वं प्रत्यर्पयामासुरितिय
था कालयवनो नवतिनवासाजनः तथा योगप्रतापवतनीलांत्वमत्र स्थितः प्रजाः पालय
अहं पालयिष्यामीति समनुमंत्रितः कृतानुमंत्रणः इत्यर्थः निर्जगामेति गिरिपर्यंत॥ ॥ ३

॥इति श्रीभागवते दशमस्कंधे भावार्थदीपिकायां पंचाशत्तमः॥ ॥श्रीः॥ एकपंचाशत्तमे हत्वा
मुचकुंददृशा हरिः। यवनं मुचकुंदेन स्तुतस्तन्नन्वकंपत। यवनेंद्रसुतो कालयवनो यदुभी
षणान् हरिर्हरगिरः स्वैरी पालनाय पलायनाय दा गार्ग्यः शालेन षंड इत्युक्तस्तदा यादवे
रुपहसितः क्रुद्धः सन् श्रीमहेशं प्रसाद्य यदुभीषणं पुत्रवरं लब्धवान् तेन तस्य यवनेंद्रेण पुत्रेण
स्वदेवे पुत्रोत्पादनाय प्रार्थितो गार्ग्यः स च कालयवनमजीजनदिति पुराणप्रसिद्धं। पुरद्वारा
द्विनिष्क्रांतं उज्जिहानं उडुपं इव दर्शनीयतमं श्रतिसुंदरं नित्यप्रमुदितं मित्यादि मुखारविंदवि
शेषणं नारदोक्तैरेतैर्लक्षणैरयं पुमान्वासुदेव एव नान्यो भवितुमर्हतीत्यभयं च निरायुधः अतो
नेन पद्भ्यामेव चलन्निरायुधो हं यास्यामीति निश्चित्य तं पराङ्मुखं प्राद्रवंतमन्वधावत इत्यन्वयः
अहो विचित्रं योगिनां दुःप्राप्यं तं वासुदेवं जिघृक्षुः ग्रहीतुमिच्छुः अन्वधावत् आत्मानं हस्तप्राप्तमिव
दर्शयता हरिणा नीत इत्यन्वयः अहतः शुभः अक्षीणकर्मा भगवान् तत्र शयानं मुचुकुंदं स्वकीय
पीतांबरेणाच्छाद्य गुहां प्रविष्टः तं शयानमच्युतं मत्वा ताडयदिति तस्य पदाहृत्य पादपातेन संदी

प्तोयस्तु देहजोग्निस्तेन भस्मसाद्भविष्यन्त्ययः यवनमर्दयतीति हि नस्तीनि तथा स कस्य वंशपः ।
किंवीर्यः कीदृक्प्रभाववान् किंतेजाः कुतोऽपरिमिततेजाः कस्य वीर्यं पुत्र इत्यर्थः शिशुपआशा पि-
ष्टा सत्यः संगरः युद्धप्रतिज्ञा वा यस्य सः गुहेकान्तिकिये स्वःपालं स्वर्गपालकं सेनान्यं उज्झिताः
स्त्वत्कागता इत्यर्थः किंवसुता इति तुल्यकालीनास्तव समानकालीनाः कालिताः क्विालिताः न
नु मत्प्रजाः कोऽन्यः कालयदि निवेत्राह काल इतिं कालयते इतस्त तत्कालयतिं तस्य केवल्प स
एवमिति मुचकुंदानुग्रहाय भक्तिः स्वतुल्तुं गुहायां प्रविष्टः शते स्म तस्य तैः साधविनात्तिम गा६
तः भरदुर्द्धर्षमधर्ष्यो विपिने अरण्ये तत्रापि गिरिगह्वरे दुःप्रवेशस्थानेतत्राप्यरुकंटकपश्चपलाय ४
स दृष्ट्वा स्यां पद्मां विचरसीति तेजस्विनां मन्ये किं तेजास्सि सर्वत्रापरितोषा दाहमन्य इति पुरुषर्ष
त्वं विद्धुं गुहां ध्यानमंतस्तमः वयं त्विति वंश्यानित्रायणा बकुवचने तेश्वरेमुकुंद इति श्रोका इतिपु
वनाश्वमांधानुः पिता क्वचित्कदाचित्कश्चिद्वयदापि रजांस्यपि विमभेगणितवानं तथानृतथावि
नजन्मानि कर्माणि विमिमीत ऊरुअस्मात्त्र्वहुजन्मास्त्रितेति गमवरुपानि मित्तेनमयेवदग्धः

अग्रे पूर्णाहमित्या दिश्यो वितुं यद्वा अन्यैर्दत्तेषु वरेषु क्षीणेषु यथा शोचतिनैवं मा प्रपन्नः महत्त
वराणमरूपत्वादिति भावः अष्टाविंशतिमे युगे भगवान् वतरिष्यतीति वृद्धगर्गवाक्यमनुस्मर
न्नित्यर्थः खड्गकिरवकेवलं दुर्लभा कामास्तु तुच्छाः नवर याग्पाइस्यात्रायेनाभक्तानां संसारम
ष्टक्तिः प्रपंचयन्नात्मनिविमोहितं इति देहे शयापि द्विपुरुषश्चेति हि विधाप्ययं जनः त्वदीयया
मायया विमोहितः अतोऽनर्थेषु दूषु अर्थपरमार्थसुखं त्वां पश्यतीति तथा अतस्त्वां न भज-
ति किंतु परस्परं वंचितः सन् सुखेच्छया दुःखानामेव प्रभवो येषु तेषु गृहेष्वेव सज्जत इति किं
च कामसुखं सूकरादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु नमानुषजन्मव्यतिरेकेण इति मानुषं प्रा
प्य लामः तज नूमूढ इत्यादि क इति अत्र कर्मन्नूमौ अव्यंगम विकलांगं किंच असति विषयसुखे
मतिर्यस्य सः गृहमेवांधकूपस्तस्मिन् पतितः यथा पशुः तृणलोलितो धकूपे पततीति न केवल
मस्यजनस्य यं गतिः किंतु ममापि तथैवेत्याह ममेति मर्त्यशरीरं आत्मबुद्धिर्यस्य तस्य मम अत
एव सुतादिषासज्जमानस्य ऊर्ध्व मदत्वं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशेऽप्यनात्म

नियतएवंसुदुर्मेदोहेऽग्रेआसंअंतोममैषकालोनिष्फलोगतइति त्वामगणयंतंत्वमाक्रामसीत्या
हप्रमत्तमितिप्रमत्तमनवहितं त्वामेतकमविगणय्यदेहादिषासक्तमितियावत् कुतःप्रमत्तंइति
कृत्यचिंतयाएवमेवंकरणीयमितिमनोरथपरंपरयामनोरथेनप्रपिविषयपुलालसेतसुके
प्राप्तेपिमनोरथपुनःप्रवृद्धालोभस्तृष्णायस्यतंअंतकःत्वमत्तिपघस्तअत्तिसवसीत्यर्थःक्षुधा
सृक्किणीलेलिहानो हिरस्वुमूषकमिवेति किंचकालात्मनात्वयात्तिपन्नोदेहएवंभवतीत्याह
पुरेतिश्वशृगालादिभिर्भक्षितो विट्संज्ञितस्तैरभक्षितःकृमिसंज्ञिकःदग्धोभस्मसंज्ञोभवतीति
किंचअंतकप्रासंग्यागपिदिग्विजयिनाराज्ञापिपारतंत्र्यदुःखंतदवस्थमेवेत्याह निजित्यनिक्ष्मा ५
तविग्रहःअविद्यमानसंग्रामःपूर्वंयस्यमम्मास्तेराज्ञाभिर्वंदितापिमिथुनीभावसुखमेवपरंयंयुत
षुयासितांगहेषुक्रीडामृगइवइतस्ततोनीयते। किंचतत्रापित्वत्कुलस्यनभोगरूपाःकश्चिद्र-
स्त्रीसाहकरोतीतितपस्विअधःशायनब्रह्मचर्यादासुनिष्ठितःपुनश्चस्वराड्हंस्यामितियदाज
क्षांतरप्यवमेचक्रवर्तीस्यामितितदवमत्तिःश्लोकेरीत्याबहिर्मुखानांसंसारप्रपंचमनेक्या

तन्निवृत्तिक्रममाहभवापवर्गइतिसोअच्युतत्वमतःसंसरतोजनस्ययदात्वदनुग्रहेणभ
वस्यबंधस्यबंधस्यापवर्गःअंतोजवेदात्मकालःस्यात्तदासतांसंगमोभवेत्यदावसतांसंग
मोभवेत्तदासर्वसंगनिवृत्त्याकारणकार्यनियंतरित्वयिपरभक्तिर्भवतीत्तनामुच्यतइत्यर्थःमम
तुसत्संगमात्त्रपूर्वमेवयाराज्यादिसंगविच्छेदोजातःसायंत्वयामहानेनुग्रहकृतइत्याहमन्यइ
तितेत्वयासाधुक्तिविविक्तित्तिस्तपसवनंप्रवेष्टुमिच्छद्भिःस्वयंसकुमलन्नमानैःप्रार्थ्यतइत्य
र्थःनद्देवेविषयसेवामार्गस्तवसेवामार्गंचविविच्यवशान्वृणीध्वतिप्रुकंतत्रोत्तरमाहन
कामयइतिःअकिंचनानिवृत्ताभिमानाःआर्याविवेकीरतस्तमःसत्वगुणैरनुबध्यंतइनितथा
ताःऐश्वर्यादिशत्रुमरणदिधर्मादिरूपाःविसृज्यपरंपुरुषमीश्वरंज्ञमिमात्रंज्ञानघनंकुतः
निरंजनंतत्कुतःनिर्गुणंनदपिकुतःअयैद्वंअतएवात्वरंत्वांशरणंव्रजामीतिभुत्तलावञ्ज
गात्कैवल्यंउकरस्थमेवतिपुनर्वरैःप्रलोभयंतंश्रीकृष्णपादपद्मग्रहणेनप्रार्थयते विरमि
निवृत्तिनेःकर्मफलैराद्यःपुनस्तद्वासनाभिस्तप्यमानस्तथाप्यवितृपःषडमित्रैःत्वउचरषा

त्त्वा न विगतस्पृहाः षडमित्राः शत्रवः इंद्रियलक्षणाः यस्य सः अतएव आलब्धशांतिः कथं विदैव
वशेन लब्धशांतिरिति वाशरणस्य ज्ञानं तदिदानीं किं तथा हे शरणाद् समुपेतः प्राप्तो हे अशोक
त्वं हेतुः असत्यं तत्रापि हेतुः ज्ञानं आपन्नं आपदा व्याप्तं पाहीति उर्जिता बलिष्ठा तत्कृतः इत्यत आ
ह अप्रमादाय अनालस्याय कृतः इत्यत आह नधीरिति एकां नभक्तानां पाधीः आशीर्लिङ् प्राप्ता
त्तिरपि नन्दि घते न स ऊतः इत्यर्थः। व्यतिरेकमाह युंजानानामिति उच्छितं विषयात्रिमुखं नुत्वं
तवयुक्तास्तासे नत्नीषयंत्तप स्लिलोकसंग्रह प्रवर्त्त्यतिस्त्वा च धर्मेति॥ ॥छ॥ इति दशमे एकं
वाशतमः॥ ॥छ॥ द्विपं चारानमेधावं वनभयादिवगतः पुरी। अन्वमोदत संदेशं रुक्मिन्याद्विज ६
वर्णितं॥१॥ लघुलघुकानू अल्पप्रमाणोनूतं पसिश्रद्धायुतः तत्रचवदर्याश्रमं आधोरोयन् आराध
यामास निन्ये नीतवानगात् निर्देषपत्नैः वेगरत्नसंवेगादिकं नीरुनीतवकुमारारपिनीतवकूअति
नीतवत् इत्यर्थः वेलतु पलायतां चकुर्याज नं देशअप्रमाणाविनप्रमाणमिति यन्नात तन्नवेत्ती
ति तथानुंगं एकादशायोजनानंतं प्रकर्षेण वर्षत्यस्मिन्निति प्रवर्षणमित्याख्यायस्य तं तदा

मघवान् इंद्रः तत्र विविन्वन्न पितयोः पदं नियमस्थानमनधिगम्य ततो गिरेर्दशाव एकं वयानि
योजनानि तावद्युत्तुंगात् मागधसंराधदेशमतिक्रम्य परतो धोनिपततुः श्रीकृष्णस्य विवाहानि
रूपयितुं बलभद्र विवाहं नवमस्कंधोक्तमनुस्मारयति आनर्त्तेति मात्रा कलौ गरुडाय यथा देवान्
प्यसुधामहरत् तथैलि राक्षसायुद्धहरणादिति स्मृतेः राक्षः प्रमथ्य निवद्ध उक्ता राक्षसं न विधा
नेनोपयेम परिणीतवानिति श्रुतं पूर्वमेव सामान्यत एव श्रुतं विशेषं श्रोतुमिच्छामि श्रवणोत्सु
कमाविः करोति व्रजन्निति पुण्याः महाफलाः माध्वीः श्रुतिसुखाः लोकस्य मलापहाश्च एवानः
श्रुण्वानित्यर्थः श्रुतज्ञः श्रुतसारविन्नु नित्यनूतनाः प्रतिक्षणमाश्चर्यवत्तमत्वेन मानान्वेषमनन्य
ततस्य विरमित्यर्थः। अवस्थातावासितापांगीसुनीलकटाक्षौ कृष्णाय कृष्णमानेनुं प्रेषयाम
स प्रतीहारैर्द्वारपालैः आत्मानं श्रीकृष्णं अतिमत्वा तदानैः संमर्दयन् स धर्मोस्य ब्राह्मणस्या
खिलकामदोग्धा यद्वा सर्वब्राह्मणानां विश्वस्याखिलकामधुगिति लोकानां सति लोकांतरं पर्यट
तिनेकचनिष्टतस्त्विष्टतीत्यर्थः नात्मानीति पाठे सुरेश्वरापि भूत्वा लोकान्नाश्नाति उत्तमश्लोकान्या

न्तोप्यप्राप्तइवक्लिश्यतीत्यर्थः।ज्ञातेसुखमास्त्वइत्यर्थः।नदेवाहृसर्वेषांगेषुवाकूपाण्यादिषुविद्धर-
स्तापरहितःस्वलाभश्चतएवप्राप्तालाभःआत्मलाभोवातेनसंतुष्टानूपूर्णोस्ता।वृनूस्वधर्मनिष्ठा
नयस्यराज्ञोविषयदेशायतःस्थानातयदिव्ययायस्यकार्यंछयादुर्गसमुद्रंसंदृष्टःसप्रश्नःपृष्ट्वा
र्थोयस्यसःपरमेष्ठिनापरमेश्वरणविधूनामस्तिप्रतेरुक्मिण्याश्चेष्टितंइत्यादिसर्वंरुक्मिण्यास्वयमे
कांतेलिखित्वादत्तपत्रिकांमुद्रामुन्मुच्यकृष्णायप्रेमविह्वमदर्शयत्।ब्राह्मणःकृष्णानुज्ञयापत्रंवा
चयतिश्रुत्वेतिअयमर्थःहेअच्युतभुवनसुंदरतिओस्तुकंघातयतिकनवमहिमाकचादरू
पकुलशीलादियुक्तापितथाप्यपगतात्रपायस्मात्तन्मवित्तंत्वयिआ।विशतिआसक्तेतेनकु ७
नःतत्राहस्मृण्वतांकर्णविवरैरंतःप्रविश्यअंगतापंजगेतिहृथकृसंबोधनंवाहृरतस्तवगुणा
नूश्रुत्वातथात्वत्तुप्मतांहज्ञामखिलार्थलाभात्मकंरूपंचश्रुत्वेतिअहोकुलकन्यानामिदमवि
चार्द्यमितिमाशंकीरित्याहकात्वेतिहेमुकुंदहेनृसिंहनरश्रेष्ठकानामकन्याकुलवतीतथाम
हतीगुणादारातथाधीराधीमतीत्वांपतिंनवृणीतमप्यवकेयदोषडंकेतितावः।कथंभूतंगुण-

शीलादिभिरात्मनेवतुल्यंनिरुपममित्यर्थः।द्रविणंद्रव्यसंपत्धामप्रभावःतथानरलोकस्य
मनसांअभिरमणं।यस्मात्तेकिंचकालेविवाहसमरेहविज्ञातत्तस्मात्तन्मेमयाभवान्खलुपति
वृतःआत्माचभवतार्पितःअतस्त्वमात्रागत्यमांत्वतोजायांविधेहिदिपश्चबाधकंघातयत्वा
हमावीरभागमितिवीरस्यतवभागमामागळीश्चमेत्यआगत्यचैद्योमाभिमर्शतुमास्पृश
तुमृगपतेर्बलिंगोमायुःसृगालइति।अनेकजन्मकृतैःसुकृतैरिदमवश्याविदितिप्रार्थयतेपू
र्तेतिपूर्तंकूपादिइष्टमग्निहोत्रादिदत्तंहिरण्यादिनियमःस्त्रीपाटनादिःव्रतंकृच्छ्रादिभिधायवं
घुभिरर्पितायांत्वयिकिमधुनाकरणीयमित्यपेक्षायामाहश्वोभाविनीतिहेअजितश्वोभावि
नितद्दृहनेविवाहेअथमंगुप्तःअलक्षितएवागसपश्चात्पृतनापतिभिःपरिवृतःसन्चैद्यादि
बलंप्रध्यप्रसह्यहठात्वीर्यप्रभावदर्शनमेवशुल्कंवैवाहिकंदेयंयस्यास्तांमामनेनराक्ष
सविधिनोद्वहनिउपदेशरहस्यंनतुभववत्शिशुपालादिबळप्रपमथनंअंतःपुरमध्यगता
यास्तवहरणेत्वद्बंधुवधापिप्रसज्यतेयतआहपौंतःपुरांतिपुराद्बहिर्वर्तमानोगिरिजामंबि

कः। अविकारमरुद्देव मम हरणं सुकरमिति भावः। ननु किमनेनानर्थकारिणा निर्बंधेन ये
योपि तावत्प्रख्यातगुणकर्माणि योग्य एव वर इति चेत्तत्राह यस्येति हे अंबुजाक्ष यस्य तव नोऽघ्रि-
पंकजरजोभिः स्नपनमात्रेण तस्य मत्सोपद्रवं प्रेतमापतिरिव महानलवाञ्छेतितस्य तव तत्प्रसादं
यद्यहं मलभेयं न प्राप्नुयां तर्हि व्रततरुणवासादिभिः कृशान् असून्प्राणान् जह्यां त्यजेयं ततः कि
मत आह शतजन्मभिरिति एवमेव वारंवारं जह्यां यावच्छतजन्मभिरपि तव प्रसादः स्यादिति
अत्र यत्कर्तुं करणीयं तद्दिमद्यक्रियतां त्वयानंतरमेव क्रियतामिति॥ ॥कृष्णदूतिदर्शने दीपं वा
ञ्छनम॥ ॥कृ॥ त्रिपंचाशत्तमे गत्वा विदर्भान्यदुनंदनः रुक्मिणीमहरत्कृष्णो द्विषतां मिषतां ८
बलात्॥ १॥ निद्राया अलालेकारणांतरं वदति तथा कथितमपि अहं जानामीति। अन्यपि च्छेअ
नेष्यामि राजन्याप सदा च राजस्वति हीनानुञ्जन्मथ्यानयने दृष्टांतः एधस इति उद्वाहर्क्षमिति
परश्वारान्नौ विवाहनक्षत्रमिति विज्ञाय तस्यारात्र्यां प्रस्थापयत् प्रातर्विदर्भानगमत् अश्वो लाविनिल
मजितो हह नविदर्भानगुप्तः समभ्यस्त निरुक्मिणीसंदेशात् सैन्यइत्यादीनि चत्वार्यश्च नामानि पु

त्रस्य रुक्मिणः स्नेहेन तद्वशमनुगच्छतीति तथा अनेन शिशुपाले अनतिरुचिं घोतयति-
कर्माणि पुरालंकारपितृदेवार्चनादीनि तान्येवाह पुरमिति सादिवनुक्तिः। संमृष्टाः संसिक्ताश्च
मार्गादयो यस्मिन् तत् चित्रध्वजेषु पताकास्तामितिः समलंकृतम् अकारय तूर्यगंधमाल्याभर
णैरित्यत्र मत्वर्थीयोद्दिश्यः। यद्वा स्रग्गंधमाल्यान्याबिभ्रतीति तथा तैः तथा विरजांबरैर्भूषितैः
स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं तथा श्रीमद्भिर्गृहैश्च जुष्टं यथान्यायमन्याश्च कन्यां प्रति मंगलं नावयामास
कृतेकौतुके नविवाहसूत्रेण मंगले यस्यास्तां अहतेन नवीनेन भूषणोत्तमैश्च भूषितां बधाः तस्याः
कन्याया अथर्वविदां आथर्वणमंत्रविद्भिः अभ्युदयेऽवितं ततश्च तुरंगसैन्यैः परिवृतः कुंडिनं नी-
चकस्य पुरं ययौ मदंच्युतं तेस्य दंतेरथैर्हेमरचिता माला विघंते येषु तैः कल्पितं
निर्मितं यद्भव्यन्निवेशनं तस्मिन् यदि श्री कल्याहरदिति श्रीं कितोः कन्यां स्वाधयितुमिच्छन्स्वयं
दयात्सर्वमेवानुकोनरुक्मिणम्पवितपदि स्वाह गीष्मकन्यतिः। तं प्रत्यापतिप्रत्यागनं क्रियामाराधि
स्वावन्मात्रेण तरितः अल्पराधस्तामं दभाग्यायाः जुगुप्सितं धार्ष्ट्यं रि अपीति श्रीं कायांनायातिहि

उ.री.

कृतोद्यमइत्यस्यायमर्थःआदौकृतोद्यमत्वात्तद्घनप्रस्थापितवान्प्रस्थानावसरेचकिंचि
न्मपितुगुप्तितंमत्वाप्रस्थापयत्अतःसापिद्विजोनूनंनायातीतियदानतोनिर्गतोपिकृष्णोमहे
ववैमुख्यात्नूकविलम्बतिवानवेद्मिहादुर्गायाइतिकालज्ञानाधुनापिगोविंदागमनकाले
इतिमत्वानाकिंचिदाश्वस्तविन्नासतीविनाशंबुद्धोलोचनेनिमीलितवतीस्यर्थः।प्रियप्रायिणःप्रि
यसूचकाःपुरोपवनंप्राप्तेनश्रीकृष्णेनरुक्मिणीमूर्छितामाज्ञायनूनंमद्विरहेणमरिष्यतीति
विज्ञायसएवद्विजःरूपयाद्विजंविनिर्दिष्टःप्राप्तंमाकृपयेत्यादिष्टःनव्यथाआत्मनोदेहस्यगति ६
र्यस्यतंआलक्ष्यदृष्ट्वाव्यथात्मगतिःसतीकथंनूनालक्षणोभिज्ञाहूतस्यलक्षणंतत्कार्यसूचक
मभिजानातीतितथातस्यप्राप्तंयदुनंदनमावेदितवान्तंचतत्रांसमात्मोपनयनंप्रतिआत्म
नास्वयंश्रीकृष्णस्यानयंप्रतितेनद्विजेनसत्यवचनेवोक्तमितिआत्मनःप्राणाश्वरस्येतिवायद्वा
त्मनस्तस्याउपनयनंप्रतिश्रीकृष्णेनयदुक्तंसत्यवचनंतामानयिष्यइत्यादितद्वत्तान्संस्थव
र्णयदित्यर्थः।तंश्रीकृष्णंअस्मिन्कार्येसर्वस्वाप्येणमपिअपर्याप्तमितितद्विनंप्रियमपश्यंती

आत्मनोलक्ष्म्याअपिअलंकरणंअमूल्यंहारंदत्वानद्रूपपरिपूर्णंपश्यंतीकेवलेननामपश्य
द्भुद्दाविस्यर्थःयद्वामांश्रियंयेनमंतिनेनावससर्वसंपदामास्पदंभवंतीतिकिंपुनर्मपिप्रणता
यामितिततोधिकमन्यश्रियेनश्पंतीननामेतिमहामतिरिसनेनश्रीकृष्णावादंकन्यामुद्वा
ढुमवागतःस्यादिनिवरावितेनविधिनासमपूजयादिनिसवितयथायथाचसमेलनांराज्ञा
मध्येवीर्याधनातिक्रम्यतंतेसमदित्तवानित्यर्थःश्रीकृष्णेनाविकार्यसत्वकंजनानुरागेदृष्टि
यतिकृष्णमागतमितित्रिलिःअस्यवरुक्मिण्यएवअर्हत्येवअसावेववैष्म्याएवसमुचितएवे
तिषड्वधारणानितत्कुस्मिन्व्यतिरेकप्रदर्शनमुपलक्षणार्थंनापरेतिनचवाकजेदा
दोषःअनूद्यविधेयमुन्देनलिम्भानामेववाक्यानांसहृदयागाल्यादंसंभाष्टीत्यादिवदिति
अयमवानुग्रहःइतिनिर्दिशतिकिंविदितिअच्युतःपाणिंगृह्णातुइतिअनुगृह्णातुतस्यागम
नंविविनाष्टिदयेनपश्यामितिउद्यिरआहताःवादिताइत्यर्थःवारमुख्यागणिकोत्तमाःउ
पस्पृश्यआचम्यप्रवयसाहद्दाभवान्वितामितिनवस्थापसर्जनंचेत्स्त्रीकमोवितमुक्तेन

मस्य इति रुक्मिण्या तदेव दृष्टाय मेऽत्रः। स्वसंतानयुतो गणेशादिसहितो आत्मारामो सो कथं त्वत्सनि
र्विदिनिवेदनआरुतदनुमोदनामितिं भवत्यः कृष्णएव वासवगंधादिसिरविकोसमपूजयतानंशावि
प्रत्रियोपि विप्रस्त्रीरपि नेदं व्यर्वर्णादिजिष्णु मम पूजयदितिं दोषो निमाल्यं मानि ध्रुतं मोनादि स्ने
त्यासरवीतां विलोकयवीराः मुमुदुरिति त्वतीयश्लोकेनान्वयः श्यामा मध्ये ज्ञातरजस्कां कुंतलेश्यः शोकि
ते इव वपृष्ठे इक्षिणायस्याः सा अधरद्युतिनिर्लोहिता निद्विजा इवकुंदानां कुड्मलानि मुकुलानियस्या
स्तां कलाशाकानद्य कर्केन नूपुरं सिंजत्व कला नूपुरं च तस्यथा मदीप्रिस्तनशालिनुं सीकमस्यतेनपदा
चलंतीं न केवलमुमुकुं पत्नुष्ठ्य सा दृष्या आमिषेण हरयस्वलावण्यं समर्पयंतीयां वीक्ष्य क्षिताः पनुः १०
सात आशानुद्विय दृत तथे वान्यकृतं दद इत्थ नरेणान्वयः सुपर्णलक्षणे गरुडध्वजं हरिः सिंहः
असह्यमानानां तेषां मा काशामाहृअहाधिगस्मान्तं पनां स्मा केयशो गोपहृतमिति॥ ॥कृष्णाः इतिद
शमे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ॥कृष्णावचुः पंचाशत्तमतुज्जित्वा शक्नारिपक्षगान्। रुक्मिणांच विरूप्याथ
भेष्यायाः पाणिं पुरस्य दीनाः॥ इति निरुह्याधिगिस्य वेवदंतः सुसंरमाः काथा विद्याः दशिनाः कृतसन्ना

हाः परिक्रोताः परिहृताः अन्वीयुः अन्वधावन्। विस्फूर्ज्य टंकारयित्वा परेषां शत्रूणां बाकुल्प यादवा
नामत्यत्वे दृष्टांतः मेघा इति एरुवरे हन मास्मत्तः मात्यं कुरुदेवाम लोचनेवरा क्षितावकेस्त्वदीयः
कृत्वास वासोविकमश्च तं उच्चीषाणि शिरांवतंस वस्त्राणि तत्सहिता नि शिरांसि कराः प्रकोष्ठाः
ऊरु विशेषणं वा। अपारदारमवनं हत दारमिवानुरं निष्टास्ते ये कुरुको नर्ज पितातस्यकृत्या दुः
खपीडमान त्वनपारवश्यं व्यक्तं दर्शितं अन्ने चाहमेवदृष्टांतः इत्याह जरासंधः शोरैः कृष्णा सकान्
एकं सं युगं परकेवकं अनिमंवा जितवानहं देवमदृष्टं न घ्ने तेन फल्गुतं तैः स्वल्पसैन्यैः प्रदक्षिणं
अनुकूलः स्यान् गोपालस्य वदपालस्य वेदपालकस्य तिवासत्त्वा यं तथा सुदुर्मतेरिति शोपनां
अनुग्रहवती दुष्टेष्वपि मतिर्यस्य तस्य तिय हत्तां कुक्ष्यांसन कुलदूषणं वसुतस्त्वयहूना कुलस्य
पतस्य ये वैरिपुहन न चतुरंअंससमाघात इत्यस्मा ज्ञाताः कर्नरिस्तु दूप्रत्ययानंघादि विहितः॥
धोक्तः काकः सयथाह विमुंञ्चामितिहनवक्तन क्लअधोस्य वदिति कृदः स रुक्मात्ह वदित्यर्थः रुमं
दृक्षिरपाविद्या सेन विकंपितानि अंगानि यस्याः न वांश्चु बाष्याकेन भुष्यन्मुखं यस्याः रुद्धः कंठो य

स्याः सा वसा वत्तया कालयेण वेलक्षण्येन विश्वंसिना हमम पीमालायस्याः तयागृहीतापादोयस्य
सः सस्मश्मश्रुकेशैः सहिता निस्स्थानस्थाने अवशिष्टा निस्मश्रुणिकेशाश्च यथा भवंति तथा तेन वा
सिना प्रवपन्मुंडयन्नुव्यरूपयत विरूपमकरोत् तथाभर्तृं हत्वा प्राये इत्यर्थः ताबाकोप्यनुषंगः कुक्लिं-
र्णासौ त्वयति मेवास्मानिति पुनः कल्ह मा क्लि पतिबंधुरिति पुनर्देवी प्रत्याहकृत्रियाणामितिय
न धर्मेण त्वानापिच्चा नरेंद्रन्यात तं तन्तस्माद्वारनरस्अतिदारुणः धर्मश्च अतश्च कोस्माकमप
रः धइति सावः पुनः कल्हं प्रत्याह राज्यस्पर्तितस्मादस्माकमनदनुचितमिति त्वावन्पुनर्देवी प्र
त्याहतत्वयमिति सर्वभूतेषुसुहृदो अहितानां त्वा त्वांगां अहत्व घद्धेंस्मन्य मेद्वत्त्वसि इयंतव विष ११
मा असमीचीना बुद्धिः कुतः यतस्त्वसुहृदामनद्वेंइतियद्वा सर्वभूतेषु दुर्हृदामपिस्वसुहृदा
मद्वेमवद्वेंडरूपं मुंडनमत्त इंयमन्यसतवयं विषमा बुद्धिःसमानत्त्वति अज्ञवत् अज्ञानामिव
कुत इत्यत आह आत्ममा हइति परमार्थमाह एक एवाति परः शुद्धः ज्योतिस्वंद्वादियया दक्षुन
त्तायथा घटादिष्विति कुतस्तर्हि नवंद्वादि वदात्मानेरकं शुद्धं प्रतीमस्तत्राह देहइति द्रव्यमधिष्टा

तं प्राणा इंद्रियाण्यध्यासं गुणाश्चादृत्ना धिदैवतं एतत्त्रितयात्मकदेहोपाधिनाशुद्धो न प्रतीयते स
र्थः। ननु देहसंबंधेनापि संसारस्सनिशुद्धत्वं गतमेव तत्राह रु सति अन्येन अधिभूतादिना आ
त्मनः संयोगवियोगो नस्तः कुतः असतः असत्वादन्यस्य सर्थः कुतो सत्वं तत्राह तद्धेतुत्वादिति
तस्यान्यस्य भूतेंद्रियादेः प्रसिद्धेः प्रकाशात्मतद्धेतुत्वान् आत्महेतुकत्वात् ननु देवेशाधिष्टितेस्म
इंद्रियस्याभूतानां प्रतीतिः प्रसिद्धाम तप्रतीत्यावत सस्विद्धिर्नात्मनः स्यत आह दृष्टांतयथा
रवेः यथा प्रकाशस्य प्रकाशकत्वेन वर्तमानयोरपि चक्षूरूपयोः रवेः सकाशात् प्रसिद्धिः द्वयोरपि
तेजस्त्वात् तदंगे दृष्टं तथा भूतेंद्रियादीनां परस्परसिद्धानामपि चेतनाधीन एव प्रकाशः न
त्वार्यत्वात् तद्व्यतिरेकेण सत्वं वस्तुतः तथा वह्निदारवेः … निदीपश्चक्षुश्च रूपं चज्योतिषा नर
थकृत्तवेतुएवं वंधी स्वानिमात्राप्तनस्तुरं … नयदारवेः प्रसिद्धाभ्यामवदृष्टांता
भ्यां परस्परं प्रसिद्धिर्यथा तद्वदिति देहसंबंधाभावादेवनात्मना जन्मादयोपि इति वकुं जन्मा-
दीनां देहधर्मत्वमित्याह जन्मादयस्तितिकथंतर्हि जातोहं बालोहं वृद्धोहमिति आत्मनि जन्मा

दिप्रतीतिः देहजन्मादिनैवेति सदृष्टांतमाह कलानामिवेति इंदोः कलानामेव जन्मादयो न वेंदो
र्यथा तद्वत् तथा च कलानां वा देवकुहूरमावास्या इंदुक्षयस्तु च्यवते तद्वदस्यात्मनो देहनाशाद्देवम-
तिव्यवहारः स्यर्थः । न चात्मनो देहादिसंबंधाभावे कथं तत्कृतभोग्यप्रतीतिरित्याशंक्य स्वप्नदृष्टां
तेन समर्थयते यथेति आत्मानं भोक्तारं विषयान् भोग्यान् फलं भोगं असत्स्वप्यर्थे अन्वनुभुंक्ते त
थाऽबुधः संसारं प्राप्नोति आत्मानं नेत्रशोषयतीमाहयति चेन्न तथा तं निर्हत्य अपाकृत्य समाद्ध्यसम
हितमकरात् तत्कृतिणा स्वबंधकृतवतानाज्ञानं निवृत्तमिति दर्शयन्नाह प्राणेतिं अहत्वा अज्ञात्वा
दुर्मतिमिति च सत्सार्थः अप्रत्यूहम् अनावर्त्य अप्रतिबुध्यन्निति सत्यं पवीयसी स्वसारं यत्र विरू १२
पितस्तत्रैवावसत् तत्र भोजकटं नाम पुरमभूत् वनवरयोः वरवध्वोः देयमुपस्करं उन्नतितेरिंद्रकृतु
लिः ध्वजविशेषः उपकृमानि मंगलानि लाजांकुरपुष्पप्रकरादीनि तैः आहृतायप्रशस्तानृतुजस्ते
षां गजैः परामृष्टाउष्ठितानां भाम्रप्रगाणां तेरूपशोभितोः यद्वा तेरेव गजैः परामृष्टाः संस्पृष्टाः से
क्तामादोसुवरापरिधापवतां बंधूनां मध्ये मिथः समेत्य मुदं प्राप्ताः ॥ ॥ ५४ ॥ इति दशमे चतुःपंचाश

नि२ त्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५४ ॥ पंचपंचाशत्तमे तु प्रद्युम्नोऽजनि कृष्णतः शंबरेणाहृतः सोऽथ हत्वा तं कांतया
गमत् ॥ १ ॥ प्रद्युम्नस्य हारिमिलास्वाधैः शंबराहरणादिना कुटुंबिनामपत्यादिसुखदुःखमसूसुचत्
जांबवत्यादिविवाहोपः प्रागेव प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहः शंबरागारात् प्रद्युम्नप्रत्यागमनं अतः
पुत्रकथनप्रस्तावे प्रथमं प्रद्युम्नस्य जातमात्रस्य शंबरेणहरणं निरूप्यते प्रत्यागमनं तु नरका-
लीनमपि कथापर्यवसानाय अत्रोक्तमिति वासुदेवाधिष्ठितविनप्रनवत्वान् वासुदेवांशः सृष्टि
हेतुत्वाच्च देहापपनायदेहप्राप्तये इति अनवमः अन्यूनः तमिति प्रसिद्धः कामशत्रुः शंबरः त
मात्मनः शत्रुं विदित्वा समुद्रे प्रास्य गृहमगादिति तमिति निर्जगार गिलितवान् तमिति स्व
ति नाशस्थिकया अवद्यनुरूपंति तवंतःदृष्ट्वेति । तत्त्वं कामो यं तव तनेनेति तस्य तिश्री कृष्णादुक्ति
एयां तस्य त्वहनि जर्ते देहप्राप्तिं प्रतीक्षमाणां कामति तं शिशुं कामदेवं बुधा विद्धमंसमाहासेति
अंगहे राजन् सा रतिर्मावेः उपलक्षः भजनम् अधिकृता अधिकारतः प्रामाहे तपत्नी रतिः हे प्रजो-
भवान् कामः दुर्जयत्वे हेतुः मायाज्ञातविदमिति कथं तर्हि हंतव्यस्तत्राह मायावतीरिति नवात्रवि

लंबः कार्यं इतिइत्याह परीति परिशोचनिरोदतीत्यर्थः कुररी पक्षिणी प्रसाध्यतिमहामायां वेणुवीचि
घोसभवति अधिक्षिप्तः कोपितः वज्रस्य निःपेषो निर्घातः यथा निष्ठुरस्तीव्रो नादो भवति तथा स्तनितं
नादं च्यावन दत्त अति निष्ठुरनादं मकरोदित्यर्थः तामिति वैहायसी आकाशे स्थिता बाध्यतिसत्या
त्मिका सत्वगुणमयी प्रायुक्तेस्मत्तस्या नुषंगः तत इति ताः मायाः व्यधमत् यत्ना यत्नानि
ज्ञानमिति तो याणि स्मशृणिरयस्मिन् तत् आजसा बलेन वैहायसा आकाशमार्गेण अंतरे निवि
ष्कृतास रुत्वक्का हकामेघः तमिति निकाम्यवका श्रय अलकाम्लएव अलयस्तः डी नालक्षिताः
रूपेति ईषद्दलक्ष एष्यनश्री कृष्णानभवनीत्यवचार्य स स्त्रीरत्नेस्त्रीपुरले नत्तसहितद्दृष्ट्वा विस्मिता १३
बभूवुः अथैतिनरवेदुर्यः पुरुषश्रेष्ठः एतेन तुल्यं वयोरूपं च पस्यसभवेदिति तस्यस्वपुत्रत्वेसे
सावयेत्याह कथमिति देवकीवसुदेवात्योसहकृष्णस्त्रसमागनद्वात्यर्थः विज्ञातेइतिसोऽर्यण
प्रधक्ष्मम नुवर्णयनियामिति पिताश्रीकृष्णः तस्वरूपे निज आत्मीयईशः भर्तेतिभावाभावनाया
सांतास्तन्मातरः कृष्णपत्न्योपिर हसिनिरूढाभावाः सत्यायमनजल्पितिनरवस्मुविन्नेनकथंस्मर

स्मर्यमाणत्वे नैव स्नेहो न कंकामे अत्र विषयसतिं किं चरमास्य दंश्रीकृष्णस्तस्याविंबश्रीमूर्तिः
तस्यबिंबे प्रतिबिंबिते पुत्रे तदाकिंवक्तव्यं अन्यानार्यो नजेयुरिति ॥ ॥कृ॥ इतिदशमपंचपंचा
शत्तमोध्यायः ॥ ॥कृ॥ षट्पंचाशत्तमेमिथ्याभियोगे मणिमाहरन्। कन्यां जांबुवतः प्राप कृष्णः
सत्राजितस्तथा ॥ पुत्रादिकामस्योरव्यस्य निष्टामुक्ता इति चंचत्कांअर्थस्यानर्थतामाह स्यमंत
हरणादिना सत्यजामा जांबवत्सा विवाहप्रस्तावायस्यमंतकाख्यानमाह सत्राजितइत्यका
रांतः कश्चिद्यनकारांतोन्वयानुसारेणइष्टव्यः कृतकिल्बिषकृतापराधस्तत्कांतयस्वयमेवोघ
मंकृत्वामणिनासहप्रादादितिसंक्षेपः सत्राजितः सूर्यस्त्याम्प्यपिसरवेवासीदित्यर्थः स चतुष्टस्तस्मै
स्यमंतकं नाममणिंप्रादात् प्रदात् प्रीतः स्निग्धः नोपलक्षितः सत्राजितासाविसविज्ञातः तमिति
दीव्यत्क्रीडत्सूर्यायमितिशंकिताः संतः कथयामासुरिति सूर्यनमस्कारायागतं कल्पयित्वाउ
दिकजनकी नांसंबोधनानि नारायणेत्यादीनिगलस्थितवक्षेण रश्मिजालेन मुखनू प्रतिघ्नं तिग्मा
तीक्ष्णा गावो रश्मयो यस्यसः नेचंदमघटितिमिसाहुः नन्विति। अन्विंकं तिमृगयति अजः सूर्यः

बालानामस्तानीवचनेद्धलनूविद्योतमानःसत्राजिदितिकृतानिकौतुकेनमंगलानिअलं
करणानियस्मिन्नूतनूविशेषःकृत्वादिनइतितत्रपारप्रमाणंचतुर्स्त्रिंशत्क्षितिर्गुंजेगुंजाःपंचपणोप
णान्नूअष्टौधरणमष्टौचकर्षनाम्ब्चतुःपलंतुलांपञ्चशतंपादुर्भावःस्यादितिनिस्तुलाःदुर्भिक्ष
मितिमारीनामअकालमृत्युःअरिष्टमशुभंअशुभाःदुःखहेतवःसइतिक्वापिकदाचिन्नूअनेन
दृगवस्थसमर्पस्वयमयंज्योतिनःसर्वानिष्टनिवर्तकमपिअनिष्टहेतुरेवजवनीतिसूचितंतदेवद
र्शयितुमाहतमितिप्रतिमुच्यबधाप्रसेनःसत्राजिद्भ्राताआत्तिधृआकृष्णगृहीत्वासापीतिअज
यत्नूउपांसुअवांचनक्रव्यार्थआमिषार्थआसीनेदृष्टविंशादंविंशतिशदृतिलोपआर्षःकृत्वेतिश्री
कृष्णमुष्टीनांविनिष्पातराघातेनर्निःपिष्टानिविश्लथानोअंगानांऊरुणीबंधनानिसंधिस्थानानि १४
यस्यसःअरण्ताकवनायंमत्तोबलीयान्इतिविस्मितःसन्विस्मयापह्नुज्ञानेइतिसर्वज्ञतानायः
प्राणःतत्रवपदोजःसहोबलंचइंद्रियहृदयबलानितत्सर्वंत्वमित्यहंजानेकथंतथात्वमतआहवि
ष्णुमित्यादिपुराणत्वेहनुमान्त्वमितित्वष्टानिमित्तंपञ्चसत्तउपादानंअनःपुराणःप्रत्नविष्णुवे

हेतुःकालइतिंअधीश्वरत्वमपिअतएवत्वाहईशइतिनतटस्थत्व्याहूआत्मनांआत्मेतियतएवं
तूतःअतोममेष्टदेवंश्रीरघुनाथत्वमित्याह्यस्येतिईषदुत्कलितःउद्दीपितोयोरोषःतेनयेक
टाक्षमात्राःतेःक्षुभितानक्राग्राहातिमिंगिलामहामत्स्याश्चयस्मिन्सोब्धिर्वर्त्मदिशन्दत्तवा
न्तथापितस्मिन्येनस्वयशएवसेतुःकृतःउद्दलिताचदग्धायस्यईषुनिर्वाणःहतानिछि
न्नानिरक्षसादशग्रीवस्यशिरांसिइषुविष्टुःसएवत्वमितिजानेइतीतिएवंविज्ञातेविज्ञानेयेन
तमितिवर्षंलिहदृबहवोविलद्वांप्राप्ताःतत्रमिथ्याज्ञिशापंअसुनामणिनाप्रमज्जन्नूप्रमार्ष्टुंअह
मंतबिलमिहप्राप्तइत्यर्थःसहमणिनासमर्पयामासश्रीकृष्णप्राप्तयेचंद्रभागांनामदुर्गाम
मजन्नूतेषामितिसचकृष्णस्तेषांप्रादुर्बभूवअसवइतिपाठअसवइंद्रियाणितेषांप्रेष्टइत्यर्थः
कदादेव्याउपस्थानान्नूप्रत्यादिष्टादत्तायाआशीःकृष्णंद्रक्ष्यथेतिआशीस्तयाःजांबुवत्यासहे
वयदिलोकेजनाःकथंचिन्मृतंबेधुंपुनरागतंउपलभंतेतद्वदुपलभ्यसर्वेजातमहोत्सवाःआस
न्नितिसत्राजितमितिस्वनपापमानोअप्रवेणअनुतप्यमानःस्वभवनेअगमत्सेतिअयंद

पं आत्मनो रजःमलं अपराधमिति किं कृत्वा कस्मिन् काले इत्यर्थः साधु वदं अदीर्घदर्शिने अवि
चारकं मां दुर्दं कृपणं मूढं मंदमतिं एवं ध्यायन् उपायं निश्चिनोति दास्य इति स्त्रीरत्नं दुहितरं तस्मै
दास्ये रत्नस्य मितइदं अनंतरं परिहृत्वेन रत्नमपीति एवमिति उपजह्रे समर्पितवानिता मिति
बहुभिः कृतवर्मादिभिः भगवानिति मणिं न प्रतीकामः न स्वीकुर्मः देवः सूर्यः तद्भक्तस्य तिकर्त
दुःफलं भागिन इति तवापुत्रत्वात् त्वदीयं धनमस्माकमेव तिष्ठतु इत्यभिप्रायः॥ ॥इति दशमे षट्पं
चाशत्तमोध्यायः॥ ॥कृ॥ सप्तपंचाशत्तमे तु पुनः ज्ञातवंतु वै यथा प्राप्तं स्यमंतकं दुर्यत्रेत्रो माधिक्रूराक्रूराव
हृतात्मनः॥१॥ अक्रूरमुररीकृत्य मणेः पात्रमथाव्रकृतः उपमंत्रितमक्रोंतस्यरामो गाढं अद्धयं॥१॥ १५
सत्राजितः श्रीकृष्णाज्ञा संगफलं व्यक्तीकर्तुमाह विज्ञातेनिं पांडवा बिलद्वारणानुतृगुहासिद्धा द्वि
त्वं विज्ञातोथापि न कुंती च दग्धा मा कर्ष्यं कुल्यकरण कुलाचितं सं व्यवहारार्थं अन्येषां तद्दाह
दुःखासत्तावानुत्ती स्यादीन्समागम्य तु कं ननु श्रीवनसत्राजित कथं मणिं दास्यति तत्राह वकुः यद्ग
त्वान रंघ्रस नेभ्रने कस्मान्न निया न नानुगच्छे न्न्रियतामित्यर्थः एवमिति जं गमिवान् भगाम-

आस्य पक्तिष्य तस्मात् हस्तिनापुरात् हेतनं प्रतिकूलं हजिनमपराधं अपी तामतः सप्त दशा
संख्याकान् संयुगान् तो रामकृष्णावेकमेव तत्वमित्यस्ति प्रत्याह अजयामायया मोहिताः संधि
रार्थः अंतर्यामिकृष्ण नियुक्तः तस्मिन्नक्रूर मणिं न्यस्य पयो पलायत गुर्भ्व सुरः तेद्वतोर
ज्ञानयाजनमात्रगामित्वात् ततः परं गनुमेशा कृत्स्नं पतितं हयं विसृज्य पद्गतिस्य विनाम्यग
यामास अक्रूरमणिरस्तीति दित्वापि राम वैवनाय तथा कृतवानिति सावृ अ
लब्धेति अन्वेषणअवलोकयतदारामः कृष्णवेष्टितं मद्वैवर्नीयेति मत्वा गूढमन्युराद अहमि
तिं कतिविस्तमाः संवत्सरान् प्रासंगिकमाह तनैरिति सत्यजामामप्युवं वयदितिसत्यतोन्नाह
केश वृद्धतिबंधाः सत्राजितः सांपरायिकाः पारलौकिकाः अक्रूर इति व्यूपतुः द्वारकामासकाम्यो
त् कापि पृथा पगतो प्रयाजकामतिहरणात्रातधन्वनः प्रवर्तको तदा कृष्णः कृष्णानुमतेनैव गातः
कृतवर्मानुगमपत्पातप्राक चत्तयादि वा पठितं इति राम्यनेकथमन्यथासर्वज्ञेश्वरवचनं
तयोः संगतवती वित्य क्रूरे वाराणस्यां अधरैर्यजमानेनिवसति लोकमध्ये कृष्णेनैव प्रस्थापिता

कृरइति कर्णाकर्णि जपति जने सत्यभामारामादीनामपि अविश्वासे जनसंशये हापाक्रूरमाहूय
साक्षेपं श्रीकृष्णः प्राह इदं तु भगवन्मतं संगोप्यकं वनं क्षपयाऽन्यत्कारणं अक्रूरानयनवर्णं
यंति तद्यथा अक्रूरं हर्षयन्नुमनु वदति हे अंग राजन् श्रीकृष्णमाहात्म्यं विस्मृतिं तद्वारात्मुनि
वासेति मुनीनां वासायस्मिन्स श्रीकृष्णस्तस्य निवासस्थलि अक्रूरस्यागमनमात्रेण अरिष्टं किं
घटते न हि तं विना न घटनेत्यर्थः पुनरुक्तमतमेव अनुवर्तयति देवइति काशिदेशे पुदेवमघव
ति अवर्षति सलितसुतइति इत्यवं स्तुतमक्रूरमहिमप्रतिपादनपरं हृष्टानां वाकांक्षत्वासस्यमेवं
तथापि न तावदेव कारणं न भवति किंतु मणेरपगम इति मत्वेत्यत इदं तं परमतं विज्ञानमखिलं येन १९
सवासो अत एव विनष्टं इच्छ अक्रूर इति हृदये इति नीतिं अयं जावः महाभागवतस्यास्य मयाद
त्तेपि मणौ अपदानास्य वयस्मोदाहृतो मणिना सह वा गतइति ताववितं ततः किमत आह सत्रा
जितइति अयः पिरामनिनीयदत्वा ऋणं च विमुच्य अपाहृत्य प्रेषितमव शिष्टं दायं दुहितुः सु
तागम्ली पुरिति शास्त्रं तथा च स्मृतिः पत्नी दुहितरश्चैव पितरो भ्रातरस्तथा तत्सुता गोत्रजा बंधुः

शिष्यः सब्रह्मचारिणः सुब्रते ब्रह्मचर्यादिमति अयं ऋपि न प्रत्येति न विश्वसिति नास्तीति च
न वकृष्णमित्याह पतः अव्यक्ति न्नेति अच्युतिन्ना सेनतामरवावर्तते आलब्धउक्तः ददौ अये
न्यस्तः धोधारणे समर्थः सएव गत्स्तानीति भावः रजः विमर्ष्य मिथ्याभिशापं समृज्य अन्ये ईई
ईरन्या दिमिषमापीत्यानूपस्तस्मै प्रत्यर्पितवानिति यस्त्विति दुःकीर्तितं मलं दुरितं चेति॥ ॥
॥ ॥कृ॥ इति दशमे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ॥कृ॥ अष्टपंचाशत्तमेनुकृष्णः पंच करग्रहीन्
कालिंदीमित्रविंदाबसत्यां जडां वलक्ष्मणां॥१॥ कालिंदी निजलाभाय तपः परमुपेयुषीं प
रिणीष्यनुप्रियावासमिंद्रप्रस्थमयागमत्॥२॥ मनीनानूलाढाग हृदयमान पिद्धपदश्च रुपुनः
सर्वेईइष्टानुयुयुधानः सात्यकिः प्राणा इंद्रियाणि मुख्यं पंचवृत्तिं प्राणमिव अप्रतियाः प्रणामं कृत्वा
समेनालिंगितः कनिष्ठास्योऽप्यतिवंदिता वज्राव कृष्णा द्रौपदी अतिवंदिता ब्रह्मणोनाऽर्घ्याणि निंदा
रहिता नवोढा पार्थैः नवंऽपविरुद्धा परिणीता वृथा मितिनिं अतिहा दनस्तहे ने आदिसकलं हृष्टो
यस्याः तया परिघ कृष्णतया परिष्वंगबाधवायस्य सतं मितिषमणे वक्तव्यं तेन रुद्धः कंठो यस्याः सा

क्लेशापाये आत्मनि दर्शनं यस्य तं तज्जनानां क्लेशापापयः आत्मानं दर्शयतीति वा ज्ञातीनू बंधू
श्च नः आत्मानू यद्यात्माअक्रूरः प्रेषितः ज्ञातीनिति वचनात् प्राप्तं मां दर्शयत्यवृक्षांतिनेनिस्वः
पर इति नतदर्शो तिः तत्रहेतुः विश्वस्य निसुहृत्व आत्मा च तस्य हंसि नाम्नाय सिकुन घसांविष
यासक्तचित्ता नोहृष्टा स्त्रिराहा प्रार्थितः सुखं अवसत् इतिशेषः कालिंदीदर्शनप्रसंगमाहअ
थ्यापाःसायकायपाःतौ नूणा इ युधीरातयुधिष्ठिरायमेध्यानू कर्मार्हान् वीन सुरजुनःसख्या
श्रीकृष्णेन अयं मां कामयेदितिशंकयाआहविष्णुमितिप्रादावेवतद्विदानृ प्रसंगाच्चकालींने
चरित्रमाहपार्थंयदेवसंदिष्टो विज्ञापितः श्रीकृष्णः तदैव तेषां विश्वकर्मणा देवरन्नं धारणनग १८
रंकारयामास स भगवानू निरतिशायैश्वर्यगुणवानपि अर्जुनस्य धनुरादिलाभाय सारथिरासखांड
वंनाम इंद्रस्य वनं अहत्ये अग्नये सायकौ खांडववदाहकवह्नेः सख्येअर्जुनाय यस्मिन्निति सा
मान्यतो निर्दिष्टाः यस्याभिप्रायः जलस्थलयोः कृत्रा दृष्टिभ्रमः यदा जलेस्थलमिव दृष्ट्वा ह्रियेयुस्ति
नृतज्जलस्थलहकृतस्मिन भ्रम आसीदिति पुण्यपलग्नं विवाहुनहचंचयस्मिन् पर्वमेमित्रवि

दाविवाहमाह दास्यां आवंत्योः अवंतीराजानौ पृष्टे विवाहमाह नग्नजिदिति कोशलपतिः अयो
ध्याधिपतिः तस्य सत्यानाम कन्या नग्ननाम्ना जितीति पितृनाम्ना प्रसिद्धेत्यर्थः वीरस्य गंध
मपि न सहंत इति तथा तान् खलान् दुर्दांतान् हषान् अजयन्नियः तेन लब्धां प्रतिनंदितः नं प्रति
नंदितवान् श्रीकृष्णेन वा स प्रतिनंदितः प्रतिपूजितः हे नरेंद्र राजन्यबंधोः कृष्णियस्य यां ब्रा
निंदिता तथापि तव सोहदेव याचे त्वदीयां कन्यां याचे शुक्लदाद्यादिप्रदाः गुणानामकमेव
धाम स्थानं त्वं तस्य यस्य तवांगेदुर्दर्ता अशिक्षिताः दुरवग्रहाः दुःखेन गृहीतुं शक्याः एता
नयानिगृह्णाति तस्य कन्या तिसमयकृतः यदिइमगावृषाः एवमितिसत्यधाकृलेलिब्रद्धानां
यावितां स पूर्णेएवाहसंज्ञागयोग्यः स्यामितिसत्यां प्रति असापत्यप्रदर्शनार्थं आत्मनः
सप्तधा करणं बध्नाति निष्कग्रीवा अश्वताः सुवाससश्चेना सौयुवतीनां दासीनां त्रिसाहस्रैय
पयामास प्रस्थापयामास यदुनिर्गोहृषैश्च नग्नवीर्या अपि सुदुर्मर्षाः सेतः रूरुधुः अस्यतः
प्रक्षिपतः बाणसमूहान् कालयामास समं विवाहमाह श्रुतकीर्तेरिति सुतां भद्रां नाम

कैकयीतद्देशनाम्नोऽष्टमाविवाहमाहसुतामितिएवंएवंसश्रीकृष्णोलक्ष्मणांतद्दाराःषोडश
सहस्रस्त्रीविवाहमाहनिरोधानःपुरंतस्मात्तेष्मीजांववतीत्तामासत्यानग्नाचलक्ष्मणां
कालिंदीमित्रविंदाचेत्यष्टपट्टमहास्त्रियः॥ ॥इतिदशमेष्टपंचाशत्तमोध्यायः॥ ॥कृ॥उ॥न
षष्टितमेत्त्रामंहत्वातेनाहृताहरिःकन्याःसहस्रशःप्राप्यपारिजातंदिवाग्हरत्॥५॥परिणीय
तनस्ताःतिस्तन्मनोरथपूरणाःआत्मारामाप्यसोरमतहृहषुगृहस्थवत्॥॥यनतास्त्रियारु
द्धाःसत्तोमःचकाराघनकारणनदहृतस्तदाचत्वनिर्द्दुणसोमकिंचिष्टितंत्रापितःसन्प्राग्ज्यो
तिषपुरंभौमनगरंययाविसन्वयःकथंभूतनहृतंछत्रंयस्यतेनतोकपालप्रधानत्वादिंद्रस्य १८
वरुणछत्रहरणापितस्येवमानभंगइतितथाकेहृतकुंडलेयस्याःसादितिर्बंधुर्मातायस्यते
नहृतममराद्रेःस्थानंमणिपर्वतलक्षणंयस्यतेनसभार्यंतिससत्यभामायाःगरुडगवंतंद्र
दःआगत्यविज्ञापितवांस्तदातस्याःकौतुकायनयात्पर्यासहपत्यावितियद्वातदनुनयेव
त्वसुतंहनिष्यामीतिशतिहासाकंतस्यवरंदत्तंसत्यंकर्तुंसत्यभामायाःभूम्यंशत्वानननयासा

ईपयोयद्वानारदानीतपारिजातकुसुमस्क्मिएयदत्तेसतिकुपितांसत्यभामांसांत्वयता
तुभ्यंपारिजातमवदास्यामीतिश्रीकृष्णनप्रतिश्रुतमितिहरिवंशप्रसिद्धंतदर्थंतांनीतवानि
तिज्ञेयंगरुडेनयानकारणंगिरिदुर्गःत्यादिनेरूपलक्षितंजलाग्न्यनिलैश्चसर्वतोवर्ग्गमा-
नेदुर्गमंयुगांतान्तानर्धनिवद्धीषणंपरिखापाःजक्तानुत्रिशूलमितिआविध्यआलात्यनि
रस्यमुत्कायनदन्महानादंचकारतदेतितस्मेश्रीकृष्णायगदांवभुंवचव्यपुरिमिइंद्रतेज
सावज्रेणप्रतिक्रियपयाहततूतपाअमर्षजुषःक्रोधपराःताम्रइतिपीठंपीठनामानंचमूप
तिनिरगनन्निर्गताःचकर्त्तचिछेदनिकृत्नानिशीर्षाणिनियषांतानहद्वतिशतघ्नीशक्तिवि
शेषेसनरकःतस्मेश्रीकृष्णायतदितिविचित्राःवाजाःपत्राणियेषांतेवाणैःनिकृत्ताबाह्व
रुरवःशिरोग्रीवाःकंधराःविग्रहाःदेहायस्यतनतर्हिवियेतदाविग्यधुस्तस्मिन्नेवक्षणेयानी
तिअत्यामर्षकुरुद्ददेतिसंबाधनंतथाहितेर्याप्रयुक्तानिशस्त्रास्त्राणिनसामःएवंभव
तसैन्यंसर्वंहत्वापश्चात्तानिशस्त्रास्त्राणिविच्छेदतचाप्यकेकंशस्त्रमस्त्रंचत्रिभिस्त्रिभिःश

रेरिखाश्चर्यं तु ह्येति प्रततेजांबूनदेयानिरत्नानि तेन्नीश्वरे मेरुर्वशनूनं मंदरशिखरं महाम
णिं वार्षयदिति नमः इति तत्सूत्रिः स्तौति परमात्मनं देवाद्यं तर्यामिनं येन मंत्रेण कुत्सः प्रसन्नः
अपूर्वमासीत तेन मंत्रेणानमस्यति नमः इति पंकजनाभोयस्य तस्मै जगत्कारणाय तथा
अत एव सत्कीर्तिमयी पंकजमाला विद्यते यस्य तस्मै एवंभूते ध्यायतां पंकजवत्सुप्रसन्ने
नापापशमनं नेत्रं यस्य तस्मै पंकजवत्सुसंध्यापंकजरेखांकितौ वा अंघ्री यस्य तस्मै नम
इति नमः इति तत्र गच्छेत निरतिशयैश्वर्याय वासुदेवाय सर्वजनताश्रयाय अतएव विश्वव्यापि
नेन हि सर्वजनताश्रयत्वं परिछिन्नस्य संभवतीति कुतः सर्वाश्रयत्वे अत आह पुरुषाय सर्व
स्मात्कार्यात्पूर्वमेव सतः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति श्रुतेः एतद-
पि कुतः आदिबीजाय आदं कारणस्यापि कारणाय एवमन् नमस्तादिरूपाय मित्वा
रूपूर्णबोधायेति तन्न एवमपि स्वकारणात्पूर्वं सत्वं नस्यादत आह अजाय जनयितेस्य
ति स्वयमजाय अस्य जनयितृ जन्य त्वापि कर्मणोदेहनुदयं वसत्वा हस्ते अनंतराक

यः इति च हृहत्वादजत्वं अनंतत्वाक्लिवाज्जनपितृत्वमित्यर्थः ननु पित्रादयः पुत्रादीनां
जनकाः तेषां च तत्पूर्वं तेषां चकृतानि तेषां च स्वकर्मद्वारेण जीवाः किमत्राहनचाहपरा-
वरात्मनि लादिपित्राद्यात्मकत्वात्तत्वमेव जनकः इत्यर्थः ननु गुणविश्वात्सादिहनवः
ते च प्रधानस्यैव तस्य च पुरुषः स्वानकः तत्र च कालानिमित्तमिति प्रसिद्धं किमत्राहत
त्राहत्वमिति तु मसाधारणप्रसंहृतएव स्थानाय पालनाय जगतः स्वद्याद्यर्थं तत्क
इंग आदित्वमेव विसर्गविसर्जसी सर्वः कालप्रधानपुरुषाश्चत्वद्यतिरिक्तानसं
तित्वं तु परः सर्वव्यतिरिक्तः अतस्त्वमेव जनपितेत्यर्थः कार्यकारणप्रपंचस्य तद्व्यतिरकं
तस्य च सर्वव्यतिरेकमुपपादयति अहमिति अहं भूमिः मात्राणीति देवा इति मन इति इंद्रि
याणीति च त्रिविधाहंकारकार्याणि कर्ता अहंकारः एवं स्कत्वात् प्रार्थयते तस्य निहृपपन्ना
न्निहरयस्त्वया मद्वनाहतः तस्य नरकस्य अयं जगद्दनो नाम सुतः नीतः अत एव मयात
वपादपंकजं उपसादितः प्राप्तितः अनयं दत्वा पाहीति इतीतिशं तानाधिकमित्सपिशात

व्यं यथा हृष्टी पराशरः कन्यापुरे सकन्यानां षोडशानुलविक्रमः शतानाधिकानि दहृशे सह
स्राणि महामते राजरूपद्रूपलक्षणे सिद्धा दिव्यश्रुनितया हि तेनैवा कं देवसिद्धासुरा
दीनां नृपाणां च जनार्दनं हत्वा हि सा सुरः कन्यारूराय निजमंदिरे प्राहिणोत् स्थापयामास
सुमृष्टाः कमनीयाश्च ता विरजांबराश्च ता नरयानैः शिबिकाभिः अपि च महाकोशानि
तिस प्रियः सत्यभामा सहितः स्थापित इति गरुडाध्याने उपशोभयति यः संद्रान् विबुधा
न् निर्जित्य तीद्रक्षकल्पयोः संग्राम उत्कः तत्र न नु कथं निष्पादितस्य मनोरथेन श्रीकृष्णेन २०
महेंद्रस्य संग्रामः इत्यात्रीश्चाह यथा च इति अभ्यूत तं अर्थसाधनमिति च कर्मद्वयं यथा चेति
यातोः विगृह्यते विग्रहं करोति महानपि तम क्रोधः आ घ्नतो धनिकं ता अथा इति यथा
यथावदनअनने देवकरादिबेधुजनसमागमापि प्रतिगृह्य योगपद्येन सुस्थितः अव्ययः सर्व
त्रापि संपूर्ण एव अहानागंपं नारीणामित्याद् त्रिभिः गृहेष्विति अतः कर्माणि कर्माणि करो
तीति तथा सः निरस्त साम्य अतिशय श्वर्ये रन्यषां तेषु अनपायी अवस्थितं रमा तिर्लभ्याः

अंशभूताभिः निजकामसंवृतः स्वानंदपूर्णः गार्हमेधिकान् गृहस्थधर्मान् इत्थमिति अ
नुरागहाससहितमवलोकनं तत्पूर्वकं नवसंगमं वत ऊतं जल्पं च तस्मिन् लज्जां भेजुः
प्रत्युद्गमेति विश्रमणं संवाहनं केशप्रसारः केशप्रसाधनं केशसंमार्जनं उपहार्यं ताम्बू
लादि समर्पणं दासीनां शतानि विधेया सा तथाभूता अपि स्वयं विलासीस्य विदुरि
ति। ॥इति दशमे एकोनषष्टितमोध्यायः॥ ॥छ॥ अथ षष्टितमे कृष्णः परिहासेन रुक्मिणीं। को
पयित्वा ततः प्रणयकलहतां मसांत्वयत्॥१॥ रामरामजनानंदमहोदयविडंबनैः रुक्मिण्याः
प्रेमकलहश्चपनेष्य यमीर्यते॥ ॥ कर्हिचिदिति स्वतल्पस्थं स्वपर्यंकस्थं च दृष्यमाणा रु
क्मिण्या श्रियः श्रीकृष्णपरमप्रेमसंज्ञा वपितुं तस्यास्तमेव तत्त्वमनुस्मारयतीयस्त्विति
आदेशेनावस्थिताभिः अङ्कात् कर्मदिरषु मुपवर्णयति तस्मिन्निति तत्र हंसन अतिधवसिद्धिमाह
भ्राजं ति मुक्तादामानि तेषां विलंबाः सन्ति यस्मिन् तेन वितानेन विराजिनात्वनीयांनानां वि
राजितपद्मनान्वय मल्लिकेति सुगंधितया द्विरेफकुलैर्नादिते प्रविशद्भिः चन्द्ररश्मिभिर्निर्गच्छद्भि

रगरुसंजनधूपेश्च अतिमनोहरत्वं दर्शितं पयइति पयसः क्षीरस्य फेनइव मृदुनि पर्यंके क
शिपूत्तमे हंसतनूरुहगुलिकायां उपबर्हे अंसे वृतनदेवदर्शयनि बालेति उपाधृतं अचक्रतस्य
समीपे सा माणिनूपुरास्त्रां रेजे क्वणयती मणिमयो नूपुरो कूजयती अंगुलीपवलघव्यजना
नि अग्रहस्ते हस्ताग्रे यस्याः सा वक्षोंतेन गूढौ स्तंगितौ कुचौ तयोः कुंकुमं तेन षोणहारस्तस्य
स्या सा तथा नितंबेध तायापरार्ध्या अमूल्या कौचीतया चरेज तामिलितां निरीक्ष्य प्रीतः स नृसम
यमनोहरिः आवक्षापेकथंभूतां या लीलया धृततनोः तस्य अनुरूपरूपा अनुरूपं रूपं यस्याः सा
तां यथा लक्ष्मीः पुराशारेण देवत्वे देवदेहयं मनुष्यत्वे च मानुषी विष्णोर्देहानुरूपं वै करोत्येषा २१
त्मनस्तनुं अलके कुंडलाभ्यां निषुणपदकेनालंकृतकंठेन च उद्दिंतुशोभितेन च क्रोडलक्षसं-
ती स्मितसुधा यस्यास्तां सर्वगुणयुक्ताया अपि तव बुद्धिर्मदेसा शयेनाहुएकादशाभिः राजपु
त्री ति हे राजपत्रि लोकपालानामिव विभूतिरैश्वर्यं येषां तैः तथा महाप्रभावैः आद्यैः रूपादिति
रुर्जिते अपूर्वं मीसि तासिता नद्दिता नोस्मानू असमानूकस्माद हेपे हृतवती प्रायशोराजस्त्या

जरासंधादिस्यो विरचतः जयं प्राप्नुवतः अस्यश्चेति अस्पष्टवर्त्मनां अविज्ञाताचाराणां अलोक
पथमस्त्रीपारतंत्र्यं पदवी मार्गं आस्थिताः अनुसृताः नोस्माकं न नतज्जेति यथारितिआ समस्तं
परस्परमनुरूपं जन्मैश्वर्याभ्यां सहिता कृतिः रूपं जातिर्वसि मासवः आयतिः वेदत्रीति नदीर्घा
समीक्ष्या विचारो यस्याः तस्याः कथानितर्हि किमित्यानीता हमिति निवेदित्याशंकाह त्वेषेति सममो
द्विषेतितेषामिति स्म पशुत्वयगर्वापनयना यस्त्रीणमतिदुःसत्संमोदासीन्येअकामत्वेवाहउदा
सीनाइति गहयाईहगहया उदासीनाअतएवज्योतिरक्रियाउपानिः प्रदीपादितद्वृत्ता क्रिमात्र
तयाक्रियारहिता आस्माद्वनी महएनाव दिति अविम्लेषाद्देनोः आत्मानमवेक्ष्य वार्थइव रात्रेः उ
पारमत नूहंसी ब्रूनूवद्ती तिविंनालक्षणामाह पदेति नखेररुणश्रीर्यस्य तेनसुजातेन सुकोमल
न पदासु दुःखं अप्रियश्रवणं नृभ यंस्या गरोक्याशोकः अनुतापः तैर्विनष्टा बुद्धिर्यस्याः तस्याः
श्लथंतिपतंतिवलयानि यस्मात् हृस्मात् भुज नेपपातदेहश्चपपातविस्रंसत् अवत्राधीर्यस्याः तदिति
हास्यप्रादिंगां जीर्यपर्यकादिति उत्थापनाश्लेषणेन परिमार्जनाद्यर्थं आविः कृनत्व तुर्जुजहस्य-

र्थः समूह्य निबह्य प्रमृज्य पतित अश्रुकलेषु अश्रूणि कुचौ स्तनेषु चारोकाश्मभिः सांत्वयामास अनु
नीतवान् अतदर्हं अप्रियवासा न र्हामामिति च्चेल्या नर्मणा एवमाचरितं उक्तं न तत्वतः हे अंगने
सुदरि प्रेमसंरंभेण प्रणयकोपेन स्फुरितः कंपितोऽधरो यस्मिन् तन्मुखं इदं कामेन कटाक्षेण व
क्रदृष्ट्या अरुणो अपांगो यस्मिन् ननु न नु कलह किं कौतुकं सुखं च अत आह अयमिति नर्मर्नर्म
ति हास्यं कथने यामः कालः स एवमिति भगवतस्तस्य ऐश्वर्ययुक्तं वचनं श्रुत्वा त्यागभयं मुक्त्वा प्रा
ह त्याद्बह्वाषहनि भगवतः श्रीकृष्णस्य ऐश्वर्यगुणसंपन्नं मुखं सव्रीडेन हासेन रुचिरेण स्नि
ग्धेन अपांगेन वीक्षमाणा प्राह असमत्वं स पंडुगाश्रयणं प्रबलैः कलिः अराजत्वं अविज्ञत्वं लोकि २२
केहावसादनं निः किंचनत्वं स्त्रीतिः आद्यानादरणीयता अनौचिती निर्गुणत्वं दृथाश्लाघा च त्रि-
त्तुलिः औदासीन्यं अकामत्वं स्वदोषानृषाऽस्त्रासतः अनंतत्वादीर्घदर्शित्वे नैष्पारच्छोंबहून् गुणान्
कृत्स्नन्नमोदितान् भेमीन्यषेधत् गुणास्तवैः भगवतः स्वनिंदा परितोषिया निवचनानिता निस वर्ति
र्षपरतया व्याचष्टा एप्रत्ताषततत्र यदुक्तं कस्मान्नो वव्रेऽसमानिति तत्रासाम्यं सत्यमेवाह

नन्विति हे अरविंदलोचन त्र्यधीशाः त्रयाणां ब्रह्मादीनां अधीशो नियंता त्वं क्व का चाहं गुणप्रकृतिः
त्रिगुणस्वरूपा प्राकृतगुणमयी प्रकृतिर्वा न तुल्य मेवाधीश्वरी श्रीः सर्वैरूपास्यत्वादित्विचन्त्रा
ह अन्तः सक्रामेर्गदातोपादो यस्याः सा यदुक्तं राजभ्यो बिभ्यतः समुद्रं शरणं गता इत्यत्रा
ह सत्यमिति हे उरुक्रम तिष्ठ यान्नावं द्रव्याय निगुणाः शाब्दादय एव राजंत इति राजानः तेभ्यो भया
दिवेति अंतर्हृदयसमुद्रे तद्दगाध विषयाकारेण परिछिन्न इत्यर्थः शतनिश्चलतया प्रकाशात
उपलंभनमात्रे चैतन्यघन आत्मा भवानिति बलवद्विः कृतद्वेषानिति यदुक्तं तदपि सत्यमित्या
ह नित्यमिति कदिंद्रियगणैः कुत्सितैर्बहिर्मुखैः इंद्रियगणैः कृत्यास्ति प्रायेण बहुवचनं कुत्सितः इंद्रि
यगणोयेषामिति वातेस्त्वं निसं कृतविग्रह इति तेषु न वा प्रीनः यदुक्तं त्यक्तनृपासनानिति तत्र उक्त
मेवस्याद्वचस्त्वं वकेरिति नृपाणां पदं मासनं अंधंतमः एतत्र अविवेकबहुलत्वात् तत्सेवके र
वस्यकं किं पुनर्वक्तव्यं त्वया त्यक्तमिति अस्य त्वत्वर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषामिति यदुक्तं तद
पि तथैवस्यादृत्त्वादिति न पशुतिर्निराकारः पशुतिनं किं पुनर्वक्तव्यं तव वर्त्म स्फुटमिति किंच यस्मा

घेसवंतमनुवर्त्ततेतेषामपीहितमव्येकिंकमपिअथोकिमुवकल्प्यंतवेश्वरस्येहितमलौकिकं
मित्यर्थःआसितनाःपदवीसुभ्रुप्रायकसीदंतिपापिनइतिअस्यपरिहारंवक्ष्यतिपद्द्वोद्धयेलिपंचम
श्लोकेनिःकिंचनावयंशम्भवेनिःकिंचनजनप्रियाःतस्मात्सायणनयाद्यानोनञ्जतिसुमध्यमेए
तच्छ्लोकार्द्धेदोषद्वयंपरिहरतिनिःकिंचनइतिदरिद्रतालक्षणंनिःकिंचनत्वंतवनुनघटतइत्याह
यस्माइतिअन्यतोबलिभुजःपूज्याअपिब्रह्मादयोयस्मैनवतेबलिंहरंतितस्यसर्वेश्वरस्यतव
तोदरिद्रतानघटतइत्यर्थःनिःकिंचनजनप्रियाइत्यत्रतत्पुरुषेणबहुव्रीहिणावानिंदास्यादिति
स्वयमप्युक्तयथाक्तोनिप्रधानत्वानिनिबलिभुजांब्रह्मादीनांलोकेश्वराणांत्वंप्रधानःतेनुत्यंतव २३
तितस्मात्सायणनयाद्यानात्तजंतीत्यस्यान्तरंनत्वाविदंतितिअनन्तोअसुलपअस्तेनेवतत्पर्यं-
तिनत्वांनजंतीत्यर्थःबलिभुजामपित्वनृपेष्टःइत्यत्रहेतुवदंतीपयोरेवसमंवित्तमित्यनेनो
क्रमनोवित्यंपरिहरतित्वमितिफलासापरमानंदरूपःएतस्यैवानंदस्यान्यानित्ततानिमात्रा
मुपजीवंतीतिश्रुतेःसमाजःसव्यसवक्रूलंहरणःसंबंधःनतुपुंसःस्त्रियःमिथोरतयोःअतएव

तरूतसुखदुःखिनोस्तदाकुलयोरित्यर्थःत्रिशूलिःभृत्त्याचितामुधेत्यस्यपरिहारःत्वमितितिस्तुप
द्व्याख्यानेन्यूस्तदंडर्मुनिस्तिरितिमुधेत्यस्यपरिहारःआत्मेतियदर्पसिवेप्रियंतस्यजगतामा
त्मनस्तववर्णनेनहृत्यस्यार्थःकिंवआत्मदर्शनिवेदन्येतदाविज्ञापलयाःदीर्घसमीक्षयेतिरवस्मि
नुक्तेदोषद्वयंपरिहरतिइतिज्ञात्वेवमेवेमयाद्दृतोसीत्यज्ञानपरिहारःहित्वेतदीर्घसमीक्षापरि-
हारःत्ववतोद्भवःसकालशादुदीरितोयःकालःतस्यवेगस्तेनधस्ताआशिषाययोतानत्वष्टप्रपी
नब्रह्मादीनपिविहायकुतोन्यवराकोरंकाःशिशुपालादयःस्वाज्ञानंपरिहस्त्यपुरुषांतरगुणव
र्णनप्रदीप्तकोपसंरंभेणतस्मिन्नेवाज्ञानमापादयतिजातुमितिनिसिंयोयपापभृविद्राव्यस्वब
लिंहरतितथाशार्ङ्धनुर्निनादेनवज्रासंधादीनविद्राव्यमोस्वत्तागश्रियंहृतवानसितस्य
तवराजस्याउयानोडदधिंप्रपन्नइतियद्वचनंतञ्जाडंन्तांधंनघटतइत्यर्थःयच्चान्यदस्यस्य
र्मनामित्यादिनार्थातंजतःसीदंतीत्यवसादनंश्रमावहत्वमुक्तंतदपिमंदमेवेत्याहयदिति
यस्यतवभजनंवाउपानपात्रमाःअंगावेनस्यपितावेन्यःपृथुःजायंतोनरतःनाडुपायपातिः

गयश्चादिर्येषां तेन च पदवी मार्गमाश्रिताः ते किंसीदंति नसीदंत्येव अपि तु त्वत्पदं प्राप्ताः इत्यर्थः एवं
चकोपावेशेनावसादनस्य परिहारादस्पष्टवर्त्मनामित्येतदानंतर्यं विहाय पात्रोत्कर्षः प्रयोक्तं
अथात्मनोनुरूपामिति तत्राह कान्यमिति श्लोकद्वयेन गुणानां आलयस्य तव पादसरोजगं
धं जनताया अपवर्गमोक्षरूपेल दम्या आलयं तस्मै श्वसद्भिर्मुखरितवर्णितं आघ्रायते अविग
गलाध्यमस्यामरणधर्मिकासदाऊरुत्तयं यस्य तमन्यंकास्त्री श्रयेत सेवेत अर्थविविक्ताद्दृष्टि
र्यस्याः सा गुणालयस्पेत्यनेन गुणोहीनाइति यदुक्तं तदपास्तं अतस्त्वामेवाहमत्तजमिसाह
तमिति प्रार्थयतस्पादिति अरणंशरणं सति निर्दैवतिर्यगादिज्ञम्मतिः पाठांतरं तु अर्थवाद २४
बहुलकर्मश्रवणेत्यर्थः कथंभूतस्य तव यस्त्वे अनंतस्य संसारस्य अपवर्गो नाशो यस्मा
त्सः त्वअंतमुपयाति आत्मसात्करोति तस्य तवांघ्रिरिति तस्य हि शरणमेवानुरूपं त्व-
जनयोग्यं अतस्त्वामहमभजमित्यर्थः यत्रोक्ताराज्ञां बहवो गुणाः राजपुत्री प्रिता तत्पर्लोकपाल
बिभूतिलिः इत्यादिना तत्रसेर्ष्यसत्रापेसां गुक्तिभंगेनाहद्वाभ्यां तस्याइति खराइव केवळेतार

वाहागावोबलीवर्दा इव नित्यं व्यापारक्लिष्टाः श्वान इवावमताः विडाला इव कृपणाहिंसाश्च तत्स्वा
इव किंकराः नृपाः तस्याएवं भृत्याः यस्याः दुर्गायाः कर्णपथं त्वत्कथा न प्राप्नुयात्तस्यास्त्वमेवतोय
दिष्टा नृपाः पतयः स्युर्वगितिं तथाहि तेपदाब्जमकरंदमजिघ्रती सती यास्त्री विमूढा कांतोयमि
ति मतिर्यस्याः सा कांतमतिर्जीवच्छवं भजति त्वगादिभिर्बहिःपिनद्धं अंतर्मांसादिमयमिति यदु
क्तं उदासीनावयं इत्यादि तत्राह अस्त्विति यद्यपि त्वं निरपेक्षः तथापि मम तेचरणानुरागोस्त्व
मयि चमप्पपि न अतिरिक्ता अनतिशायवती दृष्टिर्यस्य तस्यते आत्मनू आत्मन्येव रतस्य तर्हिंत
वानेन को लाभः त्वच्चरणानुराग एव महान् लाभः किंच यर्हि अस्य विश्वस्य वृद्धये ऽपानं रजसा
तिमात्रं ओलक्ष्यं येन सः तथाभूतः सत्माभीक्षसे उ एवार्थे ह हर्षितदेवनः परमानुकंपा अल्पनुग्र
हनितदेवं तदुक्तं सर्वप्रतिव्याख्याय प्रसन्नविनामंत्रमुपदिशंत्याहद्वाभ्यां नैवेति आत्मनोनुरूप
मित्यादिते वचः अलीकं मिथ्येति नैव मन्यय ते लोके कन्याया एवकं विद्वतिर्भवति यथा कापिरा
जकन्यानां अंबा अंबालिका अंबिकानां निसृष्टं मध्ये ऽबायाः कन्याया एवत्रात्वेरतिर्जाता तद

न्नमरतिस्त्वपि व्यूढायाः इति व्यूढायाः परित्यक्ताया अपि तत्तस्मादिहपरलोकद्वयात् भ्रष्टः नःभ्रष्ट
इति साध्वीति प्रलंभितोसि उपहसितोसि अत्या अत्यारव्यानवनीतसत्यमेवेति पानिति मयिएको
तभक्तायास्ते कामाः संत्येव अकामायकामनिवृत्तये मोक्षपर्यवसायिन इत्यर्थः अनुवादेन वरा
नूदत्वा तोमन्निनेदतिउपेतियत् यस्मात्त्वमपि वर्त्तमाना धीः नापकर्षिता नान्यविषयाकृता एको
तत्तत्किमन्निनेघ्नतामेव दृढीकर्त्तुं सकामान् भक्तान् निंदति येमामिति द्वाभ्यां उपभोगसुखार्थं
मायामोहिता लेभवोपपादयति मामिति अपवर्गेण सह संपदो यस्मिन् तं मां प्राप्य प्रसाद्य ये केवलं सं
पद एव विषयान्वांछंति ननु मांनस्पतिं तासां संपदामपि योहमेव पतिस्तं ये विषया निरयपि अति- २५
निकृष्टयोनीनामपि स्पृहणीयाः तान्तेषां मात्रात्मकत्वान् विषयात्मकत्वात् निरयः सुसंगमः श्रोतव्यसंग
म एव स्यात् अतो मंदभाग्या इत्यर्थः दिष्ट्येति तस्मात्त्वं गृहेश्वरिणामपि त्वं मोच्वनीनिःकामा
नुवृत्तिः कृता एतद्दिष्ट्या तदेकथं नूतनामपि वृत्तिः खलैः सुदुःकाराः दुराशिषादुरन्तिप्रायाया असुजरा-
याः प्राणतर्पणपरायाः निकृतिं जुषः क्षुद्रायाः पंचनपरायाः स्त्रियः सुतरामसावनुवृत्तिः सुदुःकरा किं

वसेति निःकामाः प्रेमोवमप्यनुवर्त्तमाना बद्धाः किंतु त्वया सदृशी कापि न पश्यामीति तस्याः सत्किं
बहुमाने नाहनिनंदति त्रिभिः नत्वादृशीं प्रणयिनीमिति उपश्रुतानसमयः कथा यस्य तस्य मे भ्रा
तुरिति प्राहारूपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठ्यां द्यूतसभायां भ्रातुर्वधं तस्मिन्काले कालां त
रेवातदनुस्मरणतः पुनःपुनः समुल्लं दुःखं अस्मात्तिरयोगो वियोगः तद्भीत्या अल्पकः सोदवस
सिअनेनेवानिरुद्धविवाहानेतर्पमस्यज्ञातव्यं हूत इति आसलभते मत्वाप्यर्थमपि चिरायति
ष्योभाविनि विवाहे आगंतव्यमिति समये कृते कथं विनु अप्राप्तवानिमपि एतद्विभ्रं भूत्ये मत्वा
इदमनन्यपाग्यं अंगे जिहासेत्यकुमिछामीत्यैवं इतः प्रस्थापितः तथाहि इदम्येत्वया यघवुजस्त
तल्लनयन्तवत्यसाद्ंज्यामसन्त्रुतकृशानूरातजन्मत्तिः स्यादिति तन्नवकर्मत्वय्यवतिष्ठतु
अवतिष्ठतु अवतिष्ठे तन्नतत्प्रतिकर्तुं शक्नुमित्यर्थः किंतु केवलं त्वां प्रतिनंदयामः एवमिति सोर
तसंलापैः सुरतनर्मगोष्ठीभिः स्वरतः स्वानंदपूर्णः नरलोके मनुष्यचेष्टामनुकुर्वन्॥ ॥छ॥ इति
दशमे षष्टितमोध्यायः॥ ॥छ॥ एकषष्टितमे शौरेः पुत्रपौत्रादिसंततिः। अनिरुद्धविवाहे च रुक्मि

णारामतोवधः॥१॥अष्टाधिकशतद्व्यष्टसहस्रस्त्रीसमुद्भवानां कोटिशः पुत्रपौत्रादीन् हरिर्हरिरयो
ऽयनूः॥२॥ कृष्णस्य अबलाः नार्याः सर्वा या आत्मनिसंपन्नया पितुः सकाशाद नवमानुगृहादि निअ
च्युतं प्रेष्ठं प्रियतमं अमंस तं प्रत्यक् स्वस्य मनिरेतं नस्य तत्त्वमात्मारामत्वं विदंतिता: आत्मारामत्वं
च्युतं कि हृदयं न वा विवितिवा बैजकोशावृहदन्वेव आयुतानि बाहुनेत्राणि वसप्रेमणा हासरसेन वी
क्षिता निववल्गुजल्पाश्च तं गवतः एतेः समाहिता: स्वैरं न केवि चित्रमे विलासैस्तस्य श्रीकृष्णस्य मनो
तिजेतुं हर्तुं न समर्थाः ननु नवाका बभूवुः विभूमः परिपूर्णस्य तासां चित्तमात्वर्णयन् एतद्धि हृदग
ति स्मायि तस्मायोमूढ हसितं नयकः अवलोकेलवः कटाक्षः तेन दर्शितिः सचिता भावा तिप्रायके
न हारि मनोहरणशीलं यन्नभ्रूमंडलं तेन प्रहिताः प्रस्थापिताः ये सौरतामंत्रास्ते पुष्पोडेः अगस्त्वेअ २६
नंगस्य बाणाः शरैः अन्येषांकरणेः कामशास्त्रप्रसिद्धैः यस्येंद्रियं मनो विमथितुं द्रष्टु पितुं पोडश
सहस्रमपि पत्न्यो न शेकुरिति अनुरागेण हासावलोकश्च नवसंगमे लालसआत्सुक्यं स आधा
यस्य विक्रमकंदर्पस्य तत्तेजुः नवसंगमलालसानयं तेजुस्तस्य मनो विजेतुं न शेकुरिति वा प्रस्न

क्षमादिवत्ति विंशोस्तस्य दास्यं नित्यं विदधुरिति प्रौढसावेपिनवसंगमा घत्तिषाने अगतसारत्वे
न औत्सुक्येन च तथा प्रतीतेः तेषामेवश्लोकानां प्रस्तावां तरे पुनः पुनरावृत्तिरतिसौंदर्यातत्प्रास
गिकमुक्त्वा प्रस्तुतमाहतासामिति। दशदश पुत्रा यासां तासां मध्ये अष्टौ महिष्यो याः प्रागुक्तो
क्ता सुताः नितिवार्थितिपितृसमताः श्रीकृष्णसदृशाः अवरः कनीयासामकः अन्येषामपि श्रीकृष्णपु
त्राणां पुत्राः पौत्राश्च कोटिशो बभूवुः तत्र हेतुलेन श्रीकृष्णपत्नीनां बाहुल्यमनुस्मरयन्नितरः कृ
ष्णजाना नामितिचशष्ट नाधिका श्वेति कथमितियः कश्चं हंतुरंध्रं प्रतीक्षतेसकथं प्रासादिति। एतदि
ति वैवाहिके विवाहनिमित्तं रुक्मिण्या त्तिप्रायं कथं ज्ञानीम इति वदंत आह अनागतमिति अती
द्रियं अस्मदादीं द्रियागोचरं विप्रकृष्टं दूरस्थं व्यवहितं कुड्याद्यंतरितं तन्नोत्तरं यदीतिस्वयं वरे रुक्म
वत्याहृतः सन् राजन्यान् निर्जित्य जहारेतियद्यपि श्रीकृष्णावमानितः तथापि वैरमनुस्मरन्नपि म
तरन्नपादान् अन्नमादत्त मर्थः सर्वासामप्येकैका कन्यानसर्वैविवाहो पलक्षणार्थं ज्येष्ठकन्या
विवाह रुक्मात्मजा रुक्मिण्याद्दृतियो नेविवाहः तद्योनमधर्मज्ञानानीति द्विषदन्नं नत्वोक्थं दिषतं नै

वत्तोजयेत् इत्यादिलोकविरोधात् अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु इति निषेधाच्च सर्थः
लोकविरुद्धाचरणफलं वक्तुमाह तस्मिन्निति अदीव्यन् अक्रीडितवान् निष्काणां ग्लहं पणं कृतव
न् केतवं कपटं न्यर्बुदं दशकोटीर्कृदन्तुलितो रामः आददे छलमाश्रितः रुक्मी मयाजितमिति संह
तत्र अमी प्राश्निकाः साक्षिणः वदंतु नृपसंपदि मंगलसभायां सूर्यपानदोदया सिद्धा अखिलका
र्याः अभ्युदयाः शत्रुवधादयो यया तां ॥ ॥ छ ॥ इति दशमे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ॥ छ ॥ द्वियुक्षष्टि
तमे प्राक्क्रमनिरुद्धस्यराघनं कन्यया रममाणस्य बाणेन बद्धवाकृना अनिरुद्धाद्दहन्यस्मिन्नः
बाणयादवसंगरे श्रीकृष्णः श्रीहरं जित्वा बाणबाहून्धाच्छिनत् ॥ १ ॥ बाण इति पुराधिपं पुरपाल
कं कामान्पूरयतीति कामपूरः स वासावमरांघ्रिपः कल्पतरुः तलां निभतेर्बलपूर्णैर्दोर्भिः अद्री २७
न्चूर्णयितुं अनिच्छयां अगछं स्ववीर्यस्य नशानेनाशानं केतुभंगप्रतीक्षमाणः श्रीमहेशादिष्टसंय
मस्य प्रसंगमाहतस्येति प्राद्यम्निना अनिरुद्धेन तत्र स्वप्ने कांतमपश्यंती सा उत्तम्भोतनतः किं वृ
तं तदाह बाणस्येति हस्तग्राहकं भर्तारं त्वया दृष्टः एतेषां मध्ये को वा भर्ता इत्याशया देवादीन्प

ट यथा यथावदलिखत् प्रद्युम्नं लिखितं वीक्ष्य श्वसुरोपमितिलज्जिता शोणितपुरं नीता अनि
रुद्धमिति पुत्रि दुःप्रेक्ष्यप्रेक्षितुमशक्यापराध्येति स्ववपरार्ध्यैरमूल्यैः वासःस्रगादिभिः शुश्रूषण
पूर्वकमर्चितः सन् तया प्रच्छन्नेन्द्रियः सन् अहर्गणान् दिनसमूहान्गतानपि न बुबुधे न ज्ञात
वान् तामिति आपीनां अतिहृष्टां दुरवच्छेदैः छादयितुमशक्यैः विचेष्टितं विरुद्धाचरणं अनया
पिभिः अपायः अपसर्पणं प्रमादो वा तदूहितैः पाठांतरे जुष्टा प्रेष्या सखी यस्यास्तस्याः पुंभिर्दू
षणं कुतो वनितेत्याज्ञानी मदुहितुः कृतं दूषणं येन सः कामस्यात्मना दृष्टाज्ञानं दीव्येतीति अ
त्तिन्ताण्या सर्वमंगलया तस्याः अंगसंगनस्थानकुंकुमं यस्यां सजिता बाहुमध्ये वक्षसि द
धानं मधुमल्लिका वसंतजत्वा जालीतदाश्रुतां तस्याग्रे इत्यर्थः संधिः तस्या अग्रे इत्यर्थः सतमिति
आततायिभिः उद्धनशस्त्रैः माधवानिरुद्धः मार्वं मुरुल्लेहिविशेषः तन्निर्मितं शोकविषादास्यां
विह्वला अवशा अश्रूणां कलाबिंदवा पयोः ते अक्लिणी यस्याः सा रुरोद ॥ ॥ छ ॥ इति दशमे द्विष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ॥ छ ॥ त्रियुक्षष्टितमे बाणयादवसंगरः ॥ स्फाति र्वरेण रुद्रेण बाणबाहु

त्रिदोहरेः॥१॥ अपहृतामिति कर्मवयुष्मादिकं प्रयच्छन्न इति रामकृष्णानुवर्णिनइति तो पुरतो नि
र्गता किंत्यर्थः अष्टाहिणीरिति सर्वतो दिक्षु रक्षुः भज्यमानेति नज्यमानानि पुराघानादीनि दं
द्वैक वृद्धावः अष्टाकाः प्राकारादुपरितनानन्तकन्नेतस्थानानितुल्यसेनकः द्वादशाक्षौहिणीयुत॥
निर्ययौ बाणाः बाणार्थ इति सम्पुनः कार्तिकेयसहितः प्रमथगणैः ततः सन्तूरामकृष्णाभ्यां युयु
घे प्रत्यस्त्राण्येवाह ब्रह्मास्त्रस्येति ब्रह्मास्त्रस्य प्रत्यस्त्रं ब्रह्मास्त्रं नैजं नारायणास्त्रं स्वकं द इति शिखि
नाम पूरणवाद्नेन जपाक्रमनुपलायितः कुंभांड इति तदनीकानि तयोरनीकानि हतानाथा
यथांतानिततइति अनिरीक्षन निर्यद्भूरवावनवतिक्ष्वरस्कपाडुम्बस्य यावदिति नारायणः २८
शीतज्वरं अस्त्रं जृंभास्त्रेण रः समाकंदनं माहेश्वरः आत्मानं परमेशशक्तिमंतं मन्यमानः श्रीकृ
ष्णं नापयितुं प्रवृत्तः स्वयमेव तमः सन श्रीकृष्णं परमेश्वरं ज्ञात्वास्तुवन्नमस्करोति नमामीति
त्वां त्वां अनंतशक्तिं नमामि कुतः परेषां ब्रह्मादीनां ईशितारं हेतुः सर्वात्मानं सर्वेस्यात्मानं वेत
यितारं तत्कुतः केवलं शुद्धं ज्ञप्तिमात्रं चेतन्यघनं तद्देवतत्पितत्त्वं न परमेश्वरत्वमुक्तं किंच वि

श्वसर्गादिहेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीति नन्वेवंत्वतं प्रसिद्धं ब्रह्मनाहमिति येन चाहयते
ब्रह्मेति यद्ब्रह्म तदेव त्वमित्यर्थः। किंनु ब्रह्मेति अतआह ब्रह्मलिंगं ब्रह्मणा वेदेन लिंग्यते
ध्यायत इति तत्कुतः प्रशांतं सर्वविक्रियारहितत्वात्सा तु ज्ञाप्यमिति भावः किंच यदूयसवि
शेषं वस्तु नतत्त्वं लेप्रसत्वामः त्वपि तु सर्वविशेषातीतं न कस्यापि प्रभुत्वं किंतु त्वमेव सर्वप्र
भुरिति ज्ञप्तिमात्रत्वं विवृणवन्स्तौति काल इति कालः क्षोभकः कर्म निमित्तं तदेव फलाभिमुख
मभिव्यक्तं दैवं स्वभावः तत्संस्कारः जीवस्तद्वानूर्द्ध्वमपि तमस्त्रीणि तत्त्वं प्रकृतिः प्राणः सत्त्वं आत्मा
अहंकारः विकाराः एकादशेंद्रियाणि महाभूतानि च तेषां संघातो देहः एतस्य बीजरोहवत्प्र
वाहः यद्यहंकुरः देहः तद्वीजरूपं कर्म ततोंकुररूपो देहः एवं यः प्रवाहः एषा त्वन्मायातस्यानिषेधः अ
पोहाय यस्मिन्नुतत्वानि षधावधिसत्तं प्रपद्य इति ननु देवकीतनयस्य कथमेवं भूतत्वं तत्राह ना-
नेति सर्वापाधिविनिर्मुक्त एवत्वं यथा लीलयास्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैर्देवाद्वित्स्रपि पालयसित
दर्थं लोकसेतून् वर्णाश्रममर्यादाधर्मान् तदर्थं तदनुष्ठातृन्साधून्नत देत्वं नष्टोन्मार्गानुदेश

दीनुहं सिसंहरसि एवमेतदपि तवजन्मभूमेर्अरिहरणाय लीलावतारो भवानन कस्यापित्वं
तनय इत्यर्थः अतो अज्ञानतत्त्वदृत्तिं नैवप्रश्नं मां तं प्रेरदृत्या शयनारूढमाहमिति तेन सात्व
त्वस्वेनदोरेण गीतायेण शीतकरेण परसंतापकस्य पुत्रएव तापइति चेदत आह तावदिति त
वसेवायां प्रवृत्ता नानातापत्रयमनुचितमिति नावः। त्रिशिर इति दत्त्रिशिरः व्यतु अपपातुमदा
शापालकः स्वनूसुखं विचरकास्ताबाशाता माहपदृतिनौ आवपाः इमं संवादं यः स्मरेत्तस्य
त्वत्तो भयं मा भवतु त्वया भयं नोत्पादनीयमित्यर्थः इत्युक्तोऽच्युतमानम्यतिष्ठत् कवाणस्त्वर्थ
श्रीरुद्रान्भगवंतं स्तौति त्वमिति अयमर्थः। लोअज्ञात्ता अयं पुच्यतइति नविनेयनत्त्वे वाऽअये ब्र २९
ह्मणि वदेपि गृहंब्रह्मात्त्मियाः विषयत्वाननुकुनः परंज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वानअवि
षय इत्यर्थः। ननु कथं तर्हि प्रतीतिरत आह यमिति अमलात्मनां स्वतः प्रकाशः स इत्यर्थः आसां
तावन्निर्गुणस्य नवशानं लीलयाधिष्टितस्त्वया माविराड्वियकुस्तापि नशायते उदुंबरफलांत
र्वर्तिमशकैरिवोदुंबरफलमित्याशयेन विराड्पत्तस्तौति दान्यांनाप्तिरितियस्य नस आहयो

नाभ्याद्यवयवाः सभवानूलोककल्पः पुरुष इत्यन्वरेणान्वयः नमो यस्य नाभिः अग्निर्मुखं अंबुरे
तः द्यौः शीर्षं आशा दिशः श्रुतिः श्रवणेंद्रियं उर्वी पृथिवी अंघ्रिः चंद्रो मनः अर्को दृक् अहं शिवः
आत्मा अहंकारः समुद्रो जठरं इंद्रः भुजा बाहुः इंद्रादयो लोकपालाः बाहव इत्यर्थः रोमाणीति ओ
षधयो रोमाणि अंबुवाहाः केशाः। विरिंचो धिषणा बुद्धिः प्रजापति विसर्गो मेढ्रं धर्मो हृदयं लोकः क
ल्पते अवकल्पत इति लोककल्पः ननु तत्त्वतः ननु प्रादेशिकशरीरस्य कथं नभोनाभित्वादितत्त्व
ह तत्त्ववति स्थ अकुंठधामनू अप्रचयात् तत्स्वरूपमेवायं अस्मदादयाय नकेवलम तावन्नू किंतु अस्म
दनुग्रहार्थमपीत्याह वयं चेति सर्वलोकपालाः त्वया पालिताः सभापि भुवनानिपालयाम इति
ननु यदि विश्वावपिता रोयूयं विनाव्यानि वस्तुवनानि संतितर्हि कथमुक्तं त्वं द्वितीयोऽसि तिन हि त्रस्त
त्वम मसजातीयविजातीयभेदः संभवतीति अत आह त्वमिति एकः सजातीयरहितः कुतः आद्यः
पुरुषः पुरुषाणामवस्थात्रयवतां आद्यः प्रकृतिस्ततः पुरुषः कुतः तुरीयः शुद्ध इत्यर्थः तदपि कुतः
स्वदृक् स्वप्रकाश श नरूपः शुद्धादेव कुपाधियागाज्जीवाजायंते यथाग्नेः क्षुद्राविस्फुलिंगाः व्य

त्वं त्वमेवाऽस्मादात्मनः सर्व एव आत्मानो व्युच्चरन्तीति श्रुतेः अतः स्वजातीयरहितः किं च अद्वितीयः
विजातीयरहितः कुतः हेतुः सर्वस्य तथात्वापेक्षहेतुरहितश्चेति कथं तर्हि पतिशरीरं जीवभेदः प्रतीय
ते अत आह स्वतीयस इति सर्वगुणप्रसिद्धस्य सर्वविषयप्रकाशनायन तर्हि किमहमेव संसारी न
हीति सदृष्टान्तमाह यथैव सूर्योपिहितः छायया स्वया निर्दृश्यमनु स्वयैव छायया मेघलक्षणया
परदृष्ट्यापिहितः छादितोपि स्वयं छायां मेघं च रूपाणि च मेघान्तरितान् घटादीनपि संचकास्ति
प्रकाशयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवावरकेण तद्दृष्ट्यापिहितोपि गुणान्सत्वादीन्
उपाधीन् गुणिनश्च उपहितानू जीवानपि च काशि आत्मप्रदीपः स्वप्रकाशः अतस्सर्वसाक्षिणस्त ३०
व न संसार इत्यर्थः किं च मायाश्रयस्य अन्या न्मोहयन तत्वकुतः संसृतिरित्याशयेनाह यन्मायेति
पुत्रादिषु प्रसक्ताहाजिनार्णवे दुःखसागरे उन्मज्जन्ति देवादियोनिं गच्छन्ति निमज्जन्ति स्थावरादिषु
जायन्ते एवं जीवस्य स्वव्यवस्थां निरूप्य इदानीमतज्जनं निन्दति द्वाभ्यां देवदत्तमिति हे देव त्वया कर्म
प्यदेहं दत्तं न देह लब्धापीति शान्यत्वे हेतुः परत्वामिति विपर्ययात् विपरीतात् अनात्मनः अप्रिया

अनीश्वराये इन्द्रियार्थाः पुत्रादयस्तदर्थं अहं मन्ये च शुद्धमनसः त्वामेव नकाइस्याहं अहमिति
भगवता भजनीयत्वे हेतुं वदन्नूतं ब्रूते किं प्रार्थयते तं त्वामिति समत्वे हेतुः प्रशान्तमिति सुसव्य त
मात्सुहृदात्मदैवं सुहृत्त्वबुद्धिप्रवर्तकत्वात् आत्मानं सर्वात्मकत्वात् एवं भूतं देवमीश्वरं त्वां नवान्य
जजनीयात्स्तीयाह आद्येनन्यमकं समानासमानजातीयरहितं तत्कुतः जगतामात्मानं च कर्तं
अधिष्ठाने स्वयं नाकि मात्रणा स्वन कस्यात्मीदुमाशास्ते अयमिति देसपतोप्रह्लादयद्वनिव्यव
स्तितं संकल्पितं अवध्यायमिति वैरोचनो बाणिर्मदङ्कतः त्वसुतला क्रूअवध्यस्ता त्वं किं च प्रह्लादा
यति अन्वयावंशः तर्हि किमित्यंवं कृतं नत्राह दर्पेति अथ अनुगृह्णाति चत्वार इति स हव धातुप
या असौ हिण्यस्तिस इति रुद्रानुमोदित इतितद्दत्तिप्रतस्यवबाणभुजभङ्गस्य कृतत्वात् पारदर्शि
रस्फद्यतः अतिमुखमागत्य सत्कृतः प एनमिति ॥ ॥ इति दशमे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ॥ श्री
चतुःषष्टितमे कृष्णो नृगं पापादमोचयत् ब्रह्मस्वहारिदोषांश्च राज्ञो दृष्टान्तशिक्षया ॥ ॥ ॥ वि
स्मृतिमागत्य सत्याग दिमिदात्स्वद्दम नोरथान्तुं अन्वशासत् यदुस्तं कृष्णो न गास्य रप्रसंगतः ॥ ॥ एक

दति पिपासिताः तृषिताः जलं विचिन्वंतः स त्वं उद्धीवं कृकलासमिति तं वृद्धकृकलासं वीक्ष्य वर्म-
त्विरितिन्वर्ममयैः पाशैः स्लोनवेस्तं बुमयेश्वस इति सं न तं चामीकरं सुवर्णं तद्वद्वर्णो यस्य सः
अद्भुता अलंकारांबरस्रजो यस्य स्वर्गी देवो बभूवेति पप्रच्छेति पतयस्त्रिमंश्रो त्वया गंधन गद इ-
ति मानवः मनुवंशजः यदि ते कर्णमस्त्र शामिति असंदेहं संदेहवचनं यद्विराः प्रमाणं स्फुरि-
ति वक्तृकर्णपथं नूनं प्रापनः स्वामित्यर्थः किमिति सर्वपापहता नो आत्मनो बुद्धेः साक्षिणस्तत्व वि-
दितं किं तु न किंचित् स्खलं छत्ते तस्य इति सतत व्रतेभ्यः अदं त्ता चारस्नः नपसा श्रुतः प्रख्याता श्रुतेन
ब्रह्मणि च दान्या अध्यापनशीला श्व ते सं तस्य ते भ्यः गाइति इष्टं अग्निहोत्रादि पूर्तं वापीकूपा- ३१
दि चरितं कृतं एव वर्तमानस्य मम संकटं किंचिदापन्नं श्रुत्विक्पारकस्य विदितो द्विजमुख्यस्य
प्रतिग्रहनिवृत्तस्य संक्रामिकिता अविदुषा ब्राह्मणस्य यमि त्वजानता ब्राह्मणेनो कंदातव्नि-
स्वामिनो कं अपहर्तेति अत्र वद्गमः व्याकुलान्नवमित्यर्थः तदा उभावपि प्रसंकमनुनीतो प्रा-
र्थितो कथं तदाह गवामिति साई न अहं राजप्रतिग्रहं न करोमीत्युक्त्वा स्वामी गतः अपरः प्रति

याहीत्याह पलृ हृगवांत्वयोकं अन्यदपिगवामयुनं तदभीमां विहायनेका मीत्युक्त्वागोविरु
यपया वित्यर्थः एतस्मिन्नेसनारेइतः पूर्वं पापानां वानेतुमसमर्थः इति भावः पूर्वमिति ब्राह्मण अ-
थवा पूर्वं त्वं भुक्तं यमस्य स्वस्य वा परय पश्यामि हृदेवयमपूर्वं अभुक्तं भुंजे षा हृपतति सः क्षे-
त्रणपस्य निर्दुर्घटनश्री कृत्स्नदर्शनेन विस्मितः सन् आत्मनो प्यमात्तिनंदतिस त्वमिति
हे विप्रास त्वं मम अन्नपयः लोचनगोचरः सन् कथं साक्षात्स यत्तासीत्यर्थः किमत्राश्चर्यं
तदाह परआत्मा अत एव यो गश्चारैरपि श्रुति दृश्यात उपनिषच्चक्षुषा अमले हृदि विस्ताव्य
श्यंतिः सः यता अथ रुजः अरजं इंद्रिय प्रज्ञानं अधः अर्वागिव यस्माद्वा पस्य हि तव पवर्गी
तवत्तस्य भवान् हृतपः स्यात् तु तरुण्यसनेन कृकलास त्वचेन दुःखेन अंधवुद्धे काम मेत
चित्रमित्यर्थः देवलोके वर्तमानस्यात्मनामनसा स्मृत्या नाथं गतयत्र क्कापीति वस्त-
दं आस्पदं विषयो यस्य तथाभूतं तत्त्यादिति यास्य नमस्यतिनमइति सवृत्ता वायस-
वस्य त्वावाउन्मय स्मात्तस्मै ब्राह्मणकर्तृत्वं अप्याविकारायकुतः अनंतशक्तय अनंतनाम

याख्याशक्तिर्यस्य तस्मै वासुदेवाय सर्वभूताश्रयायेत्युक्त्वा पादानत्वमुक्तं श्रीकृष्णायसदानंदरूपा
येति पुरुषार्थत्वमुक्तं यागानां इष्टापूर्तादिकर्मणां पततयफलदातृ अयं भावः एवं भूतं त्वां वि
हाय गृहे नुमनिकृरपि गमिष्यामि त्वद्दत्तकर्मफलभागाय निर्दुर्जरमिति मनाकृ ईषदपि दु
र्जं संतु अग्नेः अंत्रि सदृशस्य तेजीयसः अतितेजस्विनापि दुर्जरं किमुतराज्ञां विषायः पित्र
हलस्वं घोरमित्याह नाहमिति संसर्गो मारकत्वादग्नितुल्यतास्यात् तु नदूपि नत्वाहि नस्यो
ति वह्निर्मूलान्यपि शोषयति ब्रह्मस्वलक्षणगरविषऊः पावकस्य कुलं तद्दूपि समूलमिति दुर
नुज्ञातं यथा यद्दत्तनुज्ञातं त्रिपुरुषं कुलं स्वयं पुत्रपौत्रं च प्रसह्य दहतान् बलात्तराजाद्याश्रय ३२
तः राजानश्चति ये ब्रह्मस्वमत्ति मन्यंते इच्छंति ते निरयमेवाति मन्यंते इच्छंति अतो बालिशा
अज्ञाः आत्मपातं न विन्दंते इति गर्हणीतीतिगंधो अत्ति को द्यअल्पापुष्टात्वति पर्यंति मण
मे नमामि न केवलमर्थवाद बिभीषिके यं किंतु प्रत्यक्षमित्याह अज्ञानार्थ इति ॥ ॥इतिदशमे
वनुःषष्टितमोध्यायः ॥ ॥कृ॥ पंचषष्टितमे रामस्याक्रे गोकुलमागतस्य रममाणस्य गोपीभिः

कालिंद्याकर्षणं मदानृत्यं ॥ रामस्य चरितं चित्रं कालिंद्याकर्षणादि यत् ॥ पौंड्रकोनादिकृष्णस्य
पृथगुक्तमतः परं ॥ परिष्वक्त इति आशीर्भिः रत्तिनंदिताः वत्स व नतावः चिरं नः पाहीति नेत्रैः
नेत्रजैरित्यर्थः ता पप्रच्छुरिति गोपवृद्धांश्च विधिवदभिवाद्य यविष्ठैः रत्तिवंदितः अवसत्र्विमे तयुः
अपि च यथा वृष इति दृष्टा इति ते सर्वे स्विपुत्रादयेष्वरामंअ नामयमारोग्यं पप्रच्छुः ते च तन्न
दृष्टा इति कृष्णकृतसुसत्र्यार्थं संन्यस्ताखिलराधसः त्यक्तसर्वविषयाः कच्चिदिति रामस्य सं
दर्शनआदृताः सादराः ताऌ इति तद्गमने युष्माभिः प्रतिबंधः किं न कृतः तद्दावद्विश्वासादिति
वेन ननु विश्वासः किमिति कृतस्तत्राहुः कथं त्विति य कृतबंधूनां ता मा त्विधानि वाक्यानि तत्रा
न्याऊचुः कथमिति कथं नु गृह्णंति छिन्न कथस्य चित्रकथाकथनकोविदस्य किं च सुदरस्मितं
यस्मिन् तेनावलोकनं च उद्घुलितः स्फुलितोपस्मरः तेनानुरागः कालः इति कालस्तावत्तस्य वा स्मा
कं च यापस्यवक्तिं तु तस्य सुखेन अस्माकं तु दुःखेनैव तावनैव विक्षेपशनिधनिति नानाविधं
षु अनुनयषु कोविदः मधुं चैनं माधवं चेष्टा स्वं गोपीनां रतिमितिश्रीकृष्णक्रीडासमये अनु

त्यन्नानामतिबाळानां चान्यासामित्यपियुक्तप्रसिद्धिः पूर्णेन्दुस्य करैर्मरीचिभिरामस्पृष्ट दले
कौमुदीगंधवायुनाकुमुद्वतीनां गंधवानेन सेवितं यद्वा कौमुदी ज्योत्स्ना तद्विकासिता निकुमु
दानिलः स्यंते कुमुदगंधवायुनेत्यर्थः वरुणेतिवारुणीसुयमा सहोस्य ज्ञामदिरा तमिति हीव
मत्तः स्वदएवा प्राले यद्रिमंतनभूषितं सहजनिमन्तोयमित्यनागतां आपगां नदीं आकुलां आहू
तायतयस्मान्नागच्छसि नप्रयामयिष्यामि च क्रिताकेपिता एकां ज्ञानशेषाख्य नवि गोत्रेऽव
वगाहनं कृतवानू उत्तीर्णाय अवगाहनं कृतानिर्गताय असिताचराद्रीनिकांतिर्लक्ष्मीर्दद्याय
थ्यांकेवलं वपुरूपप्रहितां वासमाला मम्लानपंकजां समुद्रं भवतथा वस्त्रे नीलेलक्ष्मीरय ३३
च्छतेतिहरिं वंज्ञाच्च कं प्रतिलक्ष्मी वाकं ज्ञालस्तपमयं वैके कुंडले वज्र नूपुणं आदि पद्मं च प
प्माख्यं दिव्यं च वणाभूषणं देव मां प्रतिगृह्णीघ यो राणं नुघणं क्रियामित्यादि वसित्वा परि
धाय अमुच्य कंठे निधाय चंदनादि लिप्त एकैव निशायथा माधुर्यैर्विलासैः॥ ॥छ॥ ॥
इति दशम पंचषष्टितमोध्यायः॥ ॥छ॥ षट्ष० कृष्षष्टितमे काशीं गत्वा हंनृपोंड्रकं हरिः तन्मि

त्रं च तनोहं तं सुदर्शनं च यादिकं॥१॥ बालैः अज्ञैः प्रलोभितः कत्थप्रोत्साहितः बालक
तोन्नकः यथा बालैर्नृपत्वेन क्रीडायां परिकल्पितः। अस्मच्चिह्नानि चक्रादीनि उवाचेति
उत्सृज्य अपि शस्त्रे प्रयामि येः सत्वेह मवं विकत्थसे तेष्वपीत्यर्थः यद्वा येः कृत्रिमैः सुद
र्शनादिभिर्विकत्थसे त्वं श्लाघसे तानित सृज्य त्याजयिष्यामीत्यर्थः मां शरणं महीष्य
स्यातेरमात्मुखमिति नि व टाः केकादिवत्सरि विशेषाः तत्र तदा श्रुत्वा शरणमाश्रयो भ
वितासि काशीमिति पौंड्रकस्यापि तदा मित्रपुरे वस्थानाद्धृपालिगारुहः रष्टत्तारन्दक
गरुडः कृत्रिमो ध्वजो यस्य तं अमूल्यः अनर्घ्यो मौक्तिकाभरणं च यस्य तं गजस्यंदनादि
चतुरंगबलमर्दिनवानुष्टथकः पेजाः चतुर्विधं तूतयाम यथायुगांतानिरिति आया
धनमिति आयोधने रणस्थाने अरिणा चक्रेण अवखंडितैः क्षित्रैः द्विपरथवराः ध्वैर्भ
चितं आकीर्ण आक्रीडनमिव कल्पांते रुद्रस्य क्रीडास्थानमिव गिरेः शृंगं यथैतिप्रथ
मं किमिदमितिपश्चात्कंकामिति विनात्याकस्यति संशिशिरसं ज्ञापं कृतं चैत इतिसुद

ह्लि गेइति संस्थाविविमुनरक्रियां अपवितिं निःकृतिं आत्मनाअतिसंधाय बुभ्याय्यवस्यसु
दक्षिणः अस्फदारः वरं अदान् तृणीव स्फक्कवान् अब्रह्मण्येप्रयोजितइतिकृष्णप्रयाजितो विप
रीनाजनविष्पतीनिरस्तवितं अजिनरत्न अतिचारं कुर्वन्वृतीगर्हीतनियमः नियमास्फलमा
ञ्जोतीतिवचनात् अंगारमुद्गारिणी लोचने यस्य दृष्टा तिःउग्रः भ्रुकुटीदंडैश्च कठोरं क्रूरमा
स्यं यस्य सः त्रिशिखं त्रिशूलं दिशः प्रदहन्नत्राहितराहीत्याकुरिति शेषः अविनाशिरक्षिष्यामी
तितदितिरादसीत्वकासयदितिशेषः यद्दा स्वतेजसा खादीनृपतिज्ञाहृत्यमानं अस्यार्थंप्रका ३४
शमानमित्यर्थः आर्दयत् अपीडयत् अर्दितोनिर्यत्कृतवान् तदा हृत्कृत्यतिअतिचर्यंते अ
नेनेत्यतिचारः कृत्यानलः क्त्वाविश्विजेनेव्यसहवर्नमानं सुदक्षिणं वाराणसीसमत्यवसमद
हत्यक्रमिति आद्यादिसहितो अद्यो उपरितनाभ्रमयत्॥ ॥छ॥ इति दशमषट्षष्टितमोध्या
यः॥ ॥छ॥ सप्तषष्टितमः रामोगिरौ रैवतकमदान् स्वैरं युवतिभिः क्रीडन् वधीद्द्विविदं खलं कपि
क्लिंदीविदारणानंतरं रामचरितं द्विविदवधादिसंगतमप्यनुक्तो नत्पर्यत्ताविव्येनपोंद्रकवध

दिनिरूप्यद्रसानी नदेवप्रस्तोतिनृप इति रामचरितश्रवणे छायामद्भुतकर्मत्वं हेतुः तत्रचानं
तत्वंतत्राप्यप्रमेयत्वं नरकस्यसखेनिहतेरिणावैरकारणं मुग्रीवसचिवेद्दतितस्यमैत्रबलेमंद
स्यत्वानेतिरामायणप्रसिद्धत्वेन वीर्याधिक्यमुक्तं सख्यारितिसरव्युर्नरकस्यअपचितिं आन
त्यं राष्ट्रस्य विप्लवो नाशः यथा वनानि तथा पुरादीन् दहदिति कृविदितिकृचि कदाविन् सहिविद
मित्रहासखि हंताहरिः यत्रासौ तस्य समुद्रस्य जले बाहुल्यामुद्दीप्यवेळायाः कूले वर्त्तमाना
दृशान्नावयामास आश्रमस्थानन्वत्रस्यतीन् भक्ता आहवनीयादाग्निषु सत्रादिकृतवान्
पत्रास्कारी त्वमरी अप्ययातराघविप्रकुर्वन् विनाशयन् प्रतिलिन्नमदोन्मत्तं विजहसुः हास्यं च
कुः हेमयामास अवगणनां वकारदंतदर्शनभ्रूभंगादिभिः स्वगुहंगुहं शालं हलं अस्यसमी
पमागत्य सुनंदनमुसलेन मस्तिष्कामस्तकावयवविशेषः गौरकया लोहितधातुनानानु
वितयन् अगणयन् अरुजन्नताडयामास ऊ श्रीकंठबाहुमूले टंकाः त्रायविवराणितत्सहितः
उगतोध्यतिकरं नाशमावहन्नीतितत्पातं॥ ॥छ॥ इतिदशमसप्तषष्टितमोध्यायः॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अथ पश्चितमशांबेनिबद्धे कौरवैर्युधिष्ठिराद्भिमार्जुनाद्याः परामेणागजाङ्कय विकर्षणं ॥ रामचरितां
तरं निरूपयितुमाह समित्तिं उपजः संग्राममतिवनोस्माकं मंहीअस्मात्ति ईदृतां मही नतनृमि
पतपश्चितिमाह ॥ यांतियास्यंतिप्राणाः इंद्रियाणीवसुसंयताः प्राणायामादिलिईमिताः कु
रुवृद्धोभीष्मः तेनानुमोदिताः तत्सहिताः षडुक्त्यर्थः एकलः एकः कर्णः अग्रणीर्येषां तेनाम्
त्वात्कोपमकरोत्कुतः अचिंत्यस्य नगवतोऽर्जुः अचिंत्यश्यामा वर्णश्चेति वा अतुल्यबल
इत्यर्थः ननु त्तिरिसत्त्वीरानुसंधेयानेतस्यतत्कर्मसम्मानितर्वतः तस्य दुर्योधनस्य कन्यां
च आदायेति शेषः पतः कर्किंनेष्ठनू अतः सात्वयित्वा जगामेत्युत्तरेणान्वयः धृतराष्ट्रं प्रति
बुभुक्षयेति अस्ति प्राय जिज्ञासयेत्यर्थः विधिवत्समिवंद्य तमुद्धवं अर्चयित्वा सत्कृत्य मंगल
पाणयः उपायनहस्तानेरामं अतियथुः संगम्य मिलित्वा हृष्टाअपि सप्तमुः अथयश्चिप्रए
कायतपाश्च त्वाकुरुधौयधूयमित्यग्रसनस्यवाक्यंमत्प्यसरुअथाश्रुतमौनीयसमर्पय
तनिशेषः दीर्यप्रस्तावः शौर्यं उ साहः बलंसत्वंतैः उन्नद्धं उद्धतं आत्मनः शक्तेः सामेष्य

३५

नुरूपं उपानतपादस्ताशिरः आरोहुमिच्छंतिहीनोअपिउगमानस्मानाज्ञापयंतीतिमत्वा
स्त्वर्थं अस्यप्रपंचवथ्याउर्वीश्वःधानेनपृथापाविवाहेननुत्तुं अंतिवपभुंजतइत्यर्थः अस्मदुपदृश्या अ
स्माकमनाग्रहणाअतः परं तानि अपहरिष्यामइत्यर्थः अवरुंधीतस्वीकुर्यात्तउरणमेषः अन्य
नावेधुसिम्मापलक्षितयाश्रियाउल्लकूलटोमदोयेषां तेदुर्वाच्यं परुषवाक्यं असत्याउर्जनाः
नानाधनाभिजनादिमदरूलद्धाः दंडएवप्रशामः प्रकर्षेणशामयतीतितथा लकुटोदंडः सुसंरब्धा
तृकुपिताः नृदुर्भाषान्दुर्भाषणमनुस्मयति षड्भिः नविभुः आज्ञापयितुं न
समर्थः अहोधृष्टाः श्रीकृष्णमप्यपि स्मिन्नवेतः इत्यादिकुपित आह यस्येतिमाल्यम्नमेयलि
युकेरुत्नमौलेः उपासितानितीर्थानि ययागिन्निःतेषामपितीर्थयद्धाउपास्ति तंसर्वः सेवितं ती
र्थंगंगा तस्यास्तीर्थत्वनिमित्तं किं यत्प्रद्यानवः श्रीब्रह्मअहमपिउद्दहम कथं नृलावयंयस्यक
लायाः अंशस्य कलाः अंशाः क्वेतिकाकुः किः मत्वानामिवमघादिनारुत्ताःपरुषाः अनुशासि
तास्त्वयेदं केरः सन्नोगलायणदलितातः आकारमृष्ठेनियवातनउद्दिदार्यविचकर्ष उज्जीवि

षयः स्वस्याधिकं ज्ञो दम्भसत्वात् सोढव्यं त्वमिति शेषः शयनं करोषि शेषपर्यंके परिशिष्य माको
यः सवत्वमेवेति गम्यते। सुकोपस्खलनानुचितएवेत्याकुः कोपस्खलशिक्षार्थं न दूषणं त्वत्र मम
यान्पाठांतरे संबोधनं नम इति विश्वं कर्मत्वं यस्य स त्वमिति संबोधनं वेपमाने अपनेपुंस्य पां
ते सुहृद्भिः कौरवैः तत इति मध्ये सन्नायां सभामध्ये॥ ॥इति दशमे अष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ॥क्री
एकानसहनितमगाद्द्रष्टुं प्रतिमंदिरे रुक्मस्य नारदाः इहाभिलिखितो नूनं तेस्कवनद्य प्सादल्प
स्त्रीः एकः पृथक् गृहेषु उदावहत्परिणीतवान् नूनं द्वारवतीमनुवर्तयतिस्माई त्रयमाणा पुष्पितेति
पुष्पितेषु उपवनेषु आरामेषु उद्यानेषु च द्विजानामलीनां कुकानि नेनीदितां खुरितकुल्याप्रबु
मक्तामरकृतैः प्रख्यायंते प्रकाशंते तदिति तथा लेः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकरा येषु तैः वि
लक्ते लिपतंत्यः प्रबलस्यः प्रतना कार्येषु नेर्धजैः वारितः आतपो यस्यां तंतस्यां द्वारकायां सर्वर्धिलप
पलकिपाकेरविनिंप्यत्रनिषादशालिः सप्तसहस्रैः समलंकृतं हरेरंतः पुरं विवेश तच्च तस्यका
रः पलीनां त्र वनेषु एकतमं विवेशेत्यन्वयः पत्रकोशालं लक्षणादर्शितिमित्यंतः पुरस्यवनयाविशेष

णं तदनुवर्णयति चतुर्भिः विद्रुमस्तंभैः विशिष्टं वितते वैदूर्यमयानि फलकोत्तमानि स्तंभेषु अयाएषा
छादनानि इंद्रनीलमयैः कुड्यादिभिश्चोपलक्षितं जगत्याभूमिकया च इंद्रनीलमय्या तरू
लितं यस्याः तं यावितानैरितिमुक्तादाम्नां विलंबाः विविधानि लंबानि विधीयते येषु तैः मणिपुंग
मैः परिष्कृतैः भूषितैः रत्नेतिर्दीपसमीपे दीपघनामघोपमिति बुद्धिः पंचानेतस्मिन् लितेः अनुस्यवेस
वकाले आत्मनासमानिगुणरूपवयांसि सुवेषालंकारा यस्य तेन दासीसहस्रेणायुतया गृ
ण्या सहितमिति श्रियः रुक्मिण्याः पर्यंकतले अवीविश्रान्तं उपवेशयामास अविभ्रम इधधारेत्यर्थः वि
विचदेति शात्वं तेवानदाचसंपूज्य अभिभाष्य चमारुहस्फतेरेणान्वयः कथं भूतः यस्य चरणशौचं गं
गाऽशेषतीर्थसः अतएव जगद्गुरुतरापि सतां धर्मस्तल्लोपनिरवादेव मकरोदित्यर्थः सतांपतित्वे
तुः ब्रह्मण्यदेवइति यन्नगुणकृतं नाम तस्यैव यनोनुरूपं कसमेजा संअनस्तर्दमेव वर्णनापेवमक
रोदित्यर्थः अभिभाष्य इत्युक्तं तदागमननिमित्तादि प्रियमुक्त्वा भगवतात्वस्माईशोऽनर्हं मन्यमानस्त
स्तंभाचयन्नाह नैवतिस्सर्वमित्रवादेवमर्हणं तनुममगौरवान्ननु नर्हिकिंचके सादिचमित्रीतवा

३६

हस्तलानादमश्वैनगाडुलमितिकुतः स्थितिर्यारतांपाद्ध नंवनास्त्यांसरूलस्पनिः श्रेयसायतवा
यंस्वकावतारइतिवपंस्मयविघ्रःअतःखलदमःसाधुसन्माननंवपुक्तमितिनावःपदुकेप्रनो
किंकरवामेतितयाहदृष्टमितिनकजननापाअपवर्गरूपंकिंचआतिदुर्लसनयाब्रह्मादित्तियो
गम्बेरपिहृदिविचिंसेकिंचसंसारकूपपतितानामुत्तारणायअवलंबंआश्रयंएवंस्तंतंवांघ्रि
युगलंमनागइत्युतःकृतकृत्योस्मितथापित्वस्मतिर्यथास्यान्नथाअनुग्रहाणनतस्तद्धाय
न्नेवनिर्यंचरामीतिननइतिअस्ताद्वीव्यंतमिसादोदद्दर्शनिहानव्यंविनानाष्ट्रीनाहचनीयादीन
म्रिहान्त्रेणपंचवनिर्मेहायज्ञेर्यजंतेकालेनत्रसमयेविधिनाउपयापनंप्रापणंविवाहमित्यर्थःक ३२
ल्पयेतंघटयंतंविद्धलितिःविजवःप्रस्थापनंदुहितृजामात्रादीनोस्वगृहात्नूतहृहेप्रतिनयनंउ
पालयनंनकृत्वासुनेरानयनंतःमहासवान्कल्पयेतंयोगेश्वरेशस्यपषामपत्यानीमहासवा
नूवीस्थलोकाःसर्वलिसिस्मिरविस्मयंचकुःअथकलिंगवपांतरणउन्मेहयोगेश्वरात्मनआत्म
निममनसिनवस्वरूपेवानिर्सांताःप्रतीताःनवयोगमायाःकेवलेविदामविघ्नःननुत्वसर

मार्थमितिनावःत्वन्मानुषानाधनमुस्यामिअतोमांप्रस्थापयस्वाहआनुजानीहीतिनतस्मा
वूलोकेतिदयनृइमधर्ममास्थितःननुतत्वतःहपुत्रमोविद्मोहंमायाभुलीतिएवमनुगहीत
स्तमकमवसंतंददर्शेतिकृष्णस्यातिमुहुर्मुहुर्दृष्ट्वाजानकानुकोमुनिःविस्मितोन्नूदितिअह्निकश्च
इत्युक्तआत्मायस्यतेननारदहृष्टांकृष्णलीलांनिगमयतिएवमितिअखिलस्यसवापउइच
यगहीताःआकेयानानामूर्त्तयायेनसःसवीउंचतसोहृदंचतेननिरीक्ष्यांहासध्यतास्यांजुष्टः
यातीनिर्भानन्यविषयागिउसाधारणानिअपवर्गमार्गमोक्षपदा ॥इतिदशमेएकोनसप्त
तितमोध्यायः॥ ॥कृपानतस्तुसप्ततितमकृष्णस्याह्निककर्माणिहतनारदयाःकार्यकार्यमंत्रविचा
रणं॥ ॥जगन्मंगलचारित्रमाह्निकंजगदीशितुःनारदेनकविहृष्टमाहचास्मिन्यथाक्रमं॥ अइ
सर्थधर्मकामविसत्रप्रस्कृतस्यश्रीकृष्णाह्निकस्याविकारअथशाइत्युपसनायांआसन्नायां
पतितिःश्रीकृष्णःमाधव्यामाधवस्यपत्न्याःचयांस्परहवनूइतिवेदिनःस्वश्रीकृष्णेबाधयंतिसंति
वयांसिपक्षिणःअरहवनूअतिशयनाकूजनूमंदारवनवायुभिःगायसुअलिषुअनिद्राणिव

यांसि वेदसीत्युपलक्षणं परिज्ञानां विश्लेषणं तत्पर्यालोच्य एकं अखंडं च यतः हेतुः अनन्यं निरुपाधि
अत एव अव्यपदेश्यं यज्ज्योति स्वरूपं तु नित्यं निष्ठं नं कल्मषं अविद्या यस्मात् उपलक्षणमाह अस्येति
विश्वस्योपलक्षितानां वृक्षाणां सोनिहंति अस्त्रावः स्त्रवाः निर्हंतिरानंदः तथा हि गुणान्तो भानु पूर्वं संगो
मात्रंयः सदृवसाम्यदमयआसीदितिश्रुतेः स एवआनंदस्य विज्ञानमानंदब्रह्मेत्यादिश्रुतेः तस्य
नंदात्मिस्वरूपः अथवा आलुनः ख्यातः संख्याया उपगमः उपासनं आविर्यथा भवति तथा क्रियाकल्प
पंचकारकाएवलानउदयात् पूर्वमिवदुन्नानलः ब्रह्म गायत्री ऊजापकः जाः अंशानूद्देवान् ऋषीन् पि
तॄंश्च तर्पयित्वा घनानारुक्मश्रृंगीनोमिनिगणीनां प्रथमप्रसूतानां बद्धसंख्या श्लोकानेसंग्रह ३८
तिचतुर्दशनामलक्षणां संख्याधिकशनां शकः बहु चतुरश्री लक्षसहस्राणि त्रयोदशेति दिने दिने
प्रतिगृह्णंत्वेति। आत्मसंभृतीः स्वविभूतीः मंगलानि कपिलादीनि नरलोकस्य विभूषणं आत्मान
स्वीयेः पीतांबरकौस्तुभादिभिः कामानस्तिलषितान् अर्थान्विप्रान् लक्ष्मादिभिः संविभज्यतस्मः तानि
दत्वेत्यर्थः सुहृदः प्रकृतीर्दारान् पायुंक्त भोगार्थमग्रहीन् पाणी कृतेन लोगदीलासश्री उप्रमवी

त्तितैः ईक्षितः क्षणं स्थित्वा अंतःपुरस्त्रीणां श्रीकृष्णागमनं नपियं बभूव इत्यर्थः एवं सर्वं गेहेभ्यः
पृथक् पृथक् निर्गत्य अनंतरं एक एव सन् सुधर्मा साविप्रभूय ...विष्टानां यत्र विष्टानां नृसीं
हर्न्तृषु श्रेष्ठः उपमेत्रिणः परिहासकाः पृथक् स्वस्वसमुदायेः मदंगादिषु काः दरस्वनेः शांखस्वनेः
श्रीकृष्णं तु तुषुः ब्राह्मणा ब्रह्मवेदमाकुमंत्रोच्चाः वंकृतत्यर्थः वादिनः वदनचतुराः गिरिव्रजत
सेशकेतु गेयि... आसनं तेषां सदुग्धमावेद्य यन्त्रिय... यः लस्यउरासंघस्यप्रसत्त्ववलेन
अयुनद्विंशतिसहस्राणि इत्युपलक्षणं अष्टौ ज्ञातानीत्यपि ज्ञातव्यं कृष्ण तिपट्ठल्लोकः राज्ञो
विज्ञप्तिं तत्र प्रथमे शरणाश्रयणे त्रिभिर्न्यानुवादः द्वाभ्यां प्रार्थनमिति पृथकुदर्शितालोक
स्य नवभयं विग्रहं एवं तानमंतिलोकइति विकर्मनिषिद्धं काम्यं च तस्मिन्निरतो रतः स्वकुशालेय
नैभवतोर्च्चनत्वयाउदितेउक्ते पंचरात्रसामान्यतस्य गीता सुपरकरा विपदस्मा सिपकुरुविदर
सिपतयन्तपस्यसि कोंतेयतत्कुरुष्व मदर्पणमितिप्रमत्तानवहिताया वदस्य लोकः तावद्धवा
स्पयः सद्योजीविताशांकिन तित स्वनुरूपमनिमिषाय कालात्मनेनमः इतिसर्पलोकस्यग

निःचयंनुत्तद्गकाः अनेनास्माकंकुत एतद्दुःखमापन्नमित्याश्चर्येणदुःखोकइतितोऽईश्वरजगदि
नःजगतःईश्वरःत्वपिसद्दृक्षणार्थमवतीर्णोपिचेदस्माकंदुःखंस्यात्तर्हिकिमन्यःकश्चिद्ऊरा
संधारिःत्वदाज्ञामपिलंघयतिकिंवात्वयारक्ष्यमाणानुनःस्वकर्मजंदुःखंप्राप्नासेवेतिनविप्रः
नवेतदुक्तंपुरुषमिपियुक्तमेवतित्तावःकिंदुःखंनदाकुःस्वमवज्ञातंनपसुखंवयवःपरंतंत्रविषय
साध्यंकिंचित्संप्रतिराश्चद्वयंयस्मिन्नतेनमृततुल्यनश्वरीरणाधुरंपुत्रदारादिचिंतांवदामःअ
हाकष्टेनःयवयमितःपूर्वमेवनिष्कामाःसंतःत्वांनाश्रिताइसाकुःहित्वेतिवनतनःयनअनीर
तिःकामैर्लब्धंआत्मनिस्वतःसिद्दसुखंतद्धित्वालिक्वपामःत्वन्मायपाकृतंकर्मबंधनमेवनितरां ३८
तिप्रार्थयतेतन्नइतिविमुच्यविमावयमगाधोजगासंघतःतसंहितानत्कर्मपाशान्ननुनवद्भिरव
विकम्पनतोनिर्गम्यतामितिवदतआकुंभ्यइतियःएकएवअयुतमतंगजानोवीर्यंबिभ्रत्स्वतव
नमून्नुजोऽस्मानरूरोधसिंहामबोनिवकिंचयुष्मदीपावयमिस्सम्मानूअपिकंबाधनइसाकुः
यइतिहउदानवचकेउद्यतमसुदर्शनयावेष्टिनवहूतःअसुरावारान्तयासहमयेवर्त्तमा

नेनत्वसप्तदशाकृत्वःत्वयाखलुजरासंधःपराजितःपश्चादनंतवीर्यमपिनलोकेनिरंतंनरश्चारी
रविनादंभगवतेसकृच्छित्वाद्भुद्वयःप्राप्नगार्वःपुष्पत्वलानःरुजतिपीड्यतितत्त्रयघकंतं
द्विघहीस्पर्पःत्वयानूमहान्गुणालात्तायमस्माकंपसर्वलोकदृष्टोतस्तानमितिईश्वरःकर्तापि
घानेषुएवमविदुषवसर्वज्ञनजरासंधवधार्थमवपाउवविक्रीषितंदृष्ट्वानारदामाययमिति
ज्ञात्वाप्रत्रिभिःहसति।विश्वसृजश्चब्रह्मणापिमायिनामाहकस्यतस्वत्राकिंनिर्विघ्नादिति
त्तंनचंतयोमितथाचरतोवर्त्तमानस्यननुपद्येहतपुवर्त्तेतिहिनूतानिमांकिंनपश्यसिन
त्राल्लवक्षरिवकुन्मादरुक्रूपकाशायस्यनस्यअत्रस्मवेदपश्चादिनमद्गुतंतदनिइदंजगत्कथ
नैनमसदेवपूनवमाययाविद्यमानात्मतयावभासतेतज्जगत्सृजतःकिंतुकेवलंतेनुसंतन
नमवराकपमिस्यात्तस्मनमइतिकुतःस्वनहपतासर्वतोविलक्षणात्मनअचिंत्यसायस्यर्थः
न्त्वंतूनस्यकिंमायावष्टितेरित्यतआहजीवस्यतिअविद्यातमसाहतत्वेनअनर्थप्रापकात्
रीमानूसंसारतत्त्वेनेवतमसातस्माच्छरीरान्वविमोक्षोपायमजानतःस्वयशःप्रदीपंप्राहलय

त्वप्रदीपितवान्नूतंत्वांयस्मात्ःश्रवणादिभिर्जीवस्यमोक्षार्थमित्यर्थः।आश्रावयेत्याश्रावयिष्यामि
नरलोकविडंबनेब्रह्मत्वंब्रह्मन्नितिपाठेपिहेब्रह्मन्परमात्मन्नरलोकानुकारिणंत्वाआश्रा
वयिष्यामीतिनित्वाचकेवलमनुमोदनेकार्यंकिंतुतत्रागंतव्यमित्याशयेनाहहतस्मिन्निति तत
त्रागतानांसर्वेषांदृशनादिनापूतानांनिष्पत्तीत्यर्थः।श्रवणादिभिरंतेवसायिनःश्वपचाअपि
ब्रह्ममयस्यब्रह्मघनमूर्तेःईशादर्शनेअभिमर्शनेस्पर्शनेचततविद्यतेयेषांतेनदवाहयस्यति
हभुवनानांमंगलरूपदिविस्वर्गपातालेसमाचप्रथितंयस्ययशोभुवनंपुनातिकथंप्रथितं
दिग्वितानंदिग्वनानांवितानवदलंकरणंतथाचरणांबुचप्रथितंपुनातिकथंनतप्रथितंदिवि- ४०
मंदाकिनीतिअधश्चभोगवतीतिइत्स्वत्रिमार्गगतितस्यतवागमनात्सर्वमंगलपवित्रंचभवि
ष्यतीतिभावः।तत्रएवंनारदेनाक्तसतितेषुतत्रवर्तमानेषुआत्मीयपक्षेषुयादवेषुजरासंध
स्यजिगीषयाग्रस्तेषुअमन्यमानेषुपाचःपश्रोन्यत्रालवाप्रश्निरित्यर्थःचहेतुद्वयहेतुःमंत्रार्थानांमं
त्रसाध्यानांकार्याणांतत्वविदुरिपाकवेत्ता॥ ॥छ॥ इतिदशमसप्ततितमोध्यायः॥ ॥छ॥अथ

कस्यगतितमेउद्धवस्यानुमंत्रतः।इंद्रप्रस्थंगतेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः॥१॥राजसूयमिषेक्ष
त्वातीमदुर्योधनादिषुकलिमुत्पाद्यतद्वाराभूभारमहरत्प्रभुः॥२॥देवर्षिमतेराजस्यागमनं
सभ्यानांमतंराजरक्षोक्तमस्यनत्रपयज्ञेनयागंकरिष्यतःपैतृष्वसेयस्यपितृष्वसुःपुत्रस्यसा
चिव्यंसाहाय्यंतच्चकार्यंतथाशरणार्थिनांराज्ञांरक्षाचकार्यातत्रप्रथमंराजसूयार्थंगंतव्य
ततोराजरक्षाकर्तव्येसाहयस्यअप्यमिसहलोःअतःदिग्विजयहेतोऽभतपार्थःराजसपार्थःच
रणागतरक्षार्थश्चअस्कृत्सुकृतयामासययवजरासंधंहंतुमिच्छतायादवानाकल्याहसवाइति
अन्यषांनताबलिनामपिसमबलएवत्नीमःतथापिनंविनाभीमादेवतस्यमरणंविहितइ
तिभावः।ननुस्वबलसाम्येपिसनाबलंतस्याधिकमितिचेदतआहदैरथंहंद्वयुद्धेनांदौ
हिणीभिर्युतोऽजयइत्यर्थः।नन्वसौसैन्यमेवयुद्धायनियुंजीतकुतस्तेनद्वैरथमितिनवात्रआ
ह्मण्यइतिनयस्याख्यातिननिराकरोतिविस्तेनंद्वंद्वयुद्धंयाचतांतथापिसमबलत्वात्साम्य
मेवस्यादतआहतवसन्निधावितिननुअहंकिंकुर्वेतामममसन्निधानात्किंस्यादतआहनि

मित्तमितिअयमर्थः यथा न वारूपस्य कात्मात्मनो विश्वसर्गे निमित्तं केवलं हिरण्यगर्भः त
थाचार्वेश्चनन्निरोधेन तथात्वमेवसन्निधिमात्रेणाहंतासीमानिमित्तमात्रमिति अनेनेनोपा
येनत्वयाशीघ्रं हतव्यस्त्याशयेन हमापतीतिजरासंधधृतानोराज्ञो देव्याःपत्न्यः तविशदं
कर्मस्वगृहेषु बालोदालनगायंति किंनत्कर्मस्वश्वाधोर्जरासंधस्यवधंआत्मनोपतीनोविमा
क्षणंबवत्समारोटीः करुणाकरःश्रीकृष्णःएवंकरिष्यतीति अत्रदृष्टांतःगोप्यश्चेति यथागोप्यः
शंखचूडवधेस्वमोक्षंचगायंतिअवतमांतरगतंचकुंजरपतनंकालजनकालमजायाराघवेणता
पिताश्वकेसगरहामोक्षं मुनयापितविशदकर्मगायंतितथानुवधंआत्मविमोक्षणंचज्ञात्वाःअ
घस्यवधं आत्मनांजीवानांसंसाराद्विमोक्षणंचवयंचसाक्षात्कायस्यतवविशदचरित्र ४१
गानंकर्मेयत श्रीकृष्णःस्मृतःकीर्तितएवसंसारसागरादुत्तारयति अतएवंभूतानांनासांत्वया
कृपयानपवक्तव्यानतःशिशुपालवधादयापि सुखसाध्याभविष्यंतीतिभावःएतच्चस
र्वंभविष्यत्येवतिसंत्वयपन्नाकृपापरइति पच्यत इतिपाकःकर्मतस्यविपाकःफलंतेनराज्ञां

पुण्यविपाकेनजरासंधादीनांपापविपाकेनतेनायंकृतुस्तवाज्ञिप्रेतनन्त्रगतेत्वपिसर्वंभ-
विष्यतीत्यर्थःइति अच्युतंउपपत्याहृदंयदुहाइतिवदन्अनिरुद्धादयस्तथानापृज्यपति
तिस्तुवितंअनुज्ञाप्य अनुज्ञांप्रार्थ्य गुरून्वसुदेवादीन्अवरोधान्दारान्निर्गमिष्यप्रयाणं
कारयित्वारथंआरुरोहभटाःपदातयःसादिनःअश्वारोहाःरथादिनायकेःकरालयातीव
याआत्मसनयापरिवृतोनिरक्रमत निर्जगाम कुतःसकाशान्मृदंगादिनिर्वांघःप्रघोषणघ
षितायाःककुभःनरयानेःअश्वेःकांचनशिबिकाभिश्चअच्युतंपतिमनुययुःसुव्रताःपति
व्रताःवराण्यंबरादीनियासांताःनराद्यादिभिर्यानैःअम्बतरीगर्दभ्यामश्वाऽऽरूढाः अनः
कटंकरेणुर्गजीपरिजनयापितावारयोषितश्च कटकुटयःउष्ट्रीरादिलक्षणानिर्मितगृहाःकं
बलांबरादयश्चापस्कराःकुश्यादिरूपायासांताःअधियुक्यवक्रीवर्दादिषुतानुपस्करान्हृदं
संनह्यएवंरम्भुभिश्चतद्वलेदिवाचभाकथंसंततंतुमुलरवंव्याकुलस्वनंसुमितेस्मिन्मिलितेस
निर्ज्जितःमुनिर्नारदोविहायसापयावितिशेषःकिंकुर्वन्अयमकृष्णेतिवीतांतरयायन्मासेशेति

बहुवचनं राजानो प्राप्येण प्रत्येकं न प्रत्येकं तत्र यस्मात् मुमुक्षवः बंधनात् मुक्तिमिच्छंतः आन
तां दयामार्गमस्य दृशः तीर्त्वा अतिक्रम्य विनश्यते कुरुक्षेत्रं अतो याय अतिक्रम्य यया शक्रप्रस्थं
इंद्रप्रस्थं निरगात् निर्गतः प्राणः इंद्रियाणि प्राणा मुख्यप्राणमिव सस्वरूपं परि रस्तः मार्गः अ
मलं निर्द्दोषं आलयं। विस्मृता लोकविश्व मात्स्य लोक व्यवहाराय नमः अर्जुनेन समता परिष्कृ
एवकेवलं यमान्यां त्वन्निवादितम्बति पर्यस्तः आलिंगितः विव्रधजा दिभिर्विराजमानं प्रति
सप्तद्वीपे द्वीपः बलिभिः पुष्पादिपकरैश्च अंशु हंजालस्याग वातोल्पा निर्गते धूपैस्तु विरंविल
संस्पःपताकायस्मिन्नतन्मूर्द्धन्याः मूर्ध्निस्रवाः हेमकलशायेषां तैः रजतमयानिष्कुंभा निष्कं
गाणिकलशाधस्तानभूमिकायेषां तैः सर्वतः कुंकुमराजस्य युधिष्ठिरस्य पुरं ददर्श नशालाल
चनानि तेषां पानस्य सादर वीक्षणस्य पात्रं विषयं किं पुनर्नारीणामित्यर्थः सुहृत्स्वागतं तत्प्र
श्नादिकं प्रियं अस्मयवीक्षितैर्नैव विदधुः अमूर्तिः किं पुण्यमकारि श्रेण्यः एक स्त्रीस्त्रोपजीवि ४२
नां सेघाः तेषु मुख्याः अस्मुपतः अग्निगमने नमस्कृतः सस्नुषाद्रोपदी सहिताः अयगोवि

दं गृहमानीयेति सर्वं प्रकारं विशेषप्रमोदेनापहृतोत्ति तुनः अभिवादितः स्तुतः आनर्च अवि
नवतीअन्याः श्वयाः कृष्णपत्न्यो यागतां तां अपि प्रसहं नैव नंदं यथा जघनि तथा सुखं निव
सयामासपुः प्रेमणा निसंफाल्गुनेन संयुतः अतएव तस्य सखायेन सतायेन श्रीकृष्णेन खांडे
वनवह्नितर्पयित्वा तत्र च मयं मोचयित्वा तं मयं प्रयुज्य युधिष्ठिराय दिव्या सभा कृता तं उना
ईनं अनेन राज्ञः कृष्णापकारानुस्मरणादि अप्रत्यास्ताभायाः यथा मनोरथं सर्वावकाशं संप
दुनेनव दर्शितं॥ ॥इति दशमस्कंधे सप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥कृतानादिसप्ततितमराज्ञकार्य
निवेदितं उर्ज्यमागधं बुधातामेनाघातय द्धरिः॥७१॥आस्थितः आसनमिति शेषः अयत्नप्रस
न्नः कृष्णः करोति नन्दनः कश्चिदपि कर्त्तुं समर्थोऽ निश्चितस्य सर्वानेवतान् नाहत्य कृष्णमुवा
चेत्यर्थः आसाद्य श्रोता कृष्ण कवसलक्ष्य वं संवाध्य तव तः विभूतीः अंशान् ननु एवं च
वर्तिनो मनोरथः कथं लयाक्रियत इति चेत् यं पारे वरंति दहन ध्यायति मनसा अनेद्रस्य
नत्राने नाम कगणं तिवाचा तेज वस्या पचर्गमारुं विंद ति यदिआशासनं तद्दिश आशीषपि

तएवविंदंतिनान्येचक्रवर्तिनोपिभगवतोनुकंपपातेअवधारयन्नाह तत्तस्मात्पुरुष
नुसाहत्वएवंनिश्चितप्रियकर्मादिप्रधानाः केचित्कुशलंजप्याभगवद्भक्तिंनबहुमन्यंते ते
षांमोहनिवृत्तयेयत्तोभजंतियदिवानभजंतितेषामुन्नयेषांनिष्ठांस्थितिंप्रदर्शयन्ननु
रागादिरहितेकर्मणिकथमिदंवैषम्यंस्यात्तत्राह नतस्यःपरइतिभेदमतिस्तावन्नस्याद
वकुतःब्रह्मणोनिरुपाधेः किंचसर्वस्यात्मनःअतःसमदृशः किंचस्वसुखानुभूतेःअ
तोरागाद्यभावादितिभावः तथापिसंसेवमानानामेवतस्यप्रसादोनान्येषांनचापिसवा
नुरूपंतदयःफलेनतत्रविपर्ययोन्यथाभावस्तथाकल्पद्रुमस्यरागादिराहित्येपिसव ।४२
केष्वेवफलजनकत्वेनान्येषुसत्सुमद्भक्तानामेवकेवल्यादिनान्येषामित्यनुमोदमान
आलस्यमपगितिस्त्रांतुकरोनतिसंबोधयन्राजविजयन्नातिसंचारयतिअनुत्तविष्यति
इन्द्यतिसर्वलोकव्याप्तानभिष्यतीत्यर्थः किमत्रमयान्यनयासंपादनीयंतवसुकृतएवराजस
यइत्यादविजितेतिजगतीसर्वापृथिवीसंसारात्नृपत्वापस्करान्संभृत्यसंपाद्यआद्यस्वक्ष

नुतिष्टेत्यर्थः ननुनृपतिविजयादिकथंश्लाघ्यंस्यादत आह आत्मवतानिर्जितेंद्रियेणतेत्वयाअहं
त्वजितोस्मिवशीकृतोस्मिअकृतात्मभिःअजितेंद्रियैःआस्तांतावदेवंभूतस्यतवपरेरनिभ
वृशीकाअ किंचनममपिमत्परंकोपिनात्तिमद्विलुप्रभवतीत्याह तत्रसाप्रभावेनविभूतिभिः
सेन्यादिसामग्रीभिःअयुक्तंनियुक्तवान्विनाशास्तत्रसातपशोहितानुसंवर्हितानुतेजोपदेहिता
निलिसंधिरार्थःनकुलादीनांमत्स्यादिभिःसहायैः यथासंख्यंनसंबंधः सरुदेवसंज्ञयेःसहनी
नमत्स्यःनकुलेकैकयःसव्यसाचिनेमद्रकैःपरकृतयागंकरिष्यतेभूरिद्रविणंदद्धुआद्यःश्रीकृ
ष्णःब्रह्मलिंगधराःब्राह्मणलिंगधारिणःयतःयत्रवृकोदरस्तस्तुताजरासंधेन्नब्राह्मलिंगिनःब्राह्म
णवेषधारिणः गदत्रपुवर्जमानंसमयावरेन्नसम्यग्ययाचतेत्यर्थः नचिदंकामपामहइतिविश्र
षानिर्दिशंतिअन्यथायस्यपुत्रादैविर्याविगाकृसहकःसपुत्रादिःकथंदद्यात्तथाराजमंडनंकिरीटा
घदयत्तिसुभ्यःकथंदद्यत्तथाअतिरम्यरक्तावसणादिपुत्रयाम्यकथंपरस्मैदयमितिवदत्सआ
ऽहुः किंदुर्मर्षमितिसार्धद्वयं अत्रहृष्टंतत्वेनअर्थांतरमाहुः किमकार्यमितियथाअसाधूनामकार्यनास्ति

ती२

तथातितिक्षूणां दुर्मर्षं दुःसहं नास्ति वदान्यानां महत्स्वदाराणामदेयं नास्ति समदर्शिनां परश्च ना
स्ति अतः किं विशेषनिर्देशेनेत्यर्थः नाविनोति न संपादयति स वाच्यः निंद्यः अत एव धीरेणार्थिनेसु
द्धूला दिवसाणामपि न वेदनीया इत्याह हरिश्चंद्र इति विश्वामित्राय नृपाय हरिश्चंद्रो भार्यां तनुजादि
स्वं विक्रीय स्वयं चांडालतां प्राप्याप्य निर्विण्णः सत्यपालनात् जनैः स्वर्गं गतः रंतिदेवः सकुटुंबो
क्षुधार्त्तः अष्टचत्वारिंशदिनान्यलब्धोदकोऽपि कथं चिल्लब्ध्वाप्यन्नोदकादि आर्थिभ्यो दत्वा ब्रह्मलोकं गतः उंछवृ
त्तिर्मुद्गलः षण्मासं सीदत्कुटुंबोऽप्यातिथ्यदानेन ब्रह्मलोकं गतः शिबिः शरणागतकपोतरक्षणा ४४
य स्वमांसं श्येनाय दत्वा इंद्रलोकं गतः बलिः सर्वस्वं ब्राह्मणवेषधारिणे हरये दत्वा तेन मेवात्मसात्कृतः
कारकपोतश्चातिथये व्याधाय कपोत्या सह आत्ममांसं दत्वा विमानेन दिवं गतः व्याधस्तयोः सत्
कारदर्शनाद्विस्मयमति निर्विण्णः महाप्रस्थानेन वनाग्निदग्धदेहो निःकल्मषो दिवमारुरोह एवमन्येपि बहवः
१२ धूकवणाः शरीरेण क्षुवं लोकं गता इति दृष्टापाघातं व्रणां किं नभुंक्ते दृश एवं न द्रोपदीस्वयं वरो बिंता मवा
हबलेनुश्रयनेकीर्तिरिति इंद्रस्य श्रियं जिहीर्षता विष्णुना विप्रव्याजेन भंगितस्यापि बलेरनुश्रद्धा नेन

तिपाठे न श्रूयते किं अपितु श्रूयत इति तेऽस्ता घते श्रुश्केणवार्यमाणोपि अत एव विष्णुरिति जानन्न
पि पतमानेन पतता रुद्रबंधुना दरुन ब्राह्मणार्थाय विपुलं यशो नहितानि संपादयता कोन वर्ष
न कोपील्यर्थः एवं निश्चिस्य प्राह इति प्राह इति राजन्यता मव विशुद्धयति असावितिपत्ता मद्भिसा
मुद्रशरणं गतः वयसाप्यतुल्यः नातिसत्वः नातिबलश्च न च देहेन मया समः अतोर्जुनाय यश्च नस
वेत्भीमस्तस्ते वर्तयतां मम तुल्यबलः प्रदायदत्वेसर्वं तमस्य खले युद्धं गणमंडला निगदायुद्धाग
तिः तदानसव्यं दक्षिणं च यथाभवति तथा रंगिणाः रंगगतयोः नटयाः इति निर्त्तयत्तेनोपमा चट
चटेति गदयोः परस्पराघातशब्दानुकरणं वज्रस्य निःपेषः पातः नखरहराः युध्यता ईति नोईताघात
शब्द इव सुभुजेऽसकृद्घातदीनुपरमचूर्णी बभूव कुद्दालो मन्युपर्यायः तया गदयाः अर्कशाखाप्यो
से युध्यतोः तयथा चूर्णीभवतः तथा गदे चूर्णी बभूवतुः अपीशां चूर्णी चक्रतुः शीघ्रा अभ्यासः बक
सबलः प्रभावसमानितानियपापाः अस्मशाकलरूपं मतिपुनः शाकलीभावं गतं हिडिंबा तंजाननज
रानामराक्षसीतत्कृतं अचिंतयत कथमसा शाकलीभवेदिति विटपं शाखां कर विटपं गृहीत्वा द

रिःश्रीमस्य यथाहं विटपं पाटयामि तथा त्वमनेन पाटयेति संज्ञया संकेतेन अरिवधोपायं दर्शयामा
से त्यर्थः एकैकपदादिर्ययोस्ते श्याकल्के दुर्दैन लाहसोहं न इति निराशितृका विभेदर्शयन्त्वा हसन्हे
वमिति॥ ॥कृ॥ इति दशमस्कंधे द्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥कृ॥ तत्र त्रिसप्ततितमे मोचयितान्नृप
नृहरिः राजार्हभोगैः स्वान्देशान् प्रस्थाप्य पुरमागमत्॥१॥ अस्य त्वं हृष्ट जरासंधवधावगद्गद्भूपती
नृविमोच्य कृपयाकृष्णो निजरूपमदर्शयत्॥२॥ ये निर्जिताः जरासंधेन निरुद्धाः गिरिद्रोण्याः प
र्वतगुहायास्ते निर्गताः संतो घनश्यामं श्रीकृष्णं ददृशुरित्युत्तरेणान्वयः॥ क्षुधया क्षामाः कृशाः सं
रोधनपरिकर्शिताः क्लेशिताः भ्राजमानो वरमणिः कौस्तुभो यया सा ग्रीवा यस्य तं वनम ४५
लया कंठलंबिन्या मालया निवीतं व्याप्तं पिबंत इत्यादीनां दृशः पादयोः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः रंभं
तः परिरंभमाणा इव श्रीकृष्णदर्शनाह्लादेन ध्वस्तो गतः संरोधजः क्लेशो येषां ते संरोधाद्दलिता नस
नृचोरयामासुः सत्तेरपि पापाहिमावयन्ननुसंवे ताजरासंधास्त्या विद्यादृष्टा मुक्ताभोगसक्ताः कथं संस
तेर्मोचनीयाः इत्याशंका संप्रतिनवयंतथाभूताः इत्याकुनेन नमिस्पष्टं प्रभिः हेनाथ वयं एनं नान्वसूया

मः अन्वनुदोषदृष्ट्या न पश्यामः कुतः इत्यत आह अनुग्रह इति यत् यस्मात् एतदेव व्यतिरेकेणप
पादयंति राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न लभते कं खलः सन् अनित्याश्च लाभ्युसंपदः नित्या मन्यते य
द्वा अनित्याः सत्य अचला मन्यते किंच। अत एवास्मास्वस्तु तया पश्यंती त्याहवे कारिकीशः हा दिवि
कारापन्ना अयुक्ताः अस्याविवेकिनः राज्यस्य योगवियोग यो रर्थानर्थाव त्वमस्मास्व वदन्नमिस्ता
कृः श्रीमहन नष्टाहरिर्यषांते अस्याः पृथिव्याः इतरे तस्पर्धः परस्परं स्पर्द्धमानाः पुरः पुरतः त्वां
म संज्ञविगणय्य पुरायदुर्मदा वयं हे कृष्ण नए वव यं अद्य विनष्टदर्पाः तेवरणास्मराम स्मकुम
शास्मद कथं भूतांभवतस्त्वा मूर्त्या काले नश्रियः विवालिताः त्वविशा अता राज्यं स्तुतिर्भवत्व
नुग्रह एव एवे त्यर्थः अत एव अथा अनंतरं मृगतृष्णा सदृशं राज्यं राज्यस्य तता प्रतिनृणां नीयम
प्रा न तथा रुजां रोगाणां सुवाजन्मन्त त्रेण दे हेन उपासितव्यं नस्पृहयामहे त्वहि नित्यं स्वर्गस्ता
गास्कन्ने स्वादुः क्रिया फलमिति प्रेत्य परलोके च क्रिया फलं स्वर्गादिभोगं उपासितव्यं न स्पृहया
महे कथं भूतं क्रिया फलं कर्णयारोचनं विजनकमात्रं तत्रगतस्य स्पर्द्धाघनपगमेन सुखाभा

वादित्यर्थः। यद्येवं नूतायूयं तर्हिमभवत्स्मरणोस्मरत तनोनायासेन मुक्तिर्लिप्सतिकिंमदपेक्षयेति
त्वदत आह त्वच्चरणोस्मृतिरपि त्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः। अस्ताणापाकोमलयापयात्तवाङ्घ्रिराशा
सितं वांछितं तथा बाढं निश्चितं वा उक्तिर्मपिउजापतामित्यर्थः। हेऽप्रपाः मद्भजनमेव कर्त्तव्यमितित्त्व
वङ्घ्रिपद्मं वसितं संकल्पितं एन दिष्ट्या मद्भवङ्घ्रिरुकं च सत्यमेवेत्याह नवं ताश्चतस्त्रभाषिणः किं
तन्न्यतं तदाह श्रीश्च ऐश्वर्यं वनानि मद्दत्तेनोन्ना हतं उद्दंडनेपरयपरया मितंदेवा हरे हरे हययः कार्त्तवीर्य
श्च कुवनीनरश्चरः पितुः कामधेनुहरणेन परशुरामेणास पुत्रो हतः नहुषोदेवद्रौतापास्तः उत्तमतः शचीसं
गायत्राह्मणानशिबिकावाहनेनरेवततो भ्रंशितोऽजगरत्वमापवनो पुत्रमन्त्रो ब्राह्मणानाधिक्षि ४६
पन् तेरेववुकुठत्वेर्दितः रावणो राक्षसेश्वरः सीतामभिलषन् श्रीरामचंद्रेणास पुत्रो हतः नरकोदेत्य
श्वरोऽदितिकुंडलाद्यपहरणेन मयैव हतः अपरपिश्चीमदास्त्वानानाभ्रंशितानपघडुष्पाद्यं देवादित
दैत्यवनृ विशीयपुक्ता अप्रमत्ताः रक्षथर हन्तेत्यर्थः अजाते ननृपुत्रादिसंततीश्चाप्तं प्राप्तं समत्वेन
सेवमानाः मो ब्रह्मयास्यथ स्त्रियश्च स्त्रीश्चतेषां मक्तूनकर्मणो असपंजनस्नानादेभ्यपुंक्तासुसत्ता

तान्सम्यग्गलेकृतान्प्रोणोगेशु युक्तान्वरेण अकलेन तोउपित्वा पुनस्तेषांस पर्यगसहदेवेन का
श्यामासघरात्सुद्वादश्यापथाप्रीणयन्दयिवाखांउवप्रस्थं इंद्रप्रस्थं दुर्हदं दुर्योधनादीनीशां
तेन तंप्राप्तमनोरथो राजावभूव॥ ॥छ॥ इतिदशमे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥छ॥ चतुर्युक्तस
प्ततितमे राजसूयक्रिया द्विजैः अग्रपूजाप्रसंगेन चैद्यघातादि वर्ण्यते॥१॥ राजसूयमुखेहत्वा
जरासंधं तदंतरचैद्यं तद्दतत्त्वं हननं बीजकलिमिवावपत्॥२॥ कृष्णस्य चानुभावमितिसत्कारा त्त
स्य स्वाज्ञानुविधायित्वं चालंक्ष्यत्यर्थः तदाह यस्येति यत्रैलोक्यस्यापि गुरवोब्रह्मवयुः सनकाद
यः सर्वलोकाः लोकपालश्च तत् शिरसैव तवानुशासनं वहंति दुर्लभं लब्धं निभाम्यतेतल्ल्यवमितिव
दमानेनेत्यर्थः सन्तकमलदृशोनवान् परमेश्वरा स्माकं अनुशासनं वचनेनदृत्येतविडंवनेव अनुरूपा
स्मनुकरणं स्वनेजोहानिप्रसंगादित्यर्थः अथवा तवपरिपूर्णस्याज्ञापनाधारणास्त्वानतेजसाहानि
र्हीअतः कृपयासर्वसंगत्वतस्याहरकस्यादितीयस्यास्मानस्मानरहितस्य ब्रह्मणस्तवात्मयं
मायापरमात्मन इतिसर्वजीवनियंतुस्तवनियम्यत्वंसुतरां नवास्तवं अतः परानुग्रहार्थेरितेःकर्म

निस्तत्वतेजो न वर्द्धते न च ह्रसति रविरिवोदयास्तमयादि कर्मभिरित्यर्थः। तथा च श्रुतिः न कर्मणा
वर्द्धते नो कनीयानिति तत्त्वेव मप्यहं परमेश्वरः मम देनी वं कर्माप्राप्यमिति मनसि कथं न स्वे
इत आह हे अजित तव सत्का नाम वता वदियं नानाथीरिदं मतिर्नास्ति यथा पशूनां मनुष्याणां वै ४१
कृता शरीर विषयातवनु नास्ति इति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः। यत्रियपञ्चावितेवसंबागमयुक्ता
नृयाग्यानृस युधिष्ठिर राज्ञा त्विज आहूत प्रमुखानुवत्रेष्टनवान् तानारुअकृत व्रणं तानेकानत्रि
शान् ऋत्विजः पद्मादिस्तदनवव्रे अन्यथा पहृताप्तादिदृरु वक्तारो युरित्यन्वयः देवयजने यज्ञभू
मिं कृष्टा संशोध्य दीक्षयांचक्रिरे दीक्षा संस्कारयुक्तमकुर्वन्नित्यर्थः इंद्रादया देवगणाः ये च राजादयः स
माहूतास्ते सर्वे समीयुः स्म कृष्ण भक्तस्य पांडुसुतस्य राज्ञो युधिष्ठिरस्य राजसूयस पदृलं मनिरहस्य
न रणान्वयः ध्याकोऽऽः ऋत्विजः सदस्याः निसाम पानदिने अग्र्यादिगणोऽग्रपूजा तस्या ऐयाग्यं अन
कोत्यात्याग्यानां बहुत्वे न एकस्यानिश्चयात् ततः सहदेवो वासुदेवोस्य ज्ञानेयाग्रपासनान् अनुसा
रत्व केवलपर्यायोगः सविशेषणपरः कथमुत्तपारेकपरत्वं तत्राह एक एवाद्वितीयासा अतः सांरव्य

स्येतत्परत्वं इत्याद्युक्त विशेषणान् तस्य च सर्वप्रपंचस्य तन्मयत्वात् सविशेषण विषय
स्य योगस्यापि युक्तं अद्वितीयपरत्वेऽस्याह एतदात्म्यमिति एषश्रीकृष्णः आत्मा यस्य
तत् एतदात्मं तस्य भावः एतदात्म्यं सविनर्यवत्सावनिर्देशः एतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रु
तेः अत्र हेतुः आत्मनेति निःस्पृहस्य आत्माश्रय अन्यनिरपेक्षः स्वयमेव इदं जगत्सृज
ति अवति हंति चेति यस्या वृत्या अनुग्रहेण विविधानि कर्माणि तपोयोगादीनि जयेन
न कुर्वन् यतत्यस्मात् अयं सर्वोपि जनो धर्मादिलक्षणं श्रेयः ईहते साधयति कर्माणि त
स्फलानि च यदधीनानीत्यर्थः एवं तत्कृष्णस्याग्रपूजा कृतां भवति चेन्न हि सर्वभूतानां आ
त्मनश्च पूजा कृता न भवति ननु आत्मना क्रियमाणे महति आत्मनः कथं स्यात्तत्राह सर्व
भूतानामात्मभूताय अनन्यदर्शिने निरस्तभेदमतये श्रीकृष्णायानुज्ञाय विसहदेवः इत्स
कृत्वा नूष्णीमत्त् तद्विजैरितं साधुसाधिति घोषं श्रुत्वा तथासत्यानां तदा ईमत्त्रि अयं सभायैः
सकलत्रः पञ्चभिः सहतां सभामध्य आर्यैः सभार्यः अथ वाला कोनिः तमायुनास भानेधां

जोवतां मध्ये आर्यः सन्मार्यः अतएव तत्र यत्ने जोयुक्ताः येच सभ्याः ते पि श्रीकृष्णचरणोद
कं मूर्ध्नाऽवहन्नित्यर्थः सभाजितं पूजितं हंस इस सस्यतत्कः सर्वे बालस्य भाषितं मा मध्वं मा
गं ल्लीतकिं तत्र यत्र वहकस्लाऽर्हणे संमतः अस्य वतास्तवार्थः पूर्वंकदुलय गोपाळ इति वृद्ध पृ
थिव्यादिपालक इत्यर्थः कुत्सितं वेदविपरीतं लपंतीति कुलपाः पाखंडाः तान् पंसत घा
तयतीति कुलपांसनः आप्तकाकः कंच अकंचका कं सुखं दुःखं तेन न विद्यते यस्य सः अकाकः
प्राप्तकाम इत्यर्थः स यथाऽनाप्तकामदेवयागे पुरोडाशमात्रं नार्हति अपितु सर्वं
स्वमपि तथाऽयं श्रीकृष्णोपि ब्रह्मर्षियाग्यं सपर्यामात्रं कथमर्हति किंतु आत्मसमर्पणम ४८
र्हतीत्यर्थः वर्णाश्रमकुलापेतः ब्रह्मत्वात् अनाममगोत्रमिति श्रुतेः अतएव अनधिका
रित्वात् सर्वधर्मैर्बहिः कृतः स्वैरवृत्ती परमेश्वरत्वात् अतएव निर्गुणः नमआदिरहितः ए
वंभूतो जीवानां पाग्यं तु कंस पर्यामात्रं कथमर्हतीत्यर्थः अपिच कथं वर्णनीयो माहात्म्यैः
एवां यह नाम हि मायस्मात् एषां कुलं पयाति नाश नामपि किं सद्भिर्बहिः कृतं अपितु शि

रसाधूतं किंच ओस्मादादि कुलवत् किं वृथापानरतं अपितु अतिनियताचारमित्यर्थः
अहोयहूनामेव तावदीदृशं माहात्म्यं यदुतकुलं हइस्यपयातेः शापोपिन प्राप्नुदित्यादि
अयं तु साक्षादीश्वरः अतः सपर्यामात्रं कथमर्हतीत्यर्थः किंच ये राजानो दुष्टत्वनुचाटयंति
तेतदर्थं कीकटादिदेशान् प्राश्रयंति एते तु ब्रह्मर्षिसेवितान् वेदेशान् आश्रित्य अब्रह्म
वर्चसं समुद्रं हित्वा हापयित्वा दस्यवः प्रजाबाधंते अयमर्थः वेदतदर्थात्नियागाब्रह्मव
र्चसं मुद्रा लिंगं तत्सहितं समुद्रं वेदविरुद्धलिंगधारिणां पाखंडमित्यर्थः तल्लिंगं त्याजयि
त्वाबाधंते दंडयंति कथं भूतं दुर्गं यर्मवर्त्मनी तेरधर्मतया दुरवसेयमित्यर्थः तथा दस्यून
पि प्रजावेषेण वर्तमानान् दंडयंति अतो यदुस्योन्यः को नाम धार्मिकोस्तीति पारुष्यं ने
तानार्थमेव शिवाफेरुः तस्या रुतेश्च त्वा यथा सिंहो न किंचिद् वेतद्धृता वदुकापतस्याथ
मात्ति प्रायः एषम सार्वदोमतुल्पबळः सर्वान् तान् हन्यात् अतः मयैव शीघ्रं हंतव्य इति व
लाणमेवात्त्याधिराज हारे तितत्रे वंप्य वस्त्रा शिशुपाळः पुराजातस्त्रिनेत्रजन्म कुर्दुजः

तदा सर्वे सुहृदो दमघोषादयः उत्थानायमिति ॥ किं त विना वभूवुः तदैवाक्रान्ता चाणूरा
वासुमहावीरो यमडंडरामरोत्तविष्यति परं तु यस्याऽसंगमुक्तस्य बालस्य लोचने मे केदो
नुजो पतिष्यंति ने न्नमस्कर्नविष्यतीत्यकुचात्ततो दमघोषः पुत्रजन्मोत्सवे सर्वानृन्प
तीन् सुहृदश्चाकार्यं पृथक् सर्वेषां मुखं संगन्यस्तः यदा कृष्णस्यासर्गमुक्तं तदा हि भुजो
हि ने चक्रजातः तदा माताया वितः कृष्णः वसमसुत्रापातयं देहि कृष्णेनोक्तं येनापराधे
न हन्यत एवं विधानामपराधानां शतं सोढास्मि अतः परं वचनमदोषः अत एव राज्ञो
युधिष्ठिरस्य राजसूये हतः नन्वेवं निंदकस्य कथं वासुदेवप्रवेशन्तत्राह जन्मत्रयेऽ- ४९
नुगुणितं अनुवर्त्तितं यद्वैरं तेन संरब्धया आविष्टया धिया तन्मयतां स्वरूपं प्राप्तः पुनः
पार्षदो बभूवेत्यर्थः अत्र हेतुः भावो हीति भावो भावना वासना अनुध्यानं भवस्यापाया
कारजन्मनः कारणं पुत्रकीटादौ तथा दृष्टत्वादित्यर्थः सुराः मानवाः खचराः प्रम
थाः पापं धर्मं द्विषंतः अहं ते नु कालिं कलेः यो अत एव कुरुकुलस्य आमयं व्याधिं नाशकं

वितानं यज्ञं ॥ ॥छ॥ इति दशमे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ॥छ॥ पंचसप्ततितमे यज्ञाव
भृथसंभ्रमः दुर्योधनस्यावहासो मानभंगो दर्शितस्तथा ॥ ॥ दुर्योधनस्यैकस्यैव ख-
कारणं प्रश्नमनुवदति अजातशत्रोरिति ॥ कृतं तत्सुखादेवेत्यर्थः दुर्योधनस्यासहनकारणं
त्वनयागमकोत्सव मे व पुनः सिंहावलोकनेन निरूपयति प्रेमबंधनाऽप्रमयंत्रिताः पूजायां
संमानद्रव्यसाधनवस्त्रोपादने शुश्रूषणे वंदनालेपनादौ निरूपिताः नियुक्ताः संतो नाना
कर्मसु प्रवर्त्तिनस्म च ऋत्विजश्च सदस्याश्च सभासदश्च कुविदश्चेत पुलस्त्यशु सम्यक् पूजितेषु
सन्न ते प्रियवाक्समर्हणामलंकारादि दक्षिणाभ्यां संस्थिताः नाभिः घनघोगंगायां विजाणिधृज
पताकायाणिषु ते रिक्तैः स्पंदनैः रथैः अर्वभिः अश्वैः गजैश्च एवं चतुरंगैः सैन्यैर्निर्ययुः
यजमानो युधिष्ठिरः पुरस्सरो येषां सदस्याः ऋत्विजः अन्ये च द्विजश्रेष्ठाः निर्ययुरिति पूर्वेणान्व
यः गंधादिभिः स्वलंकृता नरा नार्यश्च मिथो विजहुः रसानेवानसांद्रकुंकुमादिभिः पुंभिः स्त्रि
याः तान् प्रतिलिंपंत्या वारयाषितः विजह्रुः न निर्गुह्याः रथादियानैः नृदेव्या राजपत्न्या निर

गामनुनिरगुः विमानवीथ्यायथा तद्वत् मातुलेयैः सखिभिश्च परितः सिच्यमानाः सव्रीडेन
हासेन विकसंतिवदनानि यासां ताः देवरान् पतिभ्रातॄन् उत तत्सखीन् सखीन्वपि द्वितिनिश्च
मेयवैः सेचनपात्रैश्च मळघियोकामिनां क्रियाप्तिः अंग कर्मत्विः क्रतु सदूसशरीरा राज
सूपद्ध्वपत्नीसंयाजायागविशेषः अवभृथसंबंधि आवभृथं तैश्च स्नात्वातान् नुष्ठायस्य
र्थः अहतनूतने आनर्च अर्चितवान् सुराणामिव रुक्मकांतिर्येषां ते मणिकुंडलैः स
हिताः स्रगुष्णीषादयो येषां ते कुंडलयुगं नं अलकवृंदं नवक्त्रश्री यासां ताः गतहारनिष्किं
ताः आसीत् अच्युतआत्माय स्पतस्य नरेंद्रादीनां लक्ष्मीर्वित्तपतयः विस्मरस जामयेन तप ५०
कुमाः विरचितानान्तिः सहकुरुराट् दुर्योधनः तप्यतनापं प्राप महिषीसहस्रमितिबकु
त्वोपलहणां कृणाङ्गिरं घिलिः शांत्वायस्य महिषीसहस्रस्य मध्ये सुचारुहासवारूमध्यामित्य
र्थः कुचकुंकुमैः शोणो हारो यस्य चलैः कुंडलैः कुंतलैश्चाद्युः संपन्नमशगान्नतितिरोभः मा
नीसाहंकारः किरीटं वनमालाच विघतयस्वांसः न्यविशत् विवेश क्षिपन्द्वास्थादीनवि

क्षिपन् तत्र स्थले वस्त्रांतमस्यगल्लान् आकुंचितवान् कुतः तस्मिन् स्थलेएव वस्त्रां सा जलं मत्वा
जले च अपनत्कुलस्थलवद्भ्रान्त्या जहास तत्र हा धृतराष्ट्रपुत्रः सम मनिया इत्यः पितानाहृशा
एव पुत्रः बभूव भुवोभारंजिहीर्षुरिति अद्य संपादितं न कलहबीजेन कुरूणां संहारं करिष्या
मीति मत्वेति किंच यस्य दृशा दृष्टिमात्रेण दुर्योधनो भ्रममतिस्मृत्वांतिं प्रापमपमायातु
निमित्तमात्रं नृभारहरणस्य बीजं दुर्योधनस्य तत्र मन्वीमाद्दिहास्य न च तस्य पराभ
वं विधाय तूष्णीमासीदित्यर्थः॥ ॥छ॥ इति दशमे पंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥छ॥ ॥
ततः षट्सप्ततितमे इह छिन्नाल्वमहामायोदकमद्युम्नप्रहारेण रणे नृपद्युम्नानिर्गतिः॥१॥
संपाद्य धर्मराजस्य राजसूयमहोदयं। निहत्य सोभराजादीन् यथोपारमस्वकृत॥२॥ अ
त्यहस्यहतूएकां यांखुसुष्टिंय्रसनुभस्तयन् आश्रुतोषाभिसगवानुतमापतिः संवत्स
रांते वरं भादातुभ्यं तत्कुल विद्धि विशाल्वे वरस्य वैफल्यं मन्यमानो न शीघ्रं प्रादुरभूतं त
स्यातिनिर्बंधमालक्ष्य संवत्सरांते वरं हृत्वां वक्ष्य वाचतथेति प्रतिज्ञाय गिरिशो नादिष्टः

अयस्मयं लोहमयं पुरं सौभसंज्ञं निर्माय रचयित्वा प्राहरत्तमसोंधकारस्य धाम आश्रयं
अत्यंदुरासदं दुःप्रापं प्रासादाग्राणि अट्टालाः तदुपरिगृहाः तोलिकास्तत्पर्यंतकुड्यानि वि
हारान् क्रीडास्थानानि वज्रं जंकित्व विमानाग्रात् तस्मात् ज्वालावृष्ट्या दयः पेतुः आसारः
करः धारासंपात वज्रलोष्टाः शंकुभिः खं नास्यपद्यत तुमुलं व्याकुलं रोमहर्षं तोराङ्गने
शं निशित वंतमः ऊर्ध्वगुः सर्पैः वस्त्रणमिया निपुंखानि दृष्टप्रोताये षांतैः अप
लोहितन्मयानि मुखानि अग्राणि येषां तैः ध्वजनीपालैः सेनान्यं सेनतानि निम्ना
नि पर्वाणि ग्रंथयो येषां तैः सैनिकान् भटान् नेदृसारथीन् स्वपरसेनयोर्वर्तमानाः ५१
सर्वपृज्जयामासुः संमानितवंतः कदाचिद्दृक्कुतरूपं कदाचिदेकरूपं कश्चिद्दृश्यते कश्चिन्न
दृश्यते एवं दुर्विज्ञा व्यमवितर्क्यमनूनू एवं न नू दुरवस्थितं अनवस्थितं चानू नू अग्निवहारु
केः अर्कवद्घगप सर्वतः सस्पर्शायिषांतैः आशीविषवदकदेवास्पर्शमात्रेण मारकं
त्वा दुरासदैः पाद्यमानं पुरमनीकानिव यस्य पौरर्यं दुर्निरीरितं मुक्तेः मत्रा हितावपि

स्वं स्वं रणं स्वां स्वां युद्धभूमिं मौर्व्यां कालीयसमयया व्याहृत्य प्राहत्य अपावात् अन्यतो निन
यमतो विनान्वीबं विनिं यस्यते न तयासूतेन पिनरेरामकृष्णावनिसंगाम्पतत्सार्थ्येग
त्वाता स्याः पृष्टः तयाः किं नु वक्ष्यामीति हे विभो हे समर्थ एनत् अपसर्पतं धर्ममाहस्त
इति अपावाहितः अपनीतः उपस्रष्टः उपसर्गपीडां प्राप्तः इति कृत्वा यतः परंरोशास्त्रेण
गदया हतः सन् मूर्छितो निःसंज्ञस्तो गतो सत्रांनिति॥ ॥छ॥ इति दशमेषष्ठः सप्ततितमो
ध्यायः॥ ॥छ॥ सप्तपुकुसप्ततितमे नानामायाविद्ब्रुणोः कृष्णेनागत्य शाल्वसुहृतः
सौभं चचूर्णितं॥१॥ दर्शितः सम्यह्वः विधमं नंदनपयतं प्रतिहत्य प्रतिरुध्य अष्टानां विनि
योगमाहत्वंतुर्लिरिति सोत्रयाः सोमस्त्राः नवानां रात्रीणां समाहारो नवरात्रं त्रयाणां
नवरात्राणां समाहारस्त्रिणवरात्रं सप्तविंशत्यहोरात्राणी सर्वर्थः नु मुक्तमाकुलं उल्बणेवा
रंदद्प्रसंगत इति परमनमुपन्यस्यति त्रयो विंशतिति निः आत्वेतिस्वगतमेव पथित्विंत
विज्ञंभितमाभाषणं आर्यमिश्रान्निसंगतो बलभद्रसहितः दुर्निमित्तदर्शनात् कुरुविन

एवं विंतयन्नद्वारकामागतस्त्वानां कदनवीरस्यसौ गंभवश्रगाल्वराजं च वीरस्यरामेपुरस्तणां
प्रतिनिरूपंद्दारूकं प्राह स्वन्वयः तत्त्वयाआस्त्वायसम्पग घिश्वायअस्त्णानुजं धजेवर्णमा
नं गरुडं हतमायस्य बळस्य ईश्वरः तं चश्राल्वं राश्संदो है: शरजालैः खं सर्पईश्वर श्मित्ति
रितिसुनीलत्वविपुलत्वादिन्तिराकानोपमासोऽन्तस्यअचिंत्यवेगत्वबाकुल्पा दिन्ति: शा
राणां रश्मिभिः सादृश्यं अपत्नेने वरश्मिवनुश्रारजाल प्रसारणात्तस्य पंतुल्य: श्रीकृष्ण इति
द्दो बांकुं सख्युः शिशुपालस्य ईकृतामस्माकं प्रमत्तः अनवहितः व्यापादितो निरुत: अप
राजितो हमिति मानवंतं अपुनरा हृतिं मत्केनिश्वेः रुक्मस्पतिं जन्त्रोकेठमूळसेनिकनपभु- ५२
यि५ घातिनाघृणी दयावान् जनिनाजनस्थितोईश्राश्चनशाकश्चेतस्त्वबाध: स्वत: सिद्धज्ञानवान
पिस्वजनस्नेहत: प्रकृतो मानुषस्य नाकेउपस्तुत: निमग्न: आस्ते अतिष्ठन् तत स्तस्य सर्वा
मासुरीमायाम बुध्यत मापययमिति ज्ञातवान् स्वाप्नं स्वप्नप्रपंचयथा एवं परमत मुपन्य
स्तेनिराकरोतिएवमितिकेचकेचनऋषयः नान्विताः अनन्विताः पूर्वापरानुसंधान

रहिताः तदा स्यस्त्ववावइतितन्वानुस्मरंतीत्यर्थः अयमभिप्रायः न तावदाडस्या
र्थरामेणसहगतः श्रीकृष्णः संकर्षणमनुज्ञाप्येतिपूर्वमुक्तत्वात् असंज्ञा विनंवेत्याह
कृष्णा कमा होस्नेहो वा न यं वायंग्न संजवाः इति नयं वा दुर्निमित्तदर्शनकृतं नूनं हन्यकः पु
रीममतियदुक्तं यत्र हत्वा बांईन्य पतदिव्यकं तद्वयं वा क्वांति अशेषु संजवायेषां तेऽस्व
डितानि विज्ञानज्ञानैश्वर्याणि यस्य सः तत्र विज्ञानं स्वरूपविषयं ज्ञानं बाह्यविषयं यस्य
पादसेवयाउ निता पुष्कलया आत्मविघातया अनादिश्वासावात्मविपर्ययश्च अह
कृतः सुखीस्यादिलक्षणः नं दिन्वविनाशयंतिसंतः ऐश्वर्यपदं चलं तेनेतस्य स तोगतः
कुतोमोह इतिअनोनेतदन्वनेसस्यामित्यर्थः किंतर्हि सत्यंतदा हवर्मकवचं लयार्कसन्नि
तं प्रलयकालीनसूर्यस्य दृशं सखीनाम पव्वितिं कुर्वन् दंतवक्रोऽप्ययाइषा॥ ॥इतिदश
मस्स षट्षष्टितमोऽध्यायः॥ ॥ततोऽस्य मतिमं दंतवक्रविदूरथौहत्वा द्वारिकापुरं रेमे रामः
स्तं ततो वधीत्॥ ॥सखीनाम पवितिं कुर्वन्निस्फक्तं तदेवाहपारोक्षसुहृदपरोक्षे करणी

यं सुहृत्कृत्यं प्रत्ययानंतरोथ मुकुंदं प्राह दुर्मद इत्यादेरर्थः दैवपरतास्फुटैव परमार्थ सुदुर्म
दः गतमदः प्राह मुकुंदं तत्तीये जन्मनि मुचुकुंदनार्यमागतं अथ पतितं जन्मत्रयं निष्पमाणा
यं ब्रह्मशापावसाने भवान् मम स्वामी दृष्टिपथं गतः प्राप्तः एतद्दिष्ट्यात्तदं अतिहर्षवीप्सा
हे कृष्ण त्वमस्माकं मातुलेयो बंधुः एवमपि नित्रध कुमित्राणि च्यातितवान् मुचुकुंदनार्यतत
चित्राणि स्मरणवर्जितानि मां चाजिघांससि तस्मादस्माकं त्वं नो मत्फेन्स न काद्यनुग्रह प्राप्ता
नूनं दुर्निवारः अतस्त्वामतावन्मात्रमत्याविक्तितदाहहे अमेदस्य वसिहन समर्थत्वात् ब्रयमे
णासे विनुगदयात्वांहनिष्य प्रहरिष्यामि तामक वारं कृपया सहस्वेति ननु वज्रतुल्यो त्वकृतं ५३
कावास हतने वं वाच्यमित्या हत्व वत्र कल्पया उत्पल मालावदनिकोमलयेत्यर्थः ननु वंस
हनेकस्त्व पुरुषार्थस्तमाहतत्रीति अज्ञानन्नायस्मात् त्वं सर्वज्ञे त्यर्थः परमार्थतः स्वामिनेए
तदेहसंबंधेन बंधुरूपं ब्रह्मशापन तुशाचुत्वेन प्रतीतं लोहत्वामिव्राणमानण्यमुपेष्यामि
विशेषणं आधीयते मनसि विस्मनं यतं व्याधिः देहं तर्यामिनयाचरतीति तन्यातमीश्वरं

ह त्वा दत्वा च धर्मीणाराध्यं हंतेर्गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात् ज्ञात्वेति चातेन यथापि चादीना
मान् एप मुपायां तितद्वदिति कृष्णे त्यादि प्रतीत्ति प्रायेण तीचैरंजरौः एवं श्रीकृष्णाद
महाबलवान् पिलीनयाजयत्वेवेतिकृत्वा सजरासंधादि निर्जितइति पश्चुदृष्टीना
मीयंते नित्यजयेहतवः योगेश्वरः भगवान् जगदीश्वर इति विदूरथांतमामथ्यपूतनादिद
नोः ऊर्जं कृष्ण स्वरूपारमत्यश्चाद्या मोधत्नु स्तलचलौतव्रसंगमाहत्य त्वेति प्रतिस्रोतं प्रति
लोमं सुदर्शनंतीर्थं चक्रतीर्थं यमुनामनुयानितीर्थानि गंगामनुयायानितानि सर्वाणि
गत्वा नैमिषारण्यं जमेगा रामः समागत इत्युत्तितिप्रत्य त्वा महर्षिर्व्यासस्य सूतं प्रति
लोमजं न कृतंप्रह्वणमंजलिश्चयेन तं अथासीनं वते चोप्युच्चैः आसीनमित्यर्थः अज्ञा
नन्न व्यास्त इतिचेन्नेव नित्यात्त्त्सपेरिति ननु बलकृष्णः कथमेवं कुर्यात्तत्राह अदांतस्येति
गुणाय यथोचितानुष्ठानायं विप्रान् व्यास्त्तां अन्य द्याकिं विकरोतु कृतं त्वेति चत्ता न एत
र्थइति धर्मध्वजिनः उत्तमलिंगधारिणः नाविवादिति नहि त्तवित [illegible] व्यंके नापि परिस्

छेदं राक्षस इत्यर्थः अहनत् अहनं तेन त्वया ननु अधार्मिकप्रतिलोमजवध्यः कोयमधर्मः शी
वेत्तत्राह अस्येति पुराणप्रवचनायास्मात्तिरासनं आत्मनः शरीरस्य नास्तिक्यमीय
स्मिन् तदायुष्यदत्तमिति ब्रह्मवधोपि किं ममेश्वरस्येति चेत् सत्यमेव तथापि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्य
मित्याशयेनाह योगेश्वरस्येति सार्द्धेन आम्नायो ब्राह्मणो न हंतव्य इत्यादि लक्षणः एतस्याः ब्र
ह्महत्यायाः पावनं प्रायश्चित्तं हे लोकपावन अननुनोदितः स्वयमेव कृतवान् यदि करिष्यति त
र्हि लोकसंग्रहस्तत्र विष्यति नान्यथेति वधस्य निर्वेशं प्रायश्चित्तं करिष्ये प्रथमे कल्पे मुख्यपक्षे
विधीयतां उपदिश्यतां बत हे सुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्त्वं बलं इंद्रियपाटवं अन्यच्च यद्वप
वाञ्छितं सितामिपेक्षितं तत्सर्वं भूतं अस्त्रादीनां सत्यता यथा भवेत् अस्माकं वचः स
त्यं यथा भवेत् तथा विधीयतामित्यर्थः तथा संपादयन्नाह आत्मेति अंगादंगात्संभवसि हृ
दयादधिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतं इति वेदानुशासनं वेदवचनं त ५४
स्मादस्य रोमहर्षणस्य पुत्रः उग्रश्रवाः भवतां पुराणवक्ता भवेत् सर्व आयुरादि मां भवेत्

अतः साक्षादजीवनादस्त्रस्य मत्योश्च सत्यता स्यात् पुत्ररूपेण वः पुराणादिसिद्धिः युष्मद्व
चनस्यापि सत्यता स्यादिति भावः किं विप्रयो वः कामो वर्त्तते तद्ब्रूतेति अथानंतरं ब्रह्मदंडं
गृहीत्वा अपचितिं निष्कृतिमजानतो मे हे बुधाः यथा यथावच्चिंत्यतामपचितिमिति प्रथमं
तावदपेक्षितं कर्त्तव्यं कथयंति नत्वा परीत्य प्रदक्षिणीकृत्य सुसमाधानादिगुणविशेषादे
कार्द्ध्यं मा चस्तुक्तमित्य विरोधः सुसमाहितः कामक्रोधादिरहितः चरित्वा कृच्छ्राणि ॥ ॥
इति दशमस्कंधे सप्ततितमोध्यायः ॥ ऊनाशीतितमे रामो बल्वलं द्विजतुष्टये निहत्य तीर्थस्ना
नाद्यैः सूतहत्यामपानुदत् ॥१॥ उपावृत्ते पर्वण्यागते निर्मा विदीर्णजनक्षयः उपमा यस्य तं अति
कृष्णमित्यर्थः तप्तताम्रवत् शिखाः श्मश्रूणि च यस्य तं दंष्ट्राभिरुग्रं भ्रुकुटीयुतं मुखं यस्य
तं अरुणो रुधिरेण दैत्यः शूलेन लोधातुभिः श्रियो धामानि अम्लानानि पंकजानि यस्यां तां किं तस्म
रस्तदात्यत इति आस्रवत् अगात् अनुस्रोतेन अनुलोमतः उज्जगाम हरिक्षेत्रं गोमत्यां
गंडक्यां विपाशायां पंपायां स्नात्वा शोणे चाक्लतः स्नातः इष्ट्वा संपूज्य श्रीशैलं श्रीपर्वतं कांतीवैकुं

रीवह्निामणींविंफल्गुनंअनंतगुरुंपूर्वाफल्गुसंसरंअर्थात्मनसाददौकेरलादीनूदेशानूंदी
प्रमयनंयस्यास्तांविनशानंकुरुतेत्रींविविक्तुःवक्तुमिच्छुःकिंवदिष्यतीतिसियात्तच्छीमासन्निति
युवांतुल्यबलौवीरौअन्यःपराङ्मुखोवारणःसंग्रामःदुरुक्तंदुर्योधनेनसर्वंदुःकृतानिलाक्षादाता
दीनिदिष्टंदेवाधीनंसमुपागतंसंगतंआत्मनिअधिष्ठानेविश्वसंगंसर्वान्तस्थितंतेभ्योवि
शुद्धविज्ञानंव्यतरत्अददात्॥ ॥इतिदशमेएकोनाशीतितमोध्यायः॥ अथाशीतितमस्कंधः
श्रीदामानंगृहागतंसंपूज्याद्यच्छदर्थेच्छुगुरुवासकथांमुदा॥१॥रामचरितानिष्कावा
छकंदवीयोनिच्छतिनगवन्नितिउक्तमश्लोकस्यसत्योमनोरथाःविषयवैतृष्ण्यजनि
काःकथाः॥विशेषज्ञःसारवित्विषयसःविषादंप्राप्तःकथाश्चवर्णास्तवनूदृष्टांततयान्यायाथी
नाट्यसावागितिताचेवकरौयौतत्कर्मकरौतदेवमनःयत्स्थिरजंगमेषुवसंतंस्मरेत्तुय ५५
स्तस्यपुण्यकथाःश्रृणोतिसएवकर्णौउत्तयल्लिंगंस्थिरजंगमंचतस्यैवलिंगमितिमत्वा
च्यानमेत्तदेवशिरःतदेवतस्यलिंगमित्येवंयत्पश्यतितदेवचक्षुःतान्येवअंगानियाः

निपादोदकंमजंतीतितथाविप्रश्चकुचैलाजीर्णवस्त्रोक्षुधयाक्षामासकिंचिसंपन्नमन्नंत
स्मैपरिवेषयस्वयंक्षुधाजीर्णास्रायतात्युष्पतीसीदमानानकेनोगसंपादनाशक्त्यावसी
दंती॥अतएववेपमानात्रयेनकंपमानानोजवंच्छायंधकेच्यरइतितस्त्वीकारमात्रेणोवस
चैतिधनंदास्यंतीतित्नावःनाल्पत्नीप्सानुपरिपाकविरसत्वात्अप्यस्तिकिमप्यस्तीतिप
न्नःमधुंमम'गुल्मानिरक्षार्थंसैन्यस्थानानिकक्षाःप्रतोलीःअतीयायअतिक्रम्यद्वा
मसद्विजःद्विजैःसहितःततश्चअगम्यादुर्गमायेंधकावृष्णयश्चतेषांगृहेषुतयापरिषद्य
सहस्राणांमहिषीणांवृत्त्येगृहाःतेषुचमध्येश्रीमदेकतमंगृहंविवेशब्रह्मानंदंगतोयथा
तथाबन्नवेतिशेषःपर्यंयृत्यापर्यरंजततयापूविदूनूआनंदाश्रूणिसमर्हणंउपायनंउ
पहृत्यसमर्प्यपादावनेजनीरापःधमनीभिःशिराभिःसंततंव्याप्तंअवधूतंमलिनंच
क्रदेहोदरमित्यर्थः॥विस्मयमापन्नाभ्यांसंस्कृतःसमानितःसतोःवसतोःगृह [illegible]
योगठानवापरिणीतानचेतिगृहस्थलिंगदर्शनात्नोगादर्शनाच्चसंशयापादिवश्चःप

ातिषेधात्कुतआह मन्नुमतंमत्वाहतेवित्तंनूनं अकामविहतंकामैर्विहतंनंभवतीतिमेवि
ांतयाद्दिश्यनेष्टुवस्त्रादिष्टुनेनातिप्रीयसेहेविद्वन्निति विदुषस्त्वैतच्छक्तमिति नाव:
महत्तत्त्वात्तावत्किंगृहमेधि क्लेशेनेत्याशंक्याहदैवी:ईश्वरमायारचिताःप्रकृतीवि
ावासनास्त्यजंतःकामैरनाकृष्टचेतसामपिकर्मकरणेदृष्टांतःयथाहमितिलोकस
लोकस्यसंग्रहणंयथाभवतितथाअहमीश्वरोपिकर्माणियथाकरोमितद्वत् नो
वयो:यतोगुरो:विज्ञेयंपरमात्मतत्त्वंतमस:संसारस्यतत्रात्मज्ञानप्रदगुरो:
पंतप्रज्यत्वंवक्तुंश्रुत्युरूपस्यचतुर्गुरूनाह इहसंसारेयत्रसंभवोजन्ममात्रंसा
ातावदाद्य:प्रथमोगुरु:पूज्य:कर्मविद्याप्रदंगुरुमाह द्विजाते:सत:पुंस:सत्कर्म ५६
ायत्रसंभव:उपनीयवेददाध्यापकइत्यर्थ:सद्वितीयोगुरु:यथाहमीश्वरस्तथात्र
ादपिपूज्यतर:ब्रह्मविद्याप्रदंगुरुमाह आश्रमिणांसर्वेषामपिज्ञानदोय:सकुसा

दहमेवेति अत:ज्ञानप्रदगुरुरूपंमामाश्रित्ययेसंसारंतरंतितेबुद्धिमंतइत्याहइहब्रह्मन्नेतेनत्व
र्णाश्रमवतांमध्येअर्थकोविदाइहमनुष्यजन्मनि तत्रापिवर्णाश्रमवत्त्वेसतियेमयागुरुणा
ात्मरूपेणैवक्षांवाचोपदेशमात्रेणअंजसासुखेनेवभवार्णवंतरंतिज्ञानप्रदाद्गुरोरधिकःसे
नास्तीत्युक्तं अतएवतद्भजनादन्योधिकोधर्मोनास्तीत्याहइज्याग्रहस्थधर्म:प्रजाति:प्रकृष्ट
मउपनयनंतेनब्रह्मचारिधर्मोलक्ष्यतेतान्यांतथातपसावनस्थधर्म:उपशमेनयतिध
ांअहंपरमेश्वरस्तथानतुष्येयंयथासर्वभूतात्मापिगुरुशुश्रूषयेतिकिंचअस्माकंगुरुकु
प्राणांदेवसंपन्नंतत्किंत्वयास्मर्यतइतिपृच्छतिगुरौनिवसतामस्माकंयत्किंमपिवृत्तंतत्कृ
नुकदाचित्त्वयास्मर्यतेकिंअपतौअपगतऋतौशीतकालेवातथ्यवर्षेचतयो:समाहृत:
नेयितनवोगर्जितानिवाभवन्नुनिम्नंकूलंनतमुन्नतंचस्थानंअंधुनासंप्लववोणामिम्नाणाय
ानैकोदकेतस्मिन्वनइत्यर्थ:परिबभ्रिममजिमरणोइत्यस्मादागतो:परितोबभ्रिमइडागम
ादसंचारानुभूतवंतइत्यर्थ:उवाचचकपयाश्लोकचर्तीययावयंकृतार्थाद्भूताहआत्मावै:

गुरोर्निःकृतं प्रत्युपकारः सर्वे अर्था यस्मात्स आत्मा देहः तस्यार्पणे विनियोगः अयातयामानि या
तो यामो यस्य पक्वस्यान्नस्य तत् कृतसारं भवति तद्वदन्यदपि गतसारं गौण्या वृत्त्या यातयाममित्यु
च्यते अगतसाराणि छंदांसि अधीयमानानि अन्वितानि भवत्वेवं स्थितेर्थे इच्छं विधानि अनेकप्रका
राणि वृत्तानि किं त्वया स्मर्यते इति शेषः फलितमुपसंहरति गुरोरिति अस्माभिः किं न निर्वर्तितं अ
संपन्नं येषामस्माकं भवता सहाध्यायिना वासोऽभूत् भवतः सर्वमेतद्विडंबनमात्रमित्याह य
स्येति छंदोमयं वेदाख्यं ब्रह्म तथा श्रेयसामावपनं उद्भवस्थानं देहो मूर्तिर्यस्य तस्य तव विडंब
नं लीलेति॥ ॥इति दशमे अशीतितमोध्यायः॥ एकाशीतितमे सख्युर्ज्ञात्वा पृथुकतंडुलान्। श्रियं
निर्मितवानिंद्रदुर्लभां च तदाश्रमे॥ ॥ संकथयन् सुखगोष्ठीः कुर्वन् तत्प्रवायसर्वभूतानां म
नसोऽभिज्ञः मदर्थं पृथुकानानीय दातुं लज्जित इति जानन् प्रहसन् दृष्टेली कुर्वन् लज्जया अव
नतस्तामसौ पपनन्दनात् अपवीति इत्यस्कोपि इति सर्वभूतानामात्मदृक् अंतःकरणसाक्षी॥ ५७
अमर्त्यानां देवानामपि दुर्लभाः अतिजीर्णत्वाद्वसनस्य पुनः स्तनमध्ये वीरणाबद्धान् अतो

हत्वा कृतादौ अंगसख्ये मां विश्वं विश्वात्मानं भावामिति वदन् एकां मुष्टिं जग्धाय द्वितीयां ज
ग्धुं आददे ताव तुष्णीं हस्तं जगृहे कथं भूता तत्परा अयं भावः एतावता पुंसः इहामुत्र च
मत्कटाक्षविलासभूतानां सर्वसंपदां समृद्धये अलं अतःपरं द्वितीयमुष्टिदनेन मामेत
दधीनां करोषि किं चित्तोपकारणं तव तोषस्य कारणं यथा भवेत्तथा सर्वसंपत्समृद्धये
यां भक्तस्य समृद्धिं दृष्टांत्वं तुष्यसि इत्यर्थः स्वगतं स्वगर्वा भ्यो भूते गदितेर नौ विश्वं भासिनं५
वयति पालयतीति विश्वभावः तेन तिष्ठुरतो भाविनं इंद्रदुर्लभं विभवं स्मरयति चक्षुर्खेनस्वा
नंदयसीति दानंदीनतां दर्शयति नंदितो विनयोक्तिभिः वीडितः स्ववित्तकापण्येन ल
ज्जितः मत्तः श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृतः निर्वृतिमित्याह आलोड्यति वल्लुर्ज्जियत्नयतः लक्ष्मी
उरसि बिभ्रता आश्लिष्टो हं पादौ याभ्यां वः अशुश्रूषयति पूजितः चंदनादिभिः एवं संक्षुद्रया
पि धनस्याऽदानकारणं कल्पयति नान्यां स्वर्गादीनां संपदां चाक्षयेय धापितस्य चरणौ वैन्नमे
वंकारणं तथापि कारुणिकत्वात् अन्त्यपि धनं मह्यं नादात् निर्गम्यत्स्यांतिकं तस्य विशेषणं

...यीति विचित्रोपवनादिभिर्वृतं कथंभूतैः कूजद्द्विजकुलैराकुलैः तथा प्रोत्फुल्लानि कुमुदादी
नि येषु तानि वारीणि येषु तानि तथा तैः हरिणीनामिवाक्षीणि यासां तानि तदाश्चर्यं दृष्ट्वा वितर्कि
तवान् तदा किमिदमिति प्रथमं तेजःपुंजं दृष्ट्वा किमिदमिति पश्चाद्धर्म्याणि दृष्ट्वा कस्यैवेति स्था
नं वक्तव्यमिति श्लोकार्थः कथं तदिदं स्थानमिति एवंरूपमभूदिति अमरप्रख्याः तत्तुल्यकान्तयः प्रत्युद्ग
म्य नृत्यगायनादिभिराहूतवन्तः उद्भूतो हर्षो यस्याः सा अतिसंभ्रमः आदरो यस्याः सा आलयात् कु
मलवनात् रूपवती श्रीरिव स्वर्गे भगवता तत्रानीतत्वात् स्वर्गिणां पि वयोरूपं च बन्धवेति नावं बु
ध्या स्वयमेव बंध इति निश्चयेन मनसा संकल्प्य न सस्वजे यत्र मंदिरे पयःफेननिभाः शय्याः आ
स्तरणानीत्यादि सपदः तत्र सर्वसंपदां समृद्धिं विलोक्य तर्कयामास इति चतुर्थेनान्वयः यत्र दंताः
गजदंतमयाः पर्यंकाः मंचकाः यत्र आसनानि हेममयानि उपस्तरणानि हेमादिमयानि यत्र ताश्च
च अमुक्तादाम विलंबंति द्युतिमंति वितानानि निर्व्यग्रः स्थिरः सन् अहेतुकीं आकस्मिकीं ५८
स्वसमृद्धिं तर्कयामास अतः एषा समृद्धिरागता इति निश्चिनोति स्वनामिति एतन्ममेति एवं वा

सार्धं च तस्य एतन्मम मत्तो विभूतिर्यस्य तस्य मत्तो विभूतेर्दर्शीकोत्तस्य अवलोकनात् अन्यत्का
रणांतरं नास्ति ननु तेन स्वयमेव लोकनमात्रेण मह्यमैश्वर्यं दत्तवान् तत्कीदृक् त्वं मया दत्तमिति किं
नावोचत आह नन्विति स मे सखा श्रीकृष्णः समक्षं अब्रुवन् हरिर्बहुपि दित्सति ददाति अत्र
हेतुः स्फुरितोजः स्वयं तद्दयं पर्जन्यवदीक्षमाण इति अयमर्थः स्वयं तावद्भूरितेजाः बहुतेजाः आ
प्तकामत्वात् लक्ष्मीपतित्वाच्च अतो यथा पारावारपूरको अतिवदान्यः पर्जन्यः कदाचिद्बहुपि वर्षं
अल्पमेव मन्यमानो लज्जयैव समक्षं अवर्षन् रात्रौ निद्राणे कर्षके तस्य क्षेत्रं माप्लावयति एवं श्रीकृ
ष्णोऽपि स्वजनोपेक्षया तद्दयामिंद्रादिपदमपि तुच्छं मन्वानः स्वस्य च जनं बहु मन्यमानः सम
क्षं अब्रुवाण एव बहु ददातीति तदेवाह अरुबहुपि स्वदत्तं किंचित्करोति अल्पं मन्यते सुहृत्कृतं फ
ल्गु तुच्छमपि स्वरिकारी बहु मन्यत इत्यर्थः अत एव मया उपनीतं समीपं नीतं तंदुलैकमुष्टिं प्री
तियुतः स्वयमेव गृहीतवान् श्रीकृष्णस्य सख्यं वात्सल्यं दृष्ट्वा तद्भक्तिं प्रार्थयते तस्यैति सौहृदं प्रेम स
सख्यं हितावासनं मैत्रा उपकारकत्वं च दास्यं सेवकत्वं च तं समारुरेकैव च नं तस्य तत्संबंधिभिर्मम

स्यात् नन्वविरक्तिः किं न माल्हनुमावेन विपक्ततो विशेषेण संगं प्राप्नुवत स्तत्र भक्ते प्रकृष्टः संगः
स्यादिति उक्तं तामेतद्भक्तिरिति नाव: नन्तुभक्तेः फलं संपदं प्राप्य पुनर्भक्तिं किं किमिति प्रार्थयसे
अत आह संपदः कोशादीनू राज्यमैश्वर्यां विभूतीः पुत्रकलत्रादीनून समर्द्धयति न ददाति अपि तु
दृढां भक्तिमेव अतः अदीर्घबोधाय अविवेकिने ममतुत्वं त्वा वादी दृक्कसंपत्तिर्गीता अतस्तद्भक्तिर
वस्यादिति नाव: त्यदनुध्यानैः ध्यानैः त्याग मत्य सनुज्ञायया सरुब्धुं भुंजे श्रीकृष्णस्यैवं ब्रह्मण्यतां
ति चित्रमित्याह तस्येति अन्यैरजितं अपि स्वन्द त्वैः पराजितं दृष्ट्वा तस्य ध्यानं तस्य वेगः तेन उद्ग्र
थित मात्मबंधन महंकारो यस्य सः धामस्थानं सतां ब्रह्मविदां गतिं गम्यं एतत्पृथुकोपाख्या
नं श्रीत्वा ब्रह्मण्यतां विशेषतः शृणोति ।। ।।इति दशमे एकाशीतितमोध्यायः।। ।।द्व्यशीतितमे
आगत्य कुरुक्षेत्रं रविग्रहे वृष्णीनू दृष्ट्वा मुदा नृपाश्च कुः कृष्णकथां मिथः।।१।। कल्पक्षये यथा सर्व ५ए
ग्रासइत्यर्थः ज्योतिर्विद्भिः कथ्यमानं तमादावेव ज्ञात्वा स्यमंतपंचकं कुरुक्षेत्रं ब्रह्मण्य
त्रियवधस्थानत्वेन परशुरामस्य पापनुत्तिस्थानत्वेन च देवस्य पुण्यतामाह निःक्षत्रिया

ग२

मितिवाच्यं। अन्ये अविदानू यथा आगानू आजग्मुः नारती: नार ल्यः सुचंद्रशुकसारणौ:
सह अनिरुद्धो द्वारकायां रक्षाया मास्ते तथा कृतवर्मा च यूथपः सेनानी देवधिस्याने दिवि
मानसंकाशैः तरैर लास्तरंगास्त्वटुतूप्लवौ तिर्यं चांते विद्याधरघातिः विद्याधरा इमिवद्य
तिर्यंचांतैः महातेजाः महातेजसः दिव्या अत्यत्नमाः स्त्रगवस्त्रसन्नाहा येषां तैः ते पुनरन्ये
धुराक्रत्यं यद्यात स्मिन्नेवाह निमुक्तिस्नानं कृत्वा तदनुज्ञातैः ब्राह्मणैः अनुज्ञाताः संतः स्नि
ग्धाशीतलाद्वायायेषां अंघ्रिपानां तेषां अंघ्रिपु महत्सु प्राक्कुद्धे देवेन्द्रे सरोरुहे श्रीः
शोनायेषां ते। अतिसौहृदेन स्मितं तेन अमला अपांगे नेत्रो दृष्ट्यो यासां ताः मिथः संवीक्ष्य
दोर्भिर् मैत्रिरत्निरे आलिंगनं कृतवत्यः पृथेति सं कथया मिथः सप्रेमगोष्ठ्यां तामेव वसु
देवकृथयोः कथामाह वव्रतिः अकृता शिषं अपूर्णमनोरथं यस्मादेवमदक्षिणं अननुक
लं तं स्वजनमपि संतं सुहृदादयो नानुस्मरंति अतो ममेव देवं प्रतिकूलं युष्माकं कोपरा
ध इति नाव: हेत्वसः एतद्दैवसंघटेव देवेन स्थानं प्रापिताः युधिष्ठिरं ये अनुवृत्ताः ते नरा

जस्त्वयेजितत्वात्तुजन्मभाजः नृणांमध्येसफलजन्मानः किंनकेवलंतस्यदर्शनमेव अपितु
अत्यंतंदुर्लभंबन्धयुष्माकस्वतः संपन्नमित्याह यद्विक्रान्तिरितिद्वाभ्यांयदितिपृथक्पदंयस्येत्यर्थः
यस्यविक्रान्तिः कीर्त्तिः श्रुतीर्निर्वेदेन्युनाति ताद्वदंविश्वमलं त्यर्थःपुनाति यस्यपा
दावनेजनपयोगंगा यस्यवचोवाक्यरूपं शास्त्रं श्रीनाम नाम्न्यवेदरूपंवा वि
श्वंपुनाति किंचकालेन तर्ज्जितं दग्धं नगः नागंयस्याः सा तथाविधाः श्रिय
स्यांघ्रिपल्लवस्पर्शेनोत्क्षा आविर्भूतान्नाक्रियस्याः सानः नोस्माकमखिलार्था
न्नितावर्षति दर्शनस्पर्शनंच अनुपथः अनुगमनंच प्रजल्पोगोष्ठीच शय्यासनाय
नं आसनंच अशनंभोजनंचापानसंबंधः विवाहसंबंधः सपिण्डबंधः दौहिकसंबंधः तेनस =कृष्णेन स
हदर्शनादिकपलक्षितःयौनसंबंधपिंडबंधोयेषांवोवृत्तिः किंचयेषांवोगृहे विष्णुः स्वयं
सन्नास्तेम्प विरमृत्तं निरयवर्त्मनि प्रवर्त्तमार्गे वर्त्तमानानां स्वर्गोन्यां विरमयति ॥६०॥
चिरलातन्कारातीतितथासः तेभूयं जन्मभाजः यद्वानदितिसामान्यनिर्देशःस
पवर्गा२

इत्यर्थः सविष्णुः स्वयंयेषांवोनिरयवर्त्मनिसंसाररूपेगृहेवर्त्तमानानामपिबंधप्रतेसंबध्यते
इतिबंधः दर्शनादिभिः संबद्धः सनृस्वर्गापवर्गविरमआसपरमसुखप्रदोबभूवेत्यर्थः अन
स्थार्थीरितितत्रैववासविकीर्षयाशकटंस्थापितेरर्थः सत्तागतइत्यर्थः वसुदेवः परिष्वज्य
प्रेमविह्वलो बभूवेति शेषः तोस्तुतोपरिरन्नानंदोयशोदाम्वविरहशोकानुविजहतुः तत्य
जुः यद्याश्रुचः अश्रूणि विहलुः मुमुचुरित्यर्थः व्रजेश्वरीयशोदां अनिवृत्तां निवृत्तिकारणमन्य
पि अनुवर्त्तमानां एं जनश्चर्य प्रोष्या प्रियस्याः प्रतिक्रियाकर्त्तुंनशक्यतइति तत्कृतां मैत्रीमा
हतुअपतावितिं नदृष्टेपितरौ याभ्यांतौ वस्तुतस्तु अजन्मत्वादेवादृष्टपितरौ अथवा अदृष्ट स्व
देवस्यापिपितरौ हेतनवतिं युवयोः पित्रोः न्यस्तावेतौ संप्रीणनादीनि प्राप्य अत्रवत्रमयौ
क्वचिदपिजयरक्षितौ तत्खलुवाक्यत्व वासंवक्तुः कथं भूतयोः अक्ष्णोः नेत्रयोः रक्तकंपद्मय
क्षतूतथारदकयोः पुत्रं युवयोरततूयतःसतांपरःस्वः इतिनास्तिवैषम्यं अन्तीपुंस्त्वेलिंगंय
स्यमीक्षस्वपद्मदलणोदृशिभुनेत्रेसुव्यवधायकपक्ष्मकृतं विधातारंशपंतिवृष्णिनेत्रधारै

हृदी कृतं हृदये प्रवेशितं परिरब्धस्तद्भावं तदात्मतां प्राप्तः अपि नित्ययुक्तं आरूढयोगानामप्यचिरायिता नु विलंबितान् अन्ये तु आरूढरूपां प्रकाशस्वरूपेण वेत्तो येषां तान् अपि स्थितः किंना अस्मान् अवधायय अवजानीषे अकृतशाप ते इत्यादि इत्थं कथयाई प्रश्नं कथं न त्वं कामाचं निश्चित्तमेवैतत् परिच्छेद्यगतत्वादिति चेत् अत आह न न मिति किं तु विधातु दोषोयं नास्माकं इत्यर्थः एतस्य दृष्टांतमाह आक्षिपते पृथक्करोतीत्यर्थः अपि च अति न इदमिदं यत्कुतं भवती नाम द्वितीयेन मत्वेमाति याये ज्ञात इत्याह मयि न क्लिमा च मेव तावदन्तत्वाय कल्पते यत्कुनवती नाम कन्नेहः आसीत् तत् द्विष्ठा अति न इदं कुतः मदापनः मद्यापणा इति कीदृशा स्त्वं यं वयं स्नेहेन प्राप्नुमाम इत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाह हे अंगनाः नौतिकानां शरावसेधवादीनां यथा आकाशादिपंचमहाभूतान्याद्यंतादिरूपाणि एवं सर्वभूतानां जरायुजादीनी महं अतो व्यापकं मां न वन्नः प्राप्नाः एवेति ननु चतुर्विधभूतयामाणां तज्ञोक्ता आत्मैव आद्यंतादिरूपः तस्मिंश्च सर्वव्यापके सर्वभूतानि वर्त्तत इति कुतस्त्वत्प्राप्तिरस्माकमित्यत आह एवं तीति अयमर्थः यथा शरावादीनां नौतिकानां महाभूतान्याद्यंतरूपाणि एवमेवैतानि चतुर्विधानि भूतानि नौतिकत्वाविशेषात् स्वकारणेषु भूतेष्वेव वर्त्तंते न तु नौक्तायोल निं आत्मा तु तेष्वतेषु आत्मना नो ऋकरूपेण ततः व्याप्तः न कारणत्वेन कारणत्वेन अथ तदुक्तं यं भूतानि नौतिकरूपं नौकारं वात्मानं मय्यक्षरे परिचक्षते आत्मानं तं पश्यतेति ति आध्यात्मविद्यायाः स्वरूपोपदेशेन शिक्षिता बोधिताः तस्यानुस्मरणेन ध्वस्तो जीवकोशो लिंगं यासां ताः तमेवाध्यागन् प्राप्ताः एवं प्राप्तापि कृष्णः पुनः गेहव्यासंगेन माभूत्या विति तच्चरणस्मरणं प्रार्थयामासुरित्याह हे नलिनाभ ते पदारविंदं गेहं जुषां गृहस्थे विनामपि नः मनसि समुदाग्रदियान् आविर्भवेत्तु ॥ ॥ इति दशमे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ॥ त्र्यशीतितमे एवं वस्त्रीणां कृष्णकथा स्वे वै द्रौपदी कृष्णपत्न्या नार्यो निजं निजं कृतः स्वस्वकरग्रहः ॥ १ ॥ अथ पंकुरालं तत्पादे देवयांत तत्पादर्शने न हत मंहतो येषां तेषु कृतमिति महतां मन्नस्तत्सकाशात् मुखवंधारतो निःस्तृतं कृष्णविकपाविंदं हंतं तां देहधारिणां देहकृत्त्रासावस्थति च अविद्यातां कृष्णनतीति तथातं देहकुदीश्वरस्य

३१

द्विषयाज्ञानछिदं वा दि त्वेतिपदद्वयं त्वां हि एवं त्वामेव नतास्मेत्यर्थः कथं त्वतं आत्मधाम्नास्व
रूपप्रकाशेन विधुतानिरस्ता आत्मकृताबुद्धिनिमित्तास्तिस्रोवस्थायस्मिन्‌तं अतएव आनंद
संप्लवं सर्वानंदकदंबरूपं अखंडं च अपरिछिन्नं यतः नकुतः कुंठितःबोधः अविछिन्नत्तिर्यस्य तं न
न्वेवंरूपताश्रीकृष्णस्य अतः अस्मदादिवदेवप्रतीतेर त आह कालोपसृष्टेतिकालेन उपसृष्टा
विप्लुताश्चतेनिगमाश्चतेषामवने रक्षणाय आत्तात्तउपात्तायोगमायया आकृतिर्नराकारामू
र्तियेनतं परमहंसानांगतिं त्वां अतस्तवैवंरूपत्वादस्माकं च तवमायया एतत्सर्वं वैपरीत्यं त्वा
मेवनताःस्मेतियद्वात्वामितिप्रकरणात्‌ज्ञातव्यं त्वां नताःस्मः किं कृत्वा दित्वा किं आत्मधाम आ
त्माकारीरं धामगृहं तत्रच्युतत्वेद द्रुदैहिकसंगं परित्यज्योत्यर्थः समानमन्यत्‌त्रिषुलोकेषुगीतो
कौशले तु सत्येशैव्योमित्रविंदनग्नजिती नामका विदन्यम हिषीत्‌व्यापि अन्याः श्रीकृष्णस्यप
त्न्यः मामां अपीयितुं संपादयितुं राजसु जरासंधादिषु उद्यतकार्मुकेषु सत्सु अजेयायेन टाक्ते
षां शेखरिताः मुकुटवत्कृताः अंघ्रिरेणवोयेनतेषां महच्छिपदं दद्यादित्यर्थः तस्य श्रीनिकेतस्य र ६२

णोममार्वनायास्कंसनाम्ने अनिर्विधेनसिंहहतेनंतद्धंह तुयस्यतेनं मेतातेनं लिप्तमति
शापं दुर्यशः अपमार्ष्टुं परिहर्तुं सदा राजं जित्वा रत्नं स्यमंतकं उपाहृतार आनीतवान्‌ अथ
अनंतरं मत्पित्रे रत्नमदात्‌ तेनस्वापराधेन भीतः समे पितां प्रजवे श्रीकृष्णाय मा मदिश
तददौदत्तौ अक्रूरादिभ्यः प्रतिश्रुतामपीत्यर्थः हे कृतमे पिता अतुं श्रीकृष्णं निजनाथं
स्वामिनं देवमीश्वरं सीतापतिं ज्ञात्वां त्रिणवअहानि सप्तविंशतिदिनानि अमुना त्र्ययुध्यत्‌
परीक्षितः संजातापरीक्षायस्यसः तं साक्षात्सीतापतिं रघुनाथं ज्ञात्वां पादौ प्रगृह्यमालिना
सहमामर्हणमुपाहरत्‌ अर्हणतया समर्पितवान्‌ अहोतर्हि त्वमतिश्रेष्ठासि नेत्याहत्व
मुष्यारहं दासीतिसरव्या अर्जुनेन तस्य गृहमार्जनी गृहसम्मार्जनकर्त्री भूनां यथागतं
स्वबलिहिपारिःसिंहइवेतिमेत्वाहं स्वापकुरुतः अपकारं कुर्वतो विजित्य श्रियोकः लक्ष्मी
निवासः तस्यां घ्रिअवनेजनत्वं चरणक्षालनकर्त्रीत्वं अनुत्तवं प्रतिजन्ममेस्त्विति उक्ताः वृ
षत्वा नु बलं च वीर्यं प्रमावश्चंतीदाएम्गालिवअतिसाथितानियेषां तान्‌ मे पित्राकृतान्‌ सं

पादितान् बलीयस्त्वमांदाक्षं क्षितिपानां बल[illegible]वीर्यस्यपरीक्षणार्यंतानतिप्रसिद्धान् वीरा
णां दुर्मदं घ्नंतियेतान् तरसा शीघ्रमेव निगृह्य दमयित्वा क्रीडन् अनायासेनैव बबंधं त्र
गतोकान् अजापत्यानिवीर्यमेव शुल्कं देयं यस्यास्तां वीर्यशुल्कां वीर्यप्राप्यां दासीनिःस
हस्वबहुरंगिणीं गजाश्वादिसेनां पुरं निन्ये तस्य श्रीकृष्णस्य मे दास्यं अस्तु कृष्णेन उपदितास्मि
न्नेव वित्तं यस्यास्तां मदोक्तिणा सेनया सहसंसर्वीज नैष्व सत्तमे पिता कृष्णं आहूय दत्तवान्
येन पादसंस्पर्शेन आत्मनो मे तत्त्वे वल्यारवंश्रेयो भवेत् सः यद्वायेन कारणेन आत्मनो जी
वस्य श्रेयः स एव पुरुषार्थः देवाद्विजोपदियथा मित्रविंदायाः तथा ममापि वित्तं मुकुंद द्वि
यमासीत् सुसंभ्रमस्य स्तु क्विवार्यप भ्रमस्त थां याश्रियावृतः किंज अतोपि ममवित्तं श्रीमुकुंदे
आसेति तन्मा श्रीकृष्णजाह्नौमेपिता कृत्स्नेन अवीकरत् कारयामासयथा राहितवस्त्रयं रे ६२
पार्थस्य श्रयापाप्नुमित्क्रया कृतं तथा मत्स्यं कारितवान् पाठांतरे पार्थस्य प्रणीः पाकृतः न
नुतहीं ममापि अर्जुनेनएव किं नाविध्यत तत्राह अयं क्षितिसमस्या बहिरेवाक्ष न्नो नां तः अतस्तं

नू३

नसंलभ्योहि दृष्ट्वा संलक्ष्यते अयंतु न तथा किंतु स्तं तं मूलेनिहितके जराजलेके वलंद्रस्य
ते अतोदृष्टिर धस्तात् उपरि च लक्ष्यमितिश्रीकृष्णव्यतिरेकेण न कस्यापि चेष्टय इति नावं म
स्यं वेद्धुं पार्थादिसंसदि महिपः मत्स्यवधीयेषामिति अनन्यचित्ततो विष्णुमन्नात्मा इतिनावं त
देवाह अमुना चापेन ना विदंस्त दवस्थितमिति मागधादीनां क्रियाशक्तिरेव न तु लक्ष्यं
ज्ञाततत्त्वथः यत्तोयत्नवान् अस्त्रज्ञतमो नां सबाणं मत्स्यं नालक्ष नतुं परं केवलं पस्य
र्जितवानप्यर्जुनो बलेन अस्पृष्टो इत्यर्थः अभिजिति मुहूर्ते इषुणा विध्यातं मत्स्यं
अपातयत् तुल गवत्या ख्याति हर्षनिर्भरेण आत्मानमेव अनुवर्णयं त्यागतत्तदा कलौक
लवनो कृपरौययोः ताप्यांपद्यांरंगप्राविशांकनकेनो ज्ज्वलां रत्नमालां निवीयपाहत्ल
परिधायवेनीवीबंधेनकोशिकाग्र[illegible]उत्तमकौशेये यस्त्रैसव्रीडाहासो यस्मिन् ततत
दनं आननं यस्याः साकवयौ धृताः स्रजौ ययासा उरवः कुंतला यस्मिन् कुंडयोस्त्विषा ययोः
तेगंडस्थले यस्मिन् तदेवतच्चशिशिरः संतापहरो हासो यस्तुते कटाक्षमोक्षैः अपांगवी
क्षणविलासैः अनुरक्तं हृदयं यस्या सा अहं हे याज्ञसेनि द्रौपदि श्रीकृष्णेन मया वृतस तिस्र

ईताना॰ नन्वेवं पारमैश्वर्यं दृष्टवतां कुतः स्पृहाविस्मरस्तत्राह तृष्णयातुरा इति तृष्णयेन कामेन
आतुरा विवशाः कामविडंबिता स्पृहेति भावः तृयरत्नानां चतुष्टयं यस्मिन्तं रथं चतुर्भुजाद्य
त्वां मामालिंग्य द्वात्यां धन्वबाणोपरिग्रहेत स्थेदारुकेति मृगाणां मिषतां मृगराडिव तदारु रि:
शनैः शनैर्गामेति शेषो ज्ञातव्यं दारुकस्यैव वा मृगराजोपमा चैद्यस्यानुपमेयत्वात् अर्थेन्व
सकृंत मृष्टमृतः सत्काबतद्धुः निषेद्धुं प्रतिबंधं कर्तुं के वनपुरतो गत्वा पथि संयत्ता बभूवुरित्यर्थः
कृतेष्वासाः उर्द्धीकृतचापाः आमसि तां श्वानः हरिं सिंहं यथेति रविं ब्बादयं ति रविब्बदाः ध्वजे पुष्पद
यस्यां विचाणितोरणानि यस्यां सैव सा च तां कुशस्थली पुरी यदुपतिः श्रीकृष्णः समाविशत् स्वं
केतनं मंडले अस्तावलंबा पितेति महार्हवासः अज्ञतित्तिः सुहृदादीनू पूजया मासंदास्यादिभिः
सह आयुधानि पूर्णियापि निश्चयाद दौ मा अप्सौ वयं सर्वसंगनिवृत्या तपसा स्वधर्माणां वं अहर
साक्षात् तस्य गृहदासिकाः बभूविमोच्चेति जये दिग्विजये जितानां राज्ञां कन्याः नः अस्मान् तेन ६७
रुद्धाः शाखात ता निर्मुच्य संस्कृतेः विमोच्यो यस्मात् तत्पदांबुजं अनुस्मरंतीनः परिणिनाय नृद
वहनू आप्तकामो पियः साम्राज्यादिन कामयामहे। किंतु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना बिहर्तुका

मयाम रुदिति ननु तस्य गृहिण्यो यूयं सर्वसंपन्ना नः किमेवं काम्यते तत्राहुः हे साध्वी साम्राज्यं
सार्वभौमं पदं स्वाराज्यमैंद्रं पदं भोज्यं तत्पलोकत्तो त्तु हो विविधं राजत इति विराट् तस्य भावो वै
राज्यं अणिमादिसिद्धि तां कमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मोक्षं हरेः पदं तत्सलोकादिति तु
कामयामहे यद्वा बद्धत्वबालत्वं गोलोकस्मे णत्नागादि दिक्चतुष्टयाधिपत्यानि साम्राज्यतो ज्यस्व
राज्यवैराज्यानि व्याख्येयानि तत्किं तत्पादरज एव काम्यते तत्राहुः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यमि
ति ब्रह्मादिसेव्यया श्रियापि सेवितत्वादिति भावः ननु तर्हि दुर्लभत्वात् किं तद्वांछया तत्राहुः व्र
जेति यत् यथा गावः गाः महात्मनोपि गाश्चारयतः पादस्पर्शं गोपायथा वांछंति तद्वत् तत्पराणां
सुलभमिति भावः॥ ॥इति दशमे त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥ ॥चतुरशीतितमे मुनिसमाग
मः वसुदेवमखो सारुवंधुप्रस्थापनादिकं॥ श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्री गांधारी माधवी सुभद्रा इति पानां
राज्ञां पत्न्यः स्वगोप्यः कृष्णभक्ता गोप्यः विसिस्मयुः विस्मयं चक्रुः आनंदुः आवितवंतः धर्मगोप्त्री
तत्तु यशस्य सः धर्मगुप्तः तु यता नियता वाग्यस्य तस्य सदसः श्रावयतः जन्मतः सफलजन्मानः
जन्मफलं किं तत्तंयद्योगेश्वराणां भवतां दर्शनं किं त्वयुष्माकं दर्शनमेव तावद्देवानामपि दुःप्राप

दुर्लभं अस्माकं तु स्पर्शनादिकमपि कथं नु घटितमिति विस्मयेनाह स्वल्पतपसां तीर्थस्नाना
दिमात्रेण तपो बुद्धिर्येषां तथा अर्चायां प्रतिमायां देव इति च बुद्धिर्येषां तेषां योगेश्वरस्पर्शना
दिकमिदं किं असंभावितमित्यर्थः एतत्प्रपंचयति त्रिभिः अम्मयानि तीर्थानि न भवंतीति न
हि मृच्छिलामयाः देवा न भवंतीति न हि अपि तु तीर्थादीनि तु वदेवं परं बहुकालेन पुनंति सा
धवः दर्शनादेव वाङ्मनसयोरप्युपासनाविषयत्वं यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते यो मनो ब्रह्मेत्यु
पास्ते इति श्रुतेः भेदकृतः भेदकर्त्तारः अग्न्यादयः यद्वा भेदबुद्धिं कुर्वतः पुंसः भेददृष्ट्यात्
पासिता अग्न्यादयः अघं तन्मलं अज्ञानं न हरंति विपश्चितो निरस्तभेदाः ते तु मुहूर्तमा
त्रसेवयैव समूलमघं हरंतीति अतः साधून् नत्वा सद्यस्तान् विहाय अनात्मन्यात्मबुद्ध्या
सज्जमानः अतिमंदत्वात् आत्मबुद्धिरहमिति बुद्धिः त्रयो धातवो वातपित्तश्लेष्माणः
प्रकृतयो यस्य तस्मिन् कुणपे शरीरे स्वधीः स्वीय इति बुद्धिः भौमे तु विकारे इज्यधीः
देवताबुद्धिः उदके यस्य तीर्थमिति बुद्धिः अभिज्ञेषु तत्त्वविज्ञेषु यस्य ता बुद्धयो न संति स
एव गोखरः गोष्वपि खरः दारुणः अल्पविवेकी यद्वा गवां तृणादिभारवाहकः खरो गर्दभ इति ॥ ८५

दुरन्वयं अनन्तं रूपं त्वमंती अनवस्थिताधीबुद्धिर्येषां ते ऋषीणां त्वद्वुः ईश्वरस्य ईशितव्य
तां अनीश्वरतां कर्माधिकारतां चिरं विमृश्यापि विचार्य स्मयंते हसंतः जनसंग्रहमात्रमित्यूचुः अ
नन्वयं विवृण्वं एवं ततः आहुर्न्यायं तत्त्वविभुत्तमा अपि वयं यन्मायया मोहिताः का सा माया यया
विहिताः तामाहुः यदिति यत् यस्मात् ईहया नरचेष्टितेन गूढः सन् ईशितव्यायति अनीश्वरवदाच
रति भगवान् नन्वहमीश्वरश्चेत्तु किमित्येवमाचरेयं तत्राहुः अहो इति भगवतस्तव चेष्टितं विचित्रं
भूतकर्तृ भगवत्त्वमेवाहुः अनीहः अक्रिय एव आत्मना स्वरूपमात्रेण बहुधा त्यज दृष्टांतः यथा भौमै
र्घटादिविकारैरुपलक्षिता भावा विकाराणां विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति श्रुतेः ननु कथम
हं अजः सृष्ट्यादिकर्त्ता वसुदेवपुत्रत्वादिति चेत्तत्राहुः अहो इति विज्ञानं परिपूर्णस्य तव इदं जन्मा
दिचरितं विडंबनमनुकरणमात्रं न तु तत्त्वतः जनसंग्रहमाहुः अथापीति त्रिभिः यो त्र वान्स्वजनानां
रक्षार्थं सत्त्वं शुद्धसत्त्वात्मकं रूपं बिभर्षि स्वलीलया आचारोपवेदपथं च बिभर्षि अत एव ब्राह्मणेषु
बहुमानमपि करोषीति सदृष्टांतमाहुः ब्रह्म ते ह्लवेदाख्यं शुद्धं ते हृदयं अंतरंगं रूपं कुतः तद्रूपता आ

॥ यत्रेति यत्र ब्रह्मणि व्यक्तं कार्यं अव्यक्तं कारणं ततः परं सत् सन्मात्रं ब्रह्म त्वं तप आदिभिः रूपलब्धं तत् ब्रह्म
तस्मात् हृदयत्वात् विदग्धवर्त्तकं ब्राह्मणकुलं शास्त्रयोनि वेदप्रमाणकस्य तत्वस्य ... उपलब्धि
स्थानं सत्राज यस्मिं संपूज्यसि ततस्माद्विकारणात् ब्रह्मण्यानामयणीर्मुख्याः तत्प्रवर्तकं सनकमो वरस्त्री.
त्वयि तस्मादीश्वरस्य तव इदं जनसंयज्ञमानं वयं तु तवसंगत्या कृतार्थाः इत्याह॥ अघोतिषड्भिः सतां गत्या त्वया
संगम्य संगं प्राप्यं यतु यस्मात् त्वं श्रेयसां परो वधिः स्वकीयाघायोगमायातयाच्छन्नो महिमायस्य तस्मै
तस्मात् परमात्मने एकस्मिन् नेवस्थाने आरामो येषां तेषि कालं संध्यादि कारणं ईश्वरं नियंतारं एतत् ब्रूह
ष्टांतमाह॥ यथा शयानः स्वप्नान प्रजल्पन् गुणात्तत् दृक् स्वप्नविषयेषु तत्वदृष्टिः नाममात्रं इंद्रियेण मनसा
आज्ञातं सिंहव्याघ्रादिरूपमात्मानं वेदं तं दृहितं देवदत्तादिरूपमात्मानं न वेद यथा एवं त्वा त्वं नाममा
त्रस्वप्नतुल्यविषयेषु इंद्रियैर्ईहा प्रवृत्तिः सैव मायातया विभ्रमचित्तो न वेद स्मृते विवेकस्योपप्र ६६
वात् नानात्वं अघौघस्य मर्दनाख्यं करोति यत्र गारव्यं तीर्थं तस्य आस्पदं आश्रयं ते अंघ्रियुगं तु विपक्वयोगै
रपि हृदि कृतं केवलं न तु दृष्टं तस्य ते अंघ्रिं दद्मविमहष्ट्वं तावयं ब्रकृतिः पुण्यैः अतोस्मानुत्तानं नुग

हाणं तत्कानुकृत्वा अनुग्रहं कुर्विति अर्थः नतु किं तत्त्वाय यथा पूर्वं तप एव तप्तामिति तेत्याह॥ २३ जिह्वात्
जिह्वायां तत्तिस्तया अपल्लः आहाय ल्रदाणां जीविकोवायेषां त एव सर्वे निवर्तति आह॥ नान्ये उपसंग
त्यवराणां पाणिन्यां धृत्वा च नाथेदमिति संक्षिप्ताषः सर्वे देवायेषु ते त्वं यावती वै देवतास्तास्सर्वा वेद
विदि ब्राह्मणे वसंतीति श्रुतेः येन कर्मणा यथाकृते न वा कर्मणा निर्ह्रासो निरासो न वर्तितदुच्यतां
अहो चित्रं यत् श्रीकृष्णं कृत्वा अस्मान् पृच्छतीति विस्मितान् प्रति आह नारदः॥ दुर्बुद्धस्या बोद्धुमि
च्छया तत्रत्य गंगातीरवासी यस्य अनुस्मृतिः ज्ञानं कृतश्चिदपि न रिष्यति न नश्यति तं देवादृकाखेनफल
वतु अस्य विश्वस्य जयोत्पत्त्योरादिना पिस्वतश्च विघ्नदिवं अन्यस्माच्च मृकूरादिवतु गुणोतोस्यापाद्यं
तारोत्पत्त्यैव पूर्वरूपादिना देहादि तमेवं कृतश्चिदप्यव्याहृतानुत्तत्वं अत एव ऐश्वर्यं किं न अद्वितीयं कृ
ष्णं अन्यः प्राकृतः उपगूढं आच्छन्नं मनुष्यं मन्यते केरूपगूढं जेत्यादिभिः तन्नके शरागादयः तत्स्व
काणिकर्माणि वै तत्परिपाके सुखदुःखे च सत्वादिगुणानां पुनः पुनः प्रवाहरूपैः तैः प्राणादिभिश्च स्वप
विनवैः स्वकार्यैः अत्र दृष्टांतः मेघपद्धिमाप रागैः अभ्रकुपारराड्मिः स्वविम्बैः सूर्यमिवेति अतए

वश्रीकृष्णेनकृताबोधः विद्याविद्धं जितइत्यर्थः अयमुपायश्चित्तोपशमेकविभिर्विद्वद्भिः उपशमेहेतुः
योगः मोक्षोपायश्चेत्तेनैवात्मसुदमावहतीतितत्राहुः गमः प्रवृत्त्याश्रयत्वात् धर्मश्च आवश्यकः अन्यथा
विहिताकरणेनमालिन्यप्रसंगात् ननुनकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैके अमृतत्वमानशुरितित्यागस्यै·
वविहितत्वात्कथंकर्ममोक्षोपायः इत्याशंक्य आदावेवत्यागस्याशक्यत्वादित्याशयेनाहुः सार्द्धैस्त्रि
भिः स्वस्त्ययनः स्वस्ति क्षेमः ईयते अनेनेति तत्र यायत् श्रद्धया निःकामनया शुद्धेन शुक्लेन आप्तेनवि
त्तेन पुरुषं ईश्वरं श्रीवासुदेवं इज्येतेति यत् एषपंथाः स्वस्त्ययनत्वमाह वित्तैषणामिति वित्तफलम्
तेः यज्ञदानैश्च वित्तैषणां वित्तेच्छां विसृजेत् गृहैर्गृहोचितैर्भोगैः दारसुतैषणां विसृजेत् तदनु तत्र वनै
वतदोक्षस्य निवृत्तेः देहात्ते आत्मनः स्वर्गादिलोकैषणां कालेन दयानुसंधानेन विसृजेत् देव हेव
सुदेव यद्वा देव क्रीडा कालेन देवानामपि मृत्युनाम्नः हेतुत्वेनेत्यर्थः अत्र सदाचारं प्रमाणय ८७
ति ग्रामे वर्त्तमाना ये ते धीराः संतः तपोवनं ययुः तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिरृणवान्
जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इत्यादि यज्ञाध्ययनपुत्रैः तानृणानृ

निस्तीर्य तपोऋणान्यनपाकृत्य अधः पतेत् तथा च मनुः ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशये
त् अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः निर्ऋणः निर्मुक्तऋणः अशरणो भव गृहं त्यज किंच अकृ
तचित्तानाम् अयं क्रमः त्वं तु कृतार्थ एवेत्याह वसुदेवेति प्रावीः अर्चितवान् यत् यस्मात्त्वां यु
वयोः आलिप्ताः कुंकुमादिभिः वस्त्रपाणयः गृहीतवीणाहस्ताः अक्तं नेत्रयोरंजनं अभ्यक्तं स
र्वांगेषु नवनीतेन ताभिः सह दीक्षितो विरेजे वृत्रहणः इंद्रस्य यज्ञे यथा विरेजुः जीवशोम
र्वजीवानामीशो अनुयज्ञं प्रतियज्ञं आम्नातसर्वांगाः प्राकृताः ज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादयः
तेषां त्यश्चादनालिंगादिभिरतिदेशात्प्राप्तांगाः वैकृताः सौर्यसत्रादयः तैः सर्वैः इष्ट्वा पुरोडाशादि
ज्ञानं मंत्रः क्रियाकर्मेति ऋषामीश्वरं महात्मनो ऋत्विजः दारचित्तैः सस्नुः स्नानं चक्रुः चरित्वा गदितेन
विधिना आप्लुत्य स्नुत्वा व्याप्य ब्राह्मणादीन् वर्णान् अन्नेन पूजयत् अपूजयत् बंध्वादीन् वास
णां तानुपरिबर्हं पाप्रीतिदानेन वासज्जयत् पूजयाणकेषां विधिक्षिणोप भातभृतराष्ट्र इति द्वाभ्यां अ
नुजो विदुरः पार्थो युधिष्ठिर भीमार्जुनाः यमौ नकुलसहदेवौ सौहृदेन ११ लक्षिन्नानि आर्द्राणि

वतोसियेषांतेयेक्रियापरायणाःतेऽकृत्स्नविद्गुपरायणास्तेष्वस्मंवमनोरथोयद्विषयःतमे
वमहतांविश्रूतानांबलेनयोगिनांज्ञानेनापीसर्थःतत्कृतस्तत्रात्कृतांतेष्वकृतमुपकारमनो
ज्ञानमुसत्तमेर्नवृद्धिःअप्रतिकल्प्याअनुपमांमेत्रीयमपितां।अफलाप्रित्यपकारस्य
न्यापिकाहिविघ्नस्मान्ननिवर्त्ततितस्मादीशाकृतःप्राणोयंतवतामितिगम्यतेअफलत्वमेवाह्ते
त्वातःप्राकृअकल्यात्असमर्थत्वात्वऽकरालंप्रियंनहिआवरामकृतवंतोवयंअधुनाश्रीम
दनांधान्यदीनियेषांतेराज्यश्रीमन्मत्तछांदसोडागमःअधम्वशतिप्रातनिर्गमेअद्यैवापरा
ह्नेगम्यतामितिअपराह्णेनिर्गमेस्वोगम्यतामितिपुनःपुनरेवंमानितःसन्त्रीनुमासानुयापि
तःमस्ततासेन्येनप्रस्थापितःयदुदेवस्यवसुदेवस्यमतोसर्वयशादिलक्षणस्वसुहृत्संदर्शनादिकं
वति॥ ॥इतिदशमेचतुराशीतितमोध्यायः॥ ॥पंचाशीतितमेरामकृष्णौसंप्राप्थितौसुतौ ६८
पित्रेज्ञानमथोमात्रेमृतान्पुत्रानयच्छताम्॥१॥ नंदयित्वाक्रूरदेत्रेयानायांसुहृदोबहून्
तत्वज्ञानंततःपित्रोरदिशन्कृतस्तुतिं॥ग्रामसत्तावःतन्कूवकंजातविश्रंमःउत्पन्नविश्वासः

परिताष्यसंबोध्यअविश्वस्ययस्मादास्वरूपत्वतंकारणंप्रधानपुरुषौनामपरौतयोरपि
कारणत्वेनईश्वरोसादाद्वयुवामितिज्ञानेनचिदंविश्वमनेकैःकारकैर्जयिमानंकृतःप्रधान
पुरुषात्मकंकृतस्तरामावयोस्तत्कारणत्वेनेश्वरत्वंतत्रात्वयचेतियत्राधिकरणेयेनकर्त्रा
करणेवेनेयतोऽपादानात्यस्यसंबंधेनयस्यैयस्याकारकत्वेपिनिमित्ततोयस्मैसंप्रद
नायययदितिप्रयोज्यकर्तृकर्मकारकेदर्शितनत्वतयोर्नोक्तिरितदंयःयोऽकरोतिःक्रियमापि
ननकश्चित्कर्मणाविनानावलत्यर्थस्ययःकर्त्ताकरोतेःकर्मजायतेतथाकरोत्यर्थस्यकर्तृयःक
र्त्तामवतेःसप्रयोजकःभवितातमपेक्ष्याथप्रयोज्यत्वंप्रपद्यतइतिचसत्यंतथाप्यवस्थानेद
विवक्षितःइश्यत्वावस्थानेदःतंदुलानोदनंपचतिमृदंघटंकरोतीतितदेवंसप्तविभक्त्यर्थादि
शिताःयथेतियदितिचक्रियाविशेषणत्वतानामन्येषांचाव्ययानामथोपस्यादितिक्रियापदार्थो
पलक्षणंएवंसर्वप्रपंचमनुद्यतत्कारणंभगवद्रूपतांविधत्तेइदंसादादितिप्रधानंतोग्यंपु
रुषोभोक्तातयोरीश्वरोभगवान्त्वमेवसादादितितयोरेक्यमतित्येकवचनंकिंचधारणपोष

=कर

णाकर्त्तृत्वमेवेत्याह एतदिति हे आत्मन् प्राणः क्रियाशक्तिः जीवो ज्ञानशक्तिश्च सन् त्वमेव विभ
र्षि ननु प्राणादीनां विचित्रशक्तीनां कारणत्वावेशमात्रं कथं परमेश्वरस्यैककारणत्वेन सर्वात्मकत्व
मुच्यत इति आशंक्य प्राणादिशक्तयोपि तस्यैवेत्याह प्राणः सूत्रं तदादीनां विश्वसृजां विश्वकारण
नां याः शक्तयस्ताः परस्य परमकारणस्येश्वरस्यैव कृतः प्राणादीनां पारतंत्र्यात् यथावेधशक्तिर्नैवा
णस्य अपितु पुरुषस्य तद्वदित्यर्थः ननु भगवतः प्राणादिवत् पारतंत्र्यमेव किं न स्यात् अत आह
वैसादृश्यं द्वयोरिति चेतनाचेतनत्वेन विसदृशत्वात् द्वयोः अचेतनप्राणादिवत् स्य चेतनपारतं
त्र्यमेव युक्तं यद्वा प्राणादिषु द्वयोर्धियोरेवतावद्विसदृशत्वं विरुद्धक्रियाकारित्वात् किं पुनर्बहू
नां तस्मादेकेन सर्वज्ञेन सर्वशक्तिनाधिष्ठितानामेव विशिष्टकार्यारंभकत्वं न स्वतंत्राणामिति
तथा चोक्तं यदैते संहता भावा न तेंद्रियमनोगुणाः तदायतननिर्माणे न शेकुर्ब्रह्मवित्तम तदा सं ६१
हत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः तथा नानात्वात् स्वक्रि
यानीशाः प्रोचुः प्रांजलयो विभुमित्यादि ननु प्राणादीनां क्रियाकारित्वं शक्त्या नावकृतः

स्यादत आह चेष्टैव चेष्टतामिति चेष्टमानानामेषां चेष्टैव न शक्तिः यथा वायोः शक्त्या तृणा
दीनां चलनं यथा पुरुषस्य शक्त्या शराणां वेग इति पारतंत्र्यमेव प्रपंचयति पंचभिः इंद्रस्य कां
तिः अग्नेस्तेजः अर्कस्य प्रभा रुद्रवित्तं सत्त्वरासमुच्चया मात्रेण सत्वं अर्थतो वस्तुतः नवा नत
यान्वेष्टकृतिः न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनु
भाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति स्मृतिश्च यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलं य
च्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकं इदं च अपां तर्पणं त्विषि जनकत्वं प्राणानं जीवनहेतु
त्वं ता चाप्युक्तं तासां रसश्च त्वमेव किं च वायोरोजः सहादिकं तवैव शक्तिः दिशामुपाधिकृतावका
शप्रदेशानामवकाशः त्वं खं च सामान्याकाशः तदाश्रयः स्फोटश्च शब्दभूतन्मात्रं परावस्था
वागित्यर्थः नादः पश्यंती ओंकारः मध्यमावस्था आकृतीनां पदार्थानां पृथक्कृतिः पृथक्
करणं अभिधानं यस्मात्तत्पदं वर्णपद्धात्मिका वैखरी त्वमित्यर्थः इंद्रियाणां इंद्रियं विषयप्र
काशनशक्तिः देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारः तदनुग्रहः एषामधिष्ठानशक्तिश्च त्वं अवबोधो

व्यवसायशक्तिः अनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः त्वमित्यर्थः भूतानां कारणं भूतादिस्तामसोऽहं
कारस्त्वमसि इंद्रियाणां तैजसं राजसोऽहंकारस्त्वं विविधं अधिदेवाध्यात्मभेदेन कल्प्यं तच्छी
विकल्पादेवास्त्वेषां कारणं वैकारिकोऽहंकारश्च त्वं अनुशायिनां जीवानां संसारकारणं प्रधा
नं त्वं अपि विनश्वरेषु नाशशीलेषु इह एतेषु यदनश्वरमवशिष्यमाणं तत् त्वमसि द्रव्य
विकारेषु मृत्सुवर्णादिकार्येषु घटकुंडलादिषु नश्वरेषु द्रव्यमात्रं मृत्सुवर्णादिमात्रमनश्व
रं यथा तद्वत् ननु त्रिगुणात्मककार्यरूपोपि त्वमित्युक्तत्वात् कथमनश्वरं त्वं तत्राह तद्वत्
यस्तत्परिणामाश्च महदादयः अध्यासात् त्वयि परे ब्रह्मणि कल्पिताः तस्मान्न संति न
नु असतां कथं प्रतीतिः अत आह यहीति यदा विकल्पितास्तदैव प्रतीतिमात्रेण त्वयि संति
त्वं नामीषु तदेव कारणतया अनुगतः अन्यदा तु अव्यावहारिको निर्विकल्पस्त्वमेवावशिष्य ७०
त इत्यर्थः एवं रूपत्वदज्ञाननिबंधश्च संसार इत्याह गुणेति सूक्ष्मां निःप्रपंचां गतिं अबुधा
अविद्वांसः अत अबाधेन देहाभिमानेन कृतैः कर्मभिः संसरंतीति एवं तयोः रामकृष्णयोस्त

त्वं निरूप्य तदग्राह्याशोचति हंतेति तां मनुष्यतां स्वकल्प्यां पद्युत्तरैः द्वियां अहो किमिति प्रमत्तोसि
तत्राह त्वया बद्धत्रिःपाशो निबद्धत्वात् असौ अहं ममैव वर्तते पुत्रादयः अन्वयादिषु च
मध्ये एते मयैव अहं ममतारूपैः स्नेहपाशैः सर्वानेव जगत् निबध्नाति अतो युवयोरा
त्मयोः किमिदमारोप्यते अत आह युवां प्रकृतिपुरुषेश्वरौ युवां साक्षात् नः सुतौ न किं ब्रह्मभार
क्षपणार्थं अवतीर्णौ इत्यादि निश्चितं आत्थ कथयसि तत्तस्माद्युष्मत्पदारविंदं अरणं श
रणं गतोस्मि कथं तत्त्वं आपन्नानां शरणंगतानां संसृतिभयं अपहंतीति तथा तत् ननु त्वमपि
सुखी वृथा किं निर्विद्यसे अत आह एतावनेति इंद्रियलालसेन इंद्रियार्थतृष्णया यत्नेन
इंद्रियलालसेन मर्त्यशरीरे आत्मदृक् आत्मेति बुद्धिर्त्वयि परमेश्वरे अपत्यबुद्धिरसि
तेन अलं पर्याप्तमिति ननु कुतः एतत्त्वया ज्ञातं यदहं परमेश्वर इति तत्राह अयुगे
प्रतियुगं यं दासुतपाः पृश्निरिति युगं नौ आवयोः यदा कश्यपादितिरिति च युगे
अधुना च वसुदेवदेवकी युग्मौ एवं प्रतियुगं अभ उ एवाह संजज्ञे आविर्भूत इति तत्रवानाउ

जगादनंतनामासौ ननुनुजोदेवइतितत्राह नानात्वंतर्हि सितिगगनवदसंगएवत्वंत्वमनः सर्वगतस्य
विस्तृतिरूपांमायांकोवेदकोपिब्रह्मापिनवेदेत्यर्थः उपमन्मरूउपमन्यामक्तिसमुद्दिश्यविषयी
कृत्वेतत्त्वयामस्त्वात्वसमरूः उदाहृतः सम्यक्निरूपितः इमामेवदृष्टिंसर्वत्रविश्वत्वेयाहुरेवं
विभिन्नरूपाः ब्रह्मत्वेनैवान्वेषणीयाः किंवंसवरावरंजगदपिननुनानाविकारवतांकुतोब्रह्मत्वं
तत्राह आत्माह्येकइतिद्वाभ्यांब्रह्मणएवतउपाधिधर्मैः बहुधाप्रतीतिरिति तावद्यथसवादिनत्तावि
तत्कृतेषुघटादिषुआविस्तिरोभावादियांतिएवंसावात्मापिआत्मस्पष्टैर्गुणैः कृत्वातत्कृतेषुदेहेषु
बहुधाईयतेपुनश्चयथाशयंयथोपाधिधियाविर्भावतिरोभावादिरूपेणप्रतीयतेनवस्तु
तः कुतोबहुधात्वंयदात्मातिरिक्तरूपत्वेनानित्यः नित्यत्वेनअन्योन्यत्वेननिर्गुणासगुणत्वेन
त्यादिबहुधात्वंप्रपंचनीयंस्वमायानाप्यसंबोध्यंरूपंयथाभवतितथाआहत्वांविश्वस्रष्टा
मीश्वरोजानातिकिंनुमेनरीयमाणानांराज्ञांनिग्रहार्थंरिआद्यममयिकिंजावतीर्णोयस्यां ७१
शः स्वरूपस्तस्यांशोमायातस्याः अंशागुणाः तेषांभागेनलेशेनविश्वोत्पत्यादयोभवंति

तंत्वांअघअहंगतिंशरणंगतास्मिआनिन्येयुः आनीतवंतौपिहस्थानात्यमसदनात्तंखु
तलंतृतीयंपातालंदैत्यराट्बलिः विश्वस्यात्मन्तृतंदेवंसुतरांआत्मनश्चसोन्वयः सपरिवा
रः सवृंदः सपरिजनः पादाववनिज्यप्रक्षाल्यमूर्ध्नादिधारयदंबुपयोः अवनेजनोदकंआ
ब्रह्मआब्रह्मणःआप्त्वाप्यजगत्पुनतुपवित्रयंहतत्तिसबलिः वस्त्रादिनवैः तौसमहत्यामासे
रंहसेनोबलिः प्रेमविक्लिन्नयाप्रेमार्द्रयाधियाविभ्रतधारयत्तंगद्गदाक्षरंयथातथापिमूर्ध्नोज
गादअनंतायशेषायत्वृहृतफणेकदेशेजगद्धारणात्त्वंहततस्मैकृष्णायवेधसेसांख्ययोग
वितानायेतिपदत्रयम्अधाविवक्षयायोगेश्वराणामपिदुर्दर्शौयुवांअस्मातिदृष्टाविलेततूं
तिचित्रमित्याहदर्शनमितिंदुरापमपियुष्मद्दर्शनंनवक्ष्यमाकेषांविदुर्लभंतमस्तुजनसमपिनव
तितवहरजस्तमःस्वभावानामपिनोदर्शनंप्राप्तौअहोविद्विषोपिवयंसात्विकमक्तेन्यापिसनागया
इत्याहतचित्तिः उद्वेषेद्वेषेणवैरेणायानक्तिस्तथयांकेवनइतिवैद्यादयः कामतोनत्त्वागोप्यःसं
निकृष्टाः त्वदात्मतांप्राप्ताः तथासत्वसंरब्धाः सत्वाविष्टाअपिसुरादयोनसन्निकृष्टाइतिननु

चेकस्त्योपिराजसादयः सन्निकृष्टाइतिविचिंतनात्तइदमिच्छमितिइदमितिस्वरूपतःइच्छमिति
ाषतश्चतदेवंयद्यपिवैरभावेनापिलव्धाप्तिर्भवेत्तथापिमांसात्विकंकुर्वितिप्रार्थयतेतत्त
ःप्रसीदयथानिरपेक्षैरात्मकामैरपिविमृग्यंयुष्मत्पादारविंदंतदेवक्षिप्रमाश्रयःतस्मा
द्यऊरुंतदेवअंधकूपःतस्मान्निःक्रम्यनिर्गत्यविश्वस्यशरणंरक्षितारोवृक्षाःतेषामंघ्रिभु
भुस्वतएवगलितैःफलादिभिःउपलब्धाप्राप्तावृत्तिर्जीविकायेनसोहंशांतःसन्नेकःचरामि
प्रथवासर्वेषांस्वभावोयमस्त्यंततःतैःसहयथाचरामीतितथाप्रसीदेत्यन्वयःकथमल्पपुण्या
वंभावःसंभवतीतिचेत्तत्रक्रियथैतद्भवेत्तथास्मानन्नुविद्यमानयोद्वयोःकदाचित्
जीवास्तेषामीशयस्तवानुशासनंआतिष्ठत्वमप्रच्याव्ययनवर्त्तेतसंचोदनायाविधिनिषेधल
ायाःसकाशाद्भिन्नस्यतेनस्वभुत्वज्ञक्तोविधिकिंकरःस्यादितिभावःतदुक्तंसर्वमन्त्रमोघस्वा
कारणंप्रसंपंचंकथयतिपंचभिःप्रथमंतरेस्वायंभुवेमन्वंतरेमरीचेःऊर्णायांभार्याया
टपुत्राःआसन्तदेवाःसुतांवावैयमितिमैथुनेनरमितुंउद्यतंगृहुक्तंप्रजापतिंअप ७२

ऽपहसितवंतःतेनअवद्येनपापेनकर्मणाआसुरीयोनिंअगमत्अधुनातच्च
देवकिहिरण्यकशिपोर्जाताइत्यर्थःतेचयोगमाययाततोनीताःसंतोदेवक्याउदरेजा
तेचकंसेनविहताःसावतान्वचानात्मजानुमत्वातेषस्मेतवांतिकेप्यासंतेप्रेण
देवक्याःसकाशांनेष्यामःततःदेवक्यास्तनपानात्शापाद्विनिर्मुक्ताःलोकंब्रह्म
स्मराड्गीथस्मरसहितःउद्गीथःस्मरस्यैवमूर्वंकीर्तिमानितिनामश्चअतःकीर्तिमं
त्यमजंशंकसायानकदुंदुभिःअर्पयामासेत्यक्तंसऊतिब्रह्मसदनंइंद्रसेनेनब
ाअयक्ततांअर्पयामासततःयथामाययाअमृतवेदेतुःगदाभृतःपीतशेषमिति
जन्मानुसारेणइष्टंयदीश्वरजन्मनिश्रीकृष्णस्यदेवक्याःपयःपानासंभवात्नाराय
ासंस्पर्शेनिषतिलक्षणंप्राप्तदेवोयमित्यात्मदर्शनंयैःतेपितरंवसुदेवंअत्यत्ययपुःफ
ागमनंनिर्गमनंचश्रीकृष्णस्यमायांमनेनैनेवअपत्यादिरूपेणरचितांएवमिति
नीणिचरित्राणिअमृतंकीर्तिर्यस्यतस्यकीर्तिश्रवणेअमृतंमोक्षोभवतीतिभावः

व्यासपुत्रैरितिवञ्चवचनंपूजार्थंजगतः अघंमिनत्तीतितथातत् अलंनिःशेषंयथाभव
तितथानकृत्रादिवदितितदेवंमोक्षहेतुत्वंपापक्षयहेतुत्वंचोक्तं।नन्दकानांतुसख्यंस्फु
रपरमसुखावहंकर्णाभिरामितिस्वयंसुखस्वरूपतामाह।किंचभगवतिकृतभावेशितं
चित्तंयेनसतथाभूतत्वात्स्वदेहमधामकालादिनयस्मृतिंलोकंयातीति॥ ॥इतिदशमेपंचा
शीतितमोध्यायः॥८५॥ तिलमिदंभातृसुतजामर्जुनोहरत्तुगत्वाचमिथिलांकृष्णोरंजन
पविप्रावनंदयत्॥१॥ पित्रोःस्वज्ञानमादिश्यसुतजांफाल्गुनायचंजगाममिथिलांकृष्णःस्वज
नकृप्रियकृतः॥२॥ देवक्याम्रतपुत्रलाभवत् अर्जुनस्यसुतजाजामोपिरामभ्रातिकृत्यातुदु
र्घटइतिमन्यमानःप्रसंगात्कृतिराजाविजय अर्जुनःस्वसारंसुतजं अर्जुनइति अयमर्थः यदा
द्रौपदीपांडवैःपरिणीतातदातैःपरस्परंमासद्वयं एकैकस्यगृहेद्रौपदीतिष्ठत्विति समयःकृ
तःकदाचिदर्जुनःचास्त्रग्रहणार्थंराजायुधिष्ठिरगृहंप्रविष्टःगवांरक्षार्थंअर्जुनस्तीर्थयात्रांग ७३
तःसमयभंगात्युधिष्ठिरादीनांगृहेवर्त्तमानायांद्रौपद्यांराजायोयातिसवर्षपर्यंतंतीर्थयात्रां

करोत्वितितदेवाह अर्जुनस्तीर्थयात्रार्थंअवनीपर्यटनप्रभासंगतःसनइति अशृणोत्सुतांति
किंतदाह अपरेवसुदेवकृष्णाद्यानदास्यंतीतितच्छ्रुत्वा तांप्राप्तुमिच्छुःरामंवंचयितुंपूज्यतम
त्रिदंडिवेषंविधायगतस्तस्मात्तस्ययतिरितिस्वार्थसाधकःकन्याप्रेप्सुः एकदा अर्जुनंअज्ञानतारा
मेणआतिथ्येननिमंत्र्यगृहे आनीयबलेनयत्श्रद्धयोपहृतंतद्भुक्तं किलार्जुनोबुभुजे इत्यन्वयः
सोर्जुनस्तत्रकन्यांअपश्यत्कृत्यंभूतां महतींद्वादशवर्षोतीत्वीरमनोहरांरूपेणाप्रतिमामि
त्यर्थः भावेनरत्यत्तिप्रायेणक्षुभितंमनोदधत्तं ब्रीडितायांगीसव्रीडकटाक्षोतास्मिन्नेवन्य
स्तंहृदयमीक्षणंचययासाअंतरंहर्तुमिवसरंभेप्सुःप्राप्तुमिच्छुःकामेनभ्रमच्चित्तंयस्यासौ
रामादिसन्माननिमित्तंसुखंमहत्यामित्ययमर्थः एकदाश्रीकृष्णेनापिनिमंत्र्यगृहमानीय
भोजनंकारयित्वाएकांतं अर्पकृतंहृते अर्जुनेतिसंबोध्यतवकोत्तिप्रायेऽस्थिरमत्राव्यस्थानेतदा
नेनप्रेमपूर्वमुक्तंस्वामिनत्वंतुसर्वज्ञःकिंकथयामीत्युक्तेश्रीकृष्णेनोक्तंमत्तोधस्त्राणिगृहीत्वा
रथस्थांबहिर्निर्गतांत्वंसुतज्ञांहरअतएवआदृजहारानुमतइतिआसमंतात्रुंधंतःआव

रणांकुर्वतः तच्छ्रुत्वा सुभद्राहरणं अर्जुनेन कृतमिति श्रुत्वा सानुगः कृतसन्नाहः ससैन्यो निर्य
यौ तदा पादोपग्रहं कृत्वा श्रीकृष्णेनोक्तं हे आर्य अर्जुनोपि प्रख्यातकर्मा योग्य एव सुभद्रां
गृहीत्वा याति तर्हि यातु तथा किं प्रतिबंधः क्रियते अत एव आह गृहीतपादः कृष्णेनेति यथा
बलेनदंडेन दुर्योधनकन्याहरणे हस्तिनापुरं प्रतिगच्छमानः श्रीकृष्णो निवारितः तथा कृष्णे
न बलः इति भावः पारिबर्हाणि करवध्वो प्रतिदिया निहृतादीनि श्रीकृष्णस्य चरित्रांतरं निरूप
यति कृष्णस्येति अहरीनीया अनुद्यमेनैवं आगतं आहार्यं भोज्यं तेन निवर्तिताः संपादिताः
निजाः क्रियाः पंचयज्ञादयो येन सः यात्रामात्रं शरीरनिर्वाहमात्रं दैवादुपनमति तं प्रत्यागच्छ
ति नाधिकं मिथिलस्य जनकस्य वंशो मैथिलः प्रभुरपि स्वयं विदेहानुदेवानप्ययमैस्तु निरिः
सह मुनीनां कृष्णो व्यासः रामो जामदग्न्यः अरुंधकः एवमादिभिः सह उपातस्थुः समाययुः ७४
आनर्ताः धन्वनीता देशाः तत्र द्वारावर्त्तिन्योत्तनार्यः उदारहासाः स्निग्धमीक्षणं यस्मिन् तत्सुखं
हसितैः निनैत्रैः स्ववीक्षणेनैव विनष्टतमिस्राहृग्येषां ते न्यः दो मंत्रभयं अर्थं हृष्ट्वा तत्र ज्ञानं ददन्

श्रानकैर्विदेहानगात् अर्हणपाणयः सार्घहस्ताः अन्नीयुः प्रतिजग्मुः प्रीत्या उत्फुल्लानि आन
नानि आशया अंतःकरणानि येषां ते कैः शिरोभिः स्वानुयतायेति संस्कृतां जलीबद्धकरसंपु
टौ तदत्ति प्रेत्य आमंत्रणमंगीकृत्य तत्र तदा उक्तं त्यामपिता त्यांमतुगृहादन्यस्य गृहं पातीत्यप
क्षितः अविदित अथवा उक्तान्यां कृपाभ्यां तदलक्षितः ताभ्यामलक्षित इति उद्यं उक्ततस्यैव
दयं यस्य असौ राविलक्लिन्ने आर्द्रे ईक्षणे यस्य सः सवसर्वेश्वरान् ईश्वरं कृष्णं तत्पुरुषान् पीयं प्री
णन् प्रीणयन् संस्पृशन् संमर्दयन् आलावेतयितासादी त्रकाशकः स्वहस्तप्रकाशः
अथ अतः कारणात् अनंतानुं धुरपि श्रीनीयापि अजः प्रत्रोपि नप्रियः यथाने क्लांतः तु छां त्वं
संसारोपशमाय यत् यशो विस्तारितवान् कथं तत् त्रैलोक्यं तिरुत्त मनुं विजैः सह नोगृह्ते निवस
नं इदं निमेः कुलं पुनीहीत्यन्वयः कृतदेवं तिथ्युचनं परिश्रमन् अवनिजेषु श्रालितवान् तद्गतसा
श्रीकृष्णचरणप्रक्षालनोदकेन पुनः सामजकादिति श्रीरेरवणविशेषमुलैः शिवैरक्षतवतुस्व
दुतिरंबुतिः सुरभ्या दीं मदाकस्तूरीमृगनाभिवासितया सपर्ययाय थोपपन्नया अनाया

सेनप्राप्तयास्त्वत्तानुपद्रवलक्षणत्वात्सत्वविवर्द्धनंयदंघ्रः अनंतेनत्वं अस्यकृष्णस्य आत्माम
र्त्तिः तस्यनिकेतैस्त्वंस्तुतश्च अथवा अस्यश्रीकृष्णस्य आत्माब्रह्मवेदास्तंवा तस्यनिकेता आ
श्रयायेस्तस्तुतास्तैर्वेदाश्रयैः आम्नायैरित्यर्थः सर्वतीर्थपदपादरेणुरिति श्रीकृष्णादित्तिर्यः कंसां
गमः सममकुतोन्वत्तदितिवितर्कयामास अन्यैतिविस्मयेयद्वा आदितिवितर्कोनुदतिविस्मा
येनुपलक्षितः समीपमुपविष्टः नायोन्तितद्यास्वजनाः अपत्योनिवर्तेः सफितः कृष्णांघ्रिमंनि
स्ताशातिसंमर्दयतीत्यंघ्रस्तिमरानिः यर्हियदाशद्वंविश्वंस्वशक्तिन्निर्मलदादितिः सत्वादिनि
स्वसृष्ट्वा स्वसत्तायानुप्रविष्टस्त्वंतदाशातएवसन्मात्रोपघनीस्तस्त्वमित्यर्थः परंकेवलंदर्शनं
अपि वशाप्तइति मायास्पृष्टिप्रवेशयोरविद्यास्पृष्टिप्रवेशोदृष्टांततयाप्त आत्ममाययास्वावि
षयोस्त्वर्थः यद्वा आत्मनस्तव मायया नितिनित्यं श्रवणकीर्तनादि परापामम खालना नापद्ये ७५
वत्वं नास्ति ममतु लोचनगोचरस्त्वं अहो ना स्मृमितिन्याय नन्तु सर्वेषां हृदि स्थितः कथं केषां
चिदेव हृदि शान्ति मेघैः सूर्यवद् जीवोपाधिभिरैतरितत्वादिति यद्वा यतो नहि निकस्यापि

दित्यत आह हृदिस्थोपीति अंतर्हितस्त्वमात्मनांवापाठः अंतर्हितज्ञानं हृदादिगुणा आत्मायेषांकर्म
निर्विद्धिस्पंचेतायेषांतेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिः अयाह्यः [illegible] वदिति ताषिं उपेतगुणाः श्र
वणश्रवणकीर्तनादिसंस्कारवानात्मा अंतःकरणंयेषांतेषामंतिसमीपे अव्यवदित्स्त्वमित्यर्थः र
यथ तदेवप्रपंचेन्नमस्यतिनमइतितेभ्यस्त्वं नमोस्तु अध्यात्मविदां निवृत्तदेहाद्यहंकारिणां परमात्म
नेपरमात्मत्वेनप्रकाशमानायमोक्षप्रदायेत्यर्थः अनात्मनेदेहाद्यभिमानिने जीवायपरत्वे
नाप्रकाशमानत्वात्स्वात्मनः सकाशाद्भिन्नतः समर्पितोमहत्कः संसारोयेनतस्मैकृत्तएवत
त्त्वाकृत्सकारणंमहदादिकार्यं अकारणंप्रकृतिः तदुभयं लिंगमुपाधिं नियम्यतयाइयुषे प्राप्तव
ते यद्वा सकारणं लिंगं कर्मनिमित्तं शरीरं अकारणं लीलामत्स्यादिशरीरं तदुभयमीयुषे प्राप्ता
यं अतः उभयनियंतुः स्वस्मात्सकाशात् तदुभयवत् प्राप्यजीवायवित्तक्षमहत्यवद्दृत्यर्थः नियंत
नियम्यत्वे कारणंवदन्नाहहेस्वमाययाप्रावृतेति अतोनुप्रैश्वर्यत्वात् नियंतेत्त्वं नमः किं
स्वरूपंहृद्दृश्यमायाविलासेव अन्येषांकृत्ना आवृतात्दृष्टिर्येन तस्मैयद्वा स्वमाययासर्वस्यासंवृता

अन्येषां च रुद्रादीनामपि न तस्मै इत्येकं पदं स एवंभूतः परमेश्वरस्त्वं नो अस्मान् स्वभृत्यान् राध
धि अनुशिक्षय हे देव ते तव पूर्णस्य किं करवाम भृत्यानां जनाः संसार एतदंतः यत्तु यदा भवान् अ
नुगोचरः इंद्रियगोचरः स्वस्मिन्नादरमधिकं ब्राह्मणेषु मंदमिवाप द्युलोकस्य यत्परो भवान्
मत्तोपि ब्राह्मणेष्वत्यतिरेकं कुर्विवंतावदन्ते शास्ति सप्तमि मयाहृदिस्थेन पादरेणुभिः कृ
त्वा लोकाननुपुनंति देवादीनियत्पुनंति तत्तु कालेन एते सद्यः तदप्यर्हत्तमानामीक्षयां मम कर्णा
परिकलनमुपास्तिस्तयायुताः किंच ब्राह्मणाराधनमेव ममाभीष्टमित्याह नेति हेतुमाह सर्ववे
दमयो विप्र इति प्रमाणाधीनत्वात्मेयस्य वेदमयो विप्रो देवमयाद्स्माद्रूपाच्छ्रेष्ठ इत्यर्थः अस्तु
यवो दोषदृष्ट्यः ईश्वरदृष्ट्यः पूज्यबुद्ध्यः अस्य विश्वस्य हेतवो नावा महदादयः मदीक्षया मम
वसर्वे चैतया सन्मार्गसितां वेदानां त्रिकांडविषयाणां प्रवृत्तिप्रकारमाचिख्य॥ ॥इतिद्वादशे षड्
विंशतितमोध्यायः॥ ॥ॐनमो भगवते वासुदेवाय॥ ॥वागीशा यस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्ष ७८
सि। यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भजे॥१॥ श्रीमद्भागवतं पूर्वैः सारतः सन्निषेवितं मयाप्युत
संप्रदायविशुद्धार्थं स्वीयनिर्बध्यंचितः श्रुति स्मृतिमितव्याख्यां करिष्यामि यथामति॥२॥

दुपस्पृष्टमक्लिष्टमुपचीयते॥१॥ एवंविधायां तैः एवं स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तभक्तिमान् उषि
त्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् इत्यत्र सन्मार्गसितां स्वतःप्रमाणभूतानामप्रामाण्यशंका
णारहितानां वेदानां मार्गं ब्रह्मपरत्वमुपदिश्य भगवानगादित्युक्तं तत्र वेदानां ब्रह्मपरत्वमघट
मानं मन्वानः पृच्छति ब्रह्मन्निति तत्र तावच्छब्दस्य लक्षणाभ्यां भेदेन त्रिधा वाच्यप्रवृत्तिः मुख्या
पि रूढियोगभेदेन द्विधा रूढिश्च स्वरूपेण जात्या गुणेन वा निर्देशार्हवस्तुनि संज्ञासंज्ञिसंकेत
न प्रवर्त्तते यथा डित्थः गौः शुक्ल इति लक्षणा च तेनैव संकेतेनाभिहितार्थसंबंधिनि यथा गंगा
यां घोषः प्रतिवसतीति गौणी चाभिहितार्थलक्षितगुणयुक्ते तत्सदृशे यथा सिंहो देवदत्त इति यथा
रुः अभिधया विनाभूत प्रवृत्तिर्लक्षणैवेति लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्तेरिष्टा तु गौणेति योगवृ
त्तिस्तु एतत् त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वा योगेन यथा पंकजमौपगवः पा
चक इत्यादि तत्र तावत् ब्रह्मणि रूढवृत्तिर्न संभवतीत्याह सा वा कथं चरंतीति तत्र हेतुरनिर्दे
श्य इति अनिर्देश्यत्वेपि हेतुं वदन् गुणवृत्तिं निराकरोति निर्गुणे वृत्तयः इति गुणवृत्तिमानात्र

थे३

पिण्डिनिर्मुक्तो कथं चरंतीत्यर्थः निर्गुणत्वेवहेतुं वदन् लक्षणायोगं च निराकरोति सदसतः परस्मि
कार्यकारणात्मनां परस्मिन्नसंगे केन विदपि संबंधाभावान्न लक्षणायोगवृत्तिसंभवइत्यर्थः एवंपि
दार्थत्वायोगाद पदार्थस्य च वाक्यार्थत्वायोगान्न श्रुतिगोचरत्वं ब्रह्मणइत्यभिप्रायः उत्तरमाह बुद्धी
ड्रियेति बुद्ध्यादीनुपाधीन् ज्ञानानामनुशायिनां मात्राद्यर्थे प्रकर्षेणरोरस्तजतु मीयंतइति मात्राणि वि
षयास्तदर्थं स्वार्थं न वोज्झ लक्षणां कमेतस्य स्तुतिकर्मकरणार्थमित्यर्थः आत्मनेलोकांतरगामि
तदु॰ न आत्मनस्तं ध्रुलोकनोगायेत्यर्थः अकल्पनायकल्पनानिवृत्तये प्रकृतयइत्यर्थः अथ धर्मकाम
मोक्षार्थमिति क्रमेण पदचतुष्टयस्यार्थे जनानामिति वदन् जीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिप्रवृ
त्तिरिति दर्शयति प्रवृत्तिरिति ईश्वरस्य उपाधिवश्यता रूपत्वेन नित्यमुक्ततां दर्शयति इदमनावृतं स
गुणमेव पुंगुणैरनतिवृत्तं सर्वेशं सर्वे शास्तिं सर्वेश्वरं सर्वे नियंतारं सर्वोपास्यं सर्वकर्मफल
प्रदातारं समस्तकल्याणगुणनिलयं सच्चिदानंदं भगवंतं श्रुतयः प्रतिपादयंति यः सर्वज्ञः सर्ववि ११
द्यस्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरः सोकामयत ब

तप्ते पयसि दधिप्रक्षेपच्छामिक्षा।२

ग

अश्यां प्रजायेयेति सः ऐक्षत तत्तेजोसृजत ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्याद्याः तथा त्वतेश्वरतां संसारिणो
जीवस्य तन्निवृत्तये तत्त्वमस्यादिवाक्यानि बोधयंतीति च न तत्त्वंपदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते
तच्च प्रकारांतरेणाघटमानं ब्रह्मणि पर्यवसानं गमयतीति तथाहि न तावद्दध्यामिक्षेतिवदु व२
धा॰ भयोरेकार्थत्वेन सामानाधिकरण्यं घटते यथोक्तं आमिक्षां देवतायुक्तां वदत्येवैषतद्धितः
आमिक्षापदसान्निध्यात्तस्यैवविषयार्पणमिति कुतः भिन्नार्थत्वात् न जहत्स्वार्थया निरूढल
क्षणया विशेषणविशेष्यभावेन नीलमुत्पलमितिवत् यथोक्तं स्वबुध्यारज्यते येन विशेष्यं त
द्विशेषणमित्यादि कुतः विरुद्धार्थत्वेन तदयोगात् न जहत्स्वार्थत्वेन संबंधिलक्षणया कुत्सामि
तद्भागंगेतिवत् कुतः एकार्थत्वस्य विवक्षितत्वात् अतो जहदजहल्लक्षणया सोयंदेव
दत्त इतिवद्विरुद्धांशत्यागेनानुगतनिर्देशैकार्थ्येन सामानाधिकरण्ये न निर्गुणे पर्यवसानं
च स्थूलादिवाक्यानां तु साक्षादुपाधिनिषेधेन तथा यानेवापकतेस्य स्पष्टमिदं नापीत्यादिना
विशिष्टमालंबनं वदतीत्यं तेनं श्रुतयः त्वयि फलं त्यतन्निरसनेन तत्त्वनिधनाद्रूपसंरू

रिष्यति उपासनादिवाक्यानां लब्ध्यार्थप्रवृत्तस्य छायालंबनेन ज्ञानसाधनविधानेन तत्परत्वमित्ये
वादिकं अन्यथा नादिशिष्टपरंपरागतत्वान्न संदेहो युक्त इत्याह सेवेति से प्राय यथोक्तालंबनाभ्यासी
श्री२ अपरो ऽद्धया आदरेण चेति डिकितर्को नमि निवेशो नयः श्रद्धादिना धारयेत्सः अकिंचनः निस्स
देहाद्युपाधिः संस्तत्परं पदं प्राप्नुयादिति एतदेव सर्वैकत्वार्थो निरूपणेन प्रपंचयितुमितिहासम
वतारयति अत्रेति नारायणान्वितं नारायणः अवक्तृत्वेनान्वितो यस्यां तां गाथामितिहासं
ब्रह्मसत्रमिति यथा यजमाना एव समानाः ऋत्विगादिरूपेण यत्र कर्म कुर्वन्ति तत्सत्रं प्रसिद्धं त
थाय त्र समाना एव वक्तृश्रोतृभावेन ब्रह्म मीमांसंते तत् ब्रह्मसत्रं अहो तर्हि मया कथं न ज्ञातमि
त्यत आह श्वेतद्वीपमिति तदीश्वरं तत्रस्थं मामेवानिरुद्धमूर्तिं ननु सर्वज्ञास्ते कस्तत्र वक्ता प्रष्टा
वा तत्राह तुल्यश्रुतेति श्रुता दित्तिर विशेषाः अरिमित्रोदासीनहीनत्वेन निरूपमकरुणाः अ
तः सर्वे प्रवचनयोग्या अपि केनापि कौतुकेनैकं प्रवक्तारं कृत्वा अन्ये पप्रच्छुरित्यर्थः स्वसृष्टमिति
स्वयं निर्मितमिदं विश्वं प्रलयसमये अग्रे आपीय संहृत्य शयानं योगेन निद्रामिव वर्तमानं।

तदंते प्रलयान्ते तद्विगैः तत्प्रतिपादकैर्वाक्यैः परं परमेश्वरं सृष्टिसमये श्वर्यो निश्वासप्रसृता श्रुत
यः प्रबोधयामासुः सुप्तो केरिति श्रोतनाम्नो काः श्रुत्या स्तानि यत्रां सियेन्दुः तैः पराक्रमैः जय
जयेति भो अजित जय जय त्वत्प्रमाविष्कुरु आदरे वीप्सा केन व्यापारेण अगजगदोकसां अगा
नि स्थावराणि जगंति जंगमानि च ओकांसि शरीराणि येषां जीवानां तेषां अखिलं विद्यां जह्लीनावृ
यं किमिति गुणवती हंतव्या इति अत आह दोषगृहीतगुणां दोषाय आनंदाद्यावरणाय गृहीतागु
णाय यातां हत्य अपहत्य नेः हि दसीति तकारा इयं हि स्वैरिणी वपरप्रतारणायैव गुणान् गृह्णातीत्य
हंतव्येति तर्हि ममापि दोषमावहेदिति जीववत् ममापि तत्कारात्किः स्यादत आह त्वमितियत
यस्मात् त्वमात्मना स्वस्वरूपेणैव समवरुद्धसमस्तभगः संप्राप्तसमस्तैश्वर्योसि वशीकृतमा
यत्वादिति भावः स्वयमेव तेज्ञानवैराग्यादिना किं नरुन्ध्युरित्य आह अखिलशक्त्यवबोधक इति तेषां
चमेवांतर्यामी सर्वशक्तीनां तुबोधकः अतो न तेज्ञानादौ स्वतंत्रा इति भावः अहमकुंठज्ञानैश्वर्यादि
गुणो जीवानां कर्मज्ञानादिशक्त्यवबोधनेनाविद्यां हंतेत्यत्र किं प्रमाणमिति विदहन्ये प्रमाणा

ति२

ना०द०८

त्वात्तुवेदःतेष्वविदितिंकदाचित्सृष्ट्यादिसमयेअजयामाययानरतःक्रीडतःनित्यंवाऽनुष्ठानगतस्य
यासत्यज्ञानानंतानंदैकरसेनात्मनावरतोवर्त्तमानस्यनिगमोऽनुचरेत्प्रतिपादयेत्तुकर्मणि
प्रष्टोयंतोवाइमानिभूतानिजायंतेयआत्मनितिष्ठन्नयस्यात्माशरीरंयआत्मानवेदयःपृथि
वीनवेदयअप्सुतिष्ठन्यस्यआपःशरीरंयमापोनविदुःयोब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्र
हिणोतितस्मैतंहदेवंआत्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मयःस
र्वज्ञःसर्वविदित्यादि निगमकदंबस्त्वामेवंभूतंप्रतिपादयतीत्यर्थः जयजयाजितजह्य
७ अज्ञानं गजंगमावृतिमजामुपनीतमृषागुणां नहिभवंतमृतेप्रभवंत्यमीनिगमगीतगुणार्णव
तानेवंननुकथंमामेवप्रतिपादयंतीत्यतःइंद्रोयातोवसितस्यराजेत्यादिरिंद्रोयातोङ्गमस्या
वसितस्यस्थावरस्यचराजेतिप्रतिपाद्यतेतथाअग्निर्मूर्धादिवइत्यादिभिश्चैवंभूतत्वेनाभ्या
दयःप्रतिपाद्यंतेतत्राह बृहदुपलब्धमेतदिति अयमर्थःएतदुपलभ्यमानमिंद्रादिसर्वंबृहत् ७ए
ब्रह्मत्वमित्येवावयंतिजानंतिकथंबृहत् अर्थंवशेषतयाअवशिष्यमाणत्वेनकुतोयतो

=कृतार हतःसर्वस्योदयास्तमयौउत्पत्तिलयौसर्वोपादानत्वात्तर्हिकिंविकारित्वंभूतेतःनअविकृता
त्तुर्विकृतौअधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थःवाशब्दउपमार्थःयथाघटादेर्विकृतेर्मृदिउदयास्तम
यौतद्वत्वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यंसर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानादितिस्तथाप्रतिपा
दनादित्यर्थः अतःकारणादृषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोवात्वय्येवमनोवचनाचरितंदधुःमनसआ
चरितंतात्पर्यंवचनाचरितमभिधानंचयतस्त्वत्तःनपृथग्विकारेष्वित्यर्थः अत्रनिदर्शनंकथम
यथेतिनृणांनराणांयत्रकुत्रापिदत्तानिनिक्षिप्तानिपदानितुवि[illegible]कर्मयथाभवंतिअदत्ता अ थ २
निभवंति अतोयथाभूत्याषाणेष्टकादिषुदत्तानिपदानिभुवंनव्यतिचरंतितथाव्यक्तिमपिवि
कारजातंवदंतोवेदास्त्वामेवसर्वकारणंपरमार्थभूतंप्रतिपादयंतीत्यर्थः।। ।।इतितवसूरि ग्रं ७
यीदुःखामराजगदिदंननुनैवल्प्यर्थचितंबहुधुनैकरपिमंत्रगणैरजवक्षरूम्यतिरतोविनिग
ग्रस्तत्वमेवसर्वनिगमगोचरइतिसतांमत्वाइढयति इतितवतत्त्वमेवसर्वकारणत्वेनप
रमार्थइतिकृत्वानोच्यधिपतेत्रिगुणमायामयीनर्तकस्तस्योविवेकिनस्तवाखिललोकम

गु२

त्पणकथामृतास्मिंसकलजनवृजिननिरसनदक्षंकीर्त्तिसुधासिंधुमवगाह्यनिषेव्यतपां सि

तप्यंतीतितत्पांसिपापानिदुःखानिवाजहत्यकवंतं त्वदीयकथामात्रेणयदापापत्यागस्तदा कि

७३ मुक्तव्यं येपुनःस्वधामविधुतात्ययकालगुणाः स्वधाम्नास्वरूपस्फुरणेनविधुतात्यकाः आत्य

यगुणाः अंतःकरणधर्मारागादयःकालगुणाःजरादयोयैस्तेतथात्वत्परमंतवअजस्रसुखानुभ

वंअखंडानंदानुभवंपदंस्वरूपंभजंतिसेवंतेतथाभूताःदुःखानित्यजंतीति तद्यथापुष्करपलाशे

आपोनश्लिष्यंतेएवमेवैवंविदिपापंकर्मनश्लिष्यतइतिनकर्मणालिप्यतेपापकेनतंसुकृतदुःकृते

विधूनुतेएतंहवावनतपतिकिमहंपापमकरवमित्यादिश्रुतेरित्यर्थः॥सकलवेदगणेरितसद्

५४ गुणस्त्वमितिसर्वेमनीषिजनारताः त्वयिस्तुतौ भवणादित्तित्वपदस्मरणेनगतक्लमाः

असुर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताःतांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाःतथानवेद

वेदीमहतीविनष्टिरित्याद्याःश्रुतयःसर्वेश्लोकोक्तजगवत्तज्जनहीनान्निंदंतिद्दतयइवेतिश्रुत्युक्त ८०

तोन्नराण्यदितेत्रिविधाःअनुविधंतीत्यनुविधाअनुवर्त्तिनोनत्ताइतियावत्तर्हिश्वसंतिजीवंतिस

द१

फलजीवनात्ववंतिइतरथादृतयइवतस्मादवृथाश्वासाहत्यर्थः नन्वनत्तानामपिकामादिफलद

र्शनस्यैवनकार्यकारणानुयायहकत्वेनजीवनदृतोस्त्विवातजनेच्छतघ्नानांतदपिनसिद्ध्येदित्याशये

नाहमहदहमादयइतिमहानहंकारश्चादियेषांतेयदनुग्रहतःयस्यानुग्रहेणनलब्धसामर्थ्याः

संतःअंडंदेहंसमष्टिव्यष्टिरूपंसृष्टवंतःतत्स्वरूपंचापिकोशानन्नमयादीनाविश्य

तत्तदाकारःसन्यश्चेतयतेसत्वंतदापुरुषविधइति पुरुषस्यान्नमयादेर्विधेवविधाआ

कारोयस्यसतथाननुविदेकरसस्यकथंतत्तदाकारताइत आपान्वयोचेति अत्रैवंअन्नम

यादिष्वन्वेतीत्यन्वःअन्नमयःप्राणमयोमनोमयोविज्ञानमयःआनंदमयःअतस्त

त्तदाकारतेति एवंतर्हिसत्यत्वमसंगत्वंचकथंतत्राह चरमोन्नमयादिषुकेष्वयइति

अन्नमयादिषुउपदिश्यमानेष्वपरमःआनंदमयःब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठायथापुच्छमंतेतथाब्रह्म

पुच्छंप्रतिष्ठेतिपुच्छत्वेनोक्तःसत्त्वमितिसंबंधःनन्वेतथाप्यन्नमयादिषुअन्वितत्वात्असं

गत्वव्याहतिरेवतत्राह सदसतःपरंत्वमथयदेषवशेषमृतमिति सदसतःस्थूलसूक्ष्मा

दन्नमयादेः परं व्यतिरिक्तं तत्साक्षिन्नतं अवक्रोपमवशिष्यत इति अवक्रोपमबाध्यं अथ अत
व ततं सत्यं तर्हि किमर्थं एषु अन्वय उक्तः शाखाचंद्रवत् सूक्ष्मस्वरूपलक्षणार्थं तथाहि सवा
एषः पुरुषोन्नरसमयस्तस्येदमेव शिर इत्यादिना स्थूलस्थूलक्रमेणापंचकोशानुपादिश्य
तस्य पुरुषविधतामन्वयं पुरुषविध इति पुनस्तदन्विततेनालक्ष्य ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठितिसर्व
साक्षि शुद्धस्वरूपनिरूपणमित्यनवद्यं नरवपुः प्रतिपद्य यदि त्वयि अश्रवणादि न संस्मरणा
दिभिः नरहरेन भजंति न्रणामिदं हृति बदुच्छसितं विफलं ततः एवं ताबत्सचात्मके परमेश्वरे सर्व
श्रुतिसमन्वयेन सङ्गजनीयत्वमुक्तं अत तन्निंदयाचतदेवदृढीकृतं सेदानीमनवगाह्यमपि
मनिषय मंतावदुपाध्यालंबनमुपासनमुदरब्रह्मेति शार्कराक्ष्या उपासते हृदयं ब्रह्मेत्यारुण
यो ब्रह्माहैवतादङ्गरऊर्ध्वं लेवोदसर्प्पतिच्छिरोश्रयतेत्याद्याः श्रुतयो विदधतीत्याह उदरमुपासत
इति त्त पिवर्त्म सुत्वषीणां संप्रदाय मार्गपु येकूर्पद्दृशा [redacted] स्तेउदरालंबनं ८
नाभिस्थमणिपूरकस्थं ब्रह्मोपासते ध्यायंति शार्कराक्ष्या इत्यस्य श्रुतिपदस्य प्रतिपदं कूर्पदृश
या

इति कूर्पदृशा शर्कराक्षो विद्यते हृत्तु अद्भिग्रयेषां ते तथा रजःपिहितदृष्टयः स्थूलदृष्टय इति याव
दुदरस्य हृदयापेक्षया स्थूलत्वात् यद्वा कूर्पस्त्रिक्तं पश्यंतीति सूक्ष्मदृशः इत्यर्थः तदा हृदय
स्थं [redacted] रस्त्कात्तमेवालक्ष्य तत्प्रवेशाय प्रथममुदरमुपासते इति तावः आरुणयस्तु सू
क्ष्मात् हृदयस्थं दहरं सूक्ष्ममेवोपासते हृदयविशेषणं परिसरपद्धतिमिति परितः सरंति प्रपं स ८
तीति परिसरा नाड्यस्तासां पद्धतिं मार्गप्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेषणस्य फलमाहुस्तत
इति ततो हृदयात् हे अनंत तव धाम उपलब्धिं नसुषुम्नाख्यं परमं श्रेष्ठं ज्योतिर्मयं शिरःस्थ
हीनं प्रत्यग्दगात् ऊर्ध्वमुदसर्पत् मूलाधाररंध्र स्थानं × हृदयमध्यात् ब्रह्मरंध्रं प्रत्यक्गतमित्य
र्थः कथं तत्तं धामयस्समेत्य प्राप्य पुनरिहकृतांतमुखे मृत्युमुखे संसारे न पतंति तथा च श्रुतिः
शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्द्धानमभिनिःसृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वग
न्या उत्क्रमणे भवंतीति उदरादिषु यः पुंसां चिंतितो मुनिवर्त्मभिः इति मत्वत्रयं देवो हृत्कं भ्रतं
तमुपास्महे नन्वीश्वरस्यापि तद्धि जीववदुदरहृदयादिसंबंधे तदनुप्रविष्टस्य वतार

तन्यसत्विकेन विशेषेणोपास्यत्वमितीमामाशंक्यां परिहरंत्य एकोदेवः सर्वभूतेषु गूढः स
र्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्चेत्या
द्याः श्रुतयः स्तुवंतीत्याह स्वकृतविचित्रयोनिषु स्वयं कृतासु उच्चनीचमध्यमासु योनि
षु अभिव्यक्तिस्थानेषु कार्येषु देहादिषु हेतुतया उपादानतया प्रागेव विद्यमानत्वेन अनु
स्वप्रवेशासंभवाद्विशन्निव वर्त्तमानस्तरतमतः तान्यूनाधिकत्वेन चकास्सि अवभाससे।
स्वकृतयोनीरनुकरोतीति स्वकृतानुकृतिः अनलवत् अग्निर्यथा स्वतस्तारतम्यहीनोपि का
ष्ठानुसारेण तथा तथा प्रकाशते तद्वत् अथ अतो वितथासु मिथ्याभूतासु अमूषु योनिषु अवि
तथं सत्यं अतः सममविशेषं मतः सत्यं तव धाम स्वस्वरूपं विरजधियो निर्मलमतयः अन्वयं
ति जानंति अनु इति पृथक्पदं वा अवयंति अभिविपण्यव इति अभितो विगतव्यवहारा एकरस स्व
रूपं पण्युरिति ऐहिकामुष्मिकफलरहिता इत्यर्थः अविशेषत्वादेवैकरसं सन्मात्रं अतस्तवो ५२
पाधिकृततारतम्याभावाद् प्रत्यतेश्वर्यस्योपास्यत्वमिति भावः स्वनिमित्तेषु कार्येषु तारतम्य

४. व्यवहाराः पण ३

विवर्जितं सर्वानुस्यूतसन्मात्रं भगवंतं तं जानंति अपि च कुतो न्वियमाशंकास्यात् भगव
तो देहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंग इति यत अविद्याकामकर्मभिः संसरतो जीवस्यापि भगव
त्तावल्लक्षणया बोधयंत्यस्तं दोषं निषेधयंति स यश्चायं पुरुषे यश्चासावादित्ये स एक
स्तत्त्वमसीत्याद्याः श्रुतयः ननु कृत्वर्थस्यात्मनः स्तुतिरियमीश्वरत्वेन क्रियते न तु तस्येश्व
रत्वं बोध्यते नैतद्युज्यते यत्तत्तत्र यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्य
र्थाः प्रकाशंते महात्मन इत्याद्याः श्रुतयः कृतावतारस्य भगवतश्चरणाब्जनमुपाविदंतीत्याह यं६
ते७ स्वकृतपुरेष्विति स्वकर्मोपार्जितेषु पुरेषु देहेषु अमीषु नरादिषु नो कृत्वेन वर्त्तमानं पुरुषं बा
[illegible] रिवल्लाक्तिधृतः सर्वशक्त्याश्रयस्य पूर्णस्य तवांशांशकृतं वदंति अंशाइवांशाः ते तदुक्तः।
त्वद्रूपं वदंतीत्यर्थः ननु कार्यकारणसंबंधस्यैकत एवं भूतत्वं तन्नाशाबहिरंतरसंवरणमि
ति बहिः कार्यमंतरं कारणं वस्तुतस्तत्तदावरणाश्रयं तयोरसत्वादित्यर्थः इति एवं नृगतिं
जीवस्य गतिं तत्त्वं विविच्य विशोध्य कवयः अन्यथेदं न प्राप्यत इति जानंतो निगमावपनं निगमोत्त

घातो २

कर्मणामावपनं आसमंताद्दुप्यतेस्मिन्नित्यावपनं क्षेत्रं सर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानि
कर्माणि मुक्तिफलं फलंतीति तं सच्चतोंघ्रिमनुवंस्तवनिर्वर्त्तकं विश्वासितां कृतविश्वासा उपासते अ
र्चनवंदनादिभिः सेवंते नु वीतिमर्त्यलोके इदमेवोचितमिति दर्शयति त्वदंघ्रास्यमसेरा
न्त्वन्मायाकृतबंधनं त्वदंघ्रिसेवामादिश्यपरानंदनिवर्त्तयत्ति संत्तिरन्यसाधनमिति त्वं म न४
नुचितमितिमन्वानो न त्वत्तिं मुक्तं करोति दुरवगमेति जोईश्वर दुर्बोध्यं यदात्मतत्वं तस्य नि
गमायज्ञापनाय तवात्तनो याविष्कृतमन्त्तैश्चरितमहामृतापिर्परिवर्त्तपरिश्रमणा
रित्तमेवमहानमृताप्तिस्तस्मिन्परिवर्त्तोविगाहस्तेनपरिश्रमणः परिवर्जनार्थः श्रम
णं श्रमं गतश्रमा इत्यर्थः अपवर्गमपि केचिन्न परिलषंति नेच्छंति कुतोन्यत् केचिदिति ए
वं रतानतिरसिका विरला इति दर्शयति न केवलमन्यन्नेच्छंति किंतु ते नैव सुखेन पूर्णाः
संतः पूर्वसिद्धं गृहादिसुखमपुपेक्षंते इत्याह तवचरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहा ८३
इति तव चरणसरोजे हंसाइव रममाणाये महात्मानस्तेषां कुलं तेन संगस्तेन विसृष्टा गृहायैस्ते

तथा अनेन श्रवणकीर्तनेदर्शितौ श्रुतिभ्यमुक्तेरप्याधिक्यं भक्तेर्दर्शयति यथाल्यं सर्वेदेवान्
मंति मुमुक्षवो ब्रह्मवादिनश्चेति व्याख्यातं च सर्वे देवा ज्योतिष्टकड्गिः मुक्ता अपि लीलया विग्रहं
कृत्वा भजंत इति त्वत्कथामृतपाथोधौ विहरंतो महामुदः कुर्वंति कृतिनः केचिच्चतुर्वर्गं तृणो
पमं आराममस्य पश्यंति न तं पश्यंति केचन नंतं विदाथ यस्मात् जानान्यदक्षाकमंतरं ब
भूव नीहारेण प्रावृता जल्प्याचासुतृप उक्थशासश्चरंतीत्याद्याः श्रुतयोनुक्रोशं त्यो जगदा
त्मनीश्वरे रतिमुपदिशंतीत्याह त्वदनुपथमिति त्वदनुवर्त्तित्वसेवोपायिकमिदं कुला
यं कोलीयत इति कुलायं शरीरं आत्मसुहृत्प्रियवत् आत्मानं सुहृत्वेन प्रियश्चतद्वत् चरति
स्वाधीनतयावर्त्तत इत्यर्थः तथापि त्वयि उन्मुखे हिते प्रिये आत्मनि च आप्यर्थे चकारः एवं भू
तेषु सेव्येपि श्वबत् आत्मलोकष्टं नरमंति न सख्यादिना भजंति असदुपासनया देहाद्युप
लने न आत्महनः प्रमादिनः अतः यदनुशया यस्यामसदुपासनायां अनुशयो वास
नायेषां ते कुशरीरभृतः संतः उरुभये संसारे भ्रमंति परिवर्त्तंति अत आत्महन इति ना

वः त्वय्यात्मनि गमनाशेन मनोरमतामित्युक्तदा नामेदृशं जन्मप्राप्तं पंसं त्वविष्यति इदानी
मात्मा वा रे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदि[ध्या]सितव्य इत्याद्याश्रुतय ध्यानमंगत्वेनोपदि
शंतीत्यादि निश्चलमरु मनोवद्दृढयोगयुज इति मरुत्वाणः मनश्च अद्रियाणि इंद्रियाणि च नि
न्नतानि संयमितानि यैस्ते वते दृढं योगं युंजंतीति दृढयोगयुजस्ते तथा ते तामुनयो हृदिय
त्वमुपासते तदेवारयोपि तव स्मरणात्प्रययुः प्राप्नुः स्त्रियोपि कामतः उरगेंद्रभोगभुजदंडे
डविषक्तधियः अहींद्रदेहसदृशा यो भुजदंडयो विषक्ता धीर्यासां ताः परिच्छिन्नदृष्टयः सम
मपरिच्छिन्नं त्वां परं प्राप्ता वयं च त्वन्निमानि देवता अपि ते समा एव रूपा विषयतया अंघ्रिस
रोजं सुधारयंत्यः अयं भावः उक्तं तत्तस्तव स्मरणानुभावः ये योगिनस्त्वां हृद्ध्यानं वनं उपा
सते याश्च वयं त्वां समं पश्यामः याश्च स्त्रियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च द्वेषेण सर्वानपि तान्
त्वामेव प्रापयतीति शरणं स्मरणं प्रेम्णा तव देवस्तु दुर्लभं प्यथा कथं विन्द्यत इतरेतरम् त्वयादृतनिर्दो ७४
यतो वाचो निवर्त्तंते अप्राप्य मनसा सह को अद्धा वेद क इह प्रवोचत् कुत आजाता कुत इयं विसृष्टि

अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत आबभूव अनेजदेकं मनसो जवीयो नै
नद्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत् तद्धावतोन्यानत्येति तिष्ठत्तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाती
त्याद्याः श्रुतयः भगवंस्त्वां दुर्विज्ञेयं वदंत्या तत्किमेवोररीकुर्वंतीत्यत आह क इह नु वेदेति बत हे भगवन्
इह जगति अग्रे सरं पूर्वमेव सिद्धं त्वां अवरजन्मलयः अर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान्को नु पुमा
न् वेद जानाति अस्य पूर्वसि[illegible]न्यस्य चार्वाचीनत्वे प्रमाणं वदन् ज्ञान
कारणाभावमाह यत उदगादिति यतस्त्वत्तः ऋषिर्ब्रह्मा उत्पन्नः यं ब्रह्माणमनु गत्वा ये
आध्यात्मिकाधिदैविका देवगणा उत्पन्नाः ततोप्यर्वाचीनाः सर्वे यदा नुत्तवान्सर्वं अवक
षगपसंहृत्य शयीत तर्हि तदा अनुशायिनां जीवानां ज्ञानसाधनं नास्ति यतस्तदानसत्
स्थूलं आकाशादि न वा सत् सूक्ष्मं महदादि न चोभयैः सदसद्भ्यामारब्धं शरीरं न च कालजवः
तल्लूनिमितत्र तं कालवैषम्यं एवं सति तत्र दानकिमपि इंद्रियप्राणाद्यपि नवाज्ञापकं शास्त्र
मपि अयमभिप्रायः अर्वाक् सृष्टिगतानां देहाद्युपाधिकृतांतःकरणानां कालवशेन वमलिन

सत्वानांनतावत्तुनगवज्ञानसामर्थ्यंतियावत्क्षतिःनतंविदाघयस्माज्जानाद्यद्याकमंत
रंबक्तव्याधीयदानुप्रलयसमयेनवर्त्ततरमस्तितदापिसाधनाभावान्नभगवज्ञाने
अतस्त्वदेककारणात्वयाश्रवणाकीर्त्तनादिनाभिरवकरतिकारुंबुद्यादिरूपंश्वैतन्यमन्त
स्तत्ववदीनवंधोदयासिंधानकिंनिन्दरूरेदिवाइतोपिनज्ञानंसुकरमुपदिशतामत
पिन्नमवाङ्मयादित्याद्जनिमसतइति असतोजगतोजनिमुत्पत्तिंवैशेषिकादयः
वदंतियद्वाअसतएवब्रह्मत्वस्योत्पत्तिंयेवपातंजलादयःसतोमृत्तिंसतएवैकाविरा
तिप्रकारस्यदुःखस्यनाशंमोक्षंवदंयनध्यायिकाःउतापियेवसांख्यादयःआत्मनि
त्तिदांनदंयेवमीमांसकाःविपणांकर्मफलव्यवहारस्तंसत्यंस्मरंतिवदंति तेसर्वेभ्रान्
=दोपे: पितेस्मरासेवितेत्वमेरेवोपदिशंतिनतत्वदृष्ट्यासदेवसोम्येदमग्रआसीत्ब्रह्मवे
सनब्रह्माप्येतिअनीवायाशावतिष्ठत्यविमानःअविद्यामंतरेवर्तमानाःएकमेवा ८५
द्वितीयंब्रह्मएकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदित्यादिश्रुतिविरोधात्किंनवस्तुतः

पुरुषस्यत्रिगुणमयत्वेसर्वमित्तिदंसंगच्छेतनत्तुतदस्तीत्याहत्रिगुणमयःपुमानिति
त्तिदायदबोधकृतात्वयीतित्रिगुणमयःपुमानित्यनेनरुद्धनःयानिदाउपल
णमेतत्त्तिदादिसायस्मात्वयिविषयेअबोधकृतात्वद्विषयाज्ञानविज्ञंभितात्ता
व४ किमज्ञानमस्तीत्यतःपुंसिनवेत्याहततःअबोधात्परत्रपरेअसंगेअबोधरू
ज्ञानवनेसःअबोधोनत्त्ववेनसंभवतीत्यर्थः॥मिथ्यातर्ककर्कशेरितमहावादा
कारांतरत्वाध्यनमंदमतेरमंदमहिमनूत्वज्ञानवत्मास्फुटंश्रीमन्माधववामन
यनश्रीशंकरश्रीपतेगोविंदेतिमुदावदन्नरहरेमुक्तःकदास्यामहंनन्वयद्यसन्न
घतेयदिवत्रिगुणमयःपुरुषोनभवतितर्हिइदंप्रपंचजातंपुरुषस्यपृथक्नास्ति
तंस्यात्कथंतर्हितयोःसत्वेनप्रतीतिरत आह आत्मसदिवमनइतिमनःमनो
विलसितमिदंविश्वत्रिगुणात्मकंप्रपंचजातमसदेवसदिवविभातीतिकथमिति
वाहत्वयीतित्वय्यधिष्ठानेऽधिष्ठानसत्तयासद्भवतीतमित्यर्थः।नकेवलमिदं

स्यादेव किंतु आमनुजातं मनुजः पुरुषः अत्राणि विधावाकारः पुरुषमतिव्याप्येति पुरुष
स्यापि पृथक्सत्त्वप्रतीतिर्मनोविलसितेत्यर्थः। तथा च श्रुतिः असतोधि मनोऽसृज्यत म
नः प्रजापतिमसृजत प्रजापतिः प्रजा असृजत तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितं यदिदं
किंचेति। नन्वात्मविदामपि विश्वं सदेव स्फुरति अतः कथमसत्स्यादत आह सदात्मत
यांतीति आत्मविदस्त्वेवोपमिदं लोकत्रयात्मकं विश्वमात्मतयैव सदात्मतयांतीति स
दितिज्ञानंति आत्मकार्यत्वान्न पृथगित्यर्थः तथाहि यदुपादानकं यत्कार्यं तत्तदात्मत
तेनैव रूपेण प्रतीयते उपादीयते वेति लोकाचारेण दर्शयति नहि विकृतिमिति किं न
कस्य विकृतिं कुंडलादिकं कनकार्थिनो न त्यजंति अत्र हेतुः तदात्मतया कनकरू
पत्वेनेत्यर्थः अतः स्वकृतिमिदं विश्वमनुप्रविष्टं वपुः स्वरूपमात्मतयैवावस्थितं नि
श्चितं यस्मात्ततः सदात्मतया जगदेतदसत्त्वतः सदात्मा समसत्यस्मिन्भगवंतं तज्ज्ञा
तं निनु सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म। नेह नानास्ति किंचन मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह न

नेव पश्यतीत्यादिश्रुतिरेवं भूतस्य भगवतः प्रतिपादनात् ज्ञानं सुकर्मैवं किं भक्त्या
भा२ आतोहंतवयेपरिचरंतीतिं तं वेत्तिः कर्मणिष्ठष्टीत्वांयेपविचरंति बंदसिव
प२ वहितात्मेतिदृढं नव्यवधानं न दोषः। केन रूपेणाखिलैर्लिनिकेतनतयात्म
सवानि॰ खिलानिनिकेतो यस्य सत पातस्यानां तातयासर्वभूतावासतयेत्यर्थः
२५ उत एव वं अविगलत्यति सत्यं तएव निकृतेर्मृत्योः शिरःसु मूर्ध्नां पदापादे
नाक्रमंति मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दधति तरंति मृत्युं तइत्यर्थः। ये पुनर्विमुखा अ
भक्तास्तान्गिरा वा वापशून् निबध्नाति बुधान्विदुषोपि पशून्यसि बध्नासिं कुन
त्यधिकृतसोहंहाः कृतं सोहं ददं प्रेमय येस्त स्वलु नि। अतं पुनंति पवित्रयंति आ
त्मानमन्यानपीति शेषः। नेतरे। तथा च श्रुतिः तस्य ना[illegible] निर्दोषिनाद्वस
दंशावौतं स्यानाम जिर्दोमभिः सर्वं सितमिति। अथ [illegible] सत्यमेवं भूत
मात्मानं श्रुतयः प्रतिपादयंति तत्र च पद्यपि वस्तु नापरीतं स्यादपरोक्षज्ञान

मेवनतयाघृतेतथाप्यसंभावनाविपरीतभावनातिरस्कृतत्वान्मलिनचित्त
रोद्धमिवनभवतीतिभावः परो द्वौसंसारभ्रमनिवृत्तिसमर्थेभगवद्भक्तिर्विर्ययाः
ययागमलचित्तानांतत्प्रसादेनलब्धापरोक्षज्ञानानामयत्नेनतएककरकलितो
त्तरतितथाचश्रुतयः देशांते यो देवः परं ब्रह्मतारकं व्याचष्टे यमवेषएवंवृतेत
लभ्यस्तस्यदेवेपराभक्तिरित्यादयः तपंतुतापैःप्रपतंतुपर्वतादटंतुतीर्थानि
ठंतुवागमानुयजंतुयागैर्हरिविनानैवमृतिंतरंति ननुयद्यखिलसत्वनि
वेनभगवतःसेव्यत्वमुच्यतेतर्हितत्करणसंबंधातकर्तव्यनोत्पस्यप्रसज्ज
तांनवक्तव्यालमितिचेन्नहिजीवानामपितनुत्वमितिकेनविशेषेणप्रभुनः
त्वमितीमामाशंकांपरिहरंत्यः अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसश्र
त्यकर्णःसवेत्तिवेद्यंनचतस्यास्तिवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंमहांतमित्याद्याः श्रु
तयोवंतीत्याहतत्वमकरणइतिकरणसंबंधरहितएवाखिलकारककार्त्तिर्धर

खिलानांप्राणिनांयानिकारकाणीन्द्रियाणितेषांचाक्तीर्धारयतिप्रवर्त्तयतीतितथाकुतः
स्वरात्स्वतःस्वेनैवराजसेदीप्यसेनत्विस्वतःसिद्धज्ञानशक्तेरिंद्रियापेक्षेत्यर्थः अतःतव
बलिमुद्वहंतिसुराकुर्वंतिअनयाअविद्ययासहितास्तदावृताइत्यर्थः अनिमिषाःदेवास्तेषां
दयःतत्सृज्याःविश्वसृजोब्रह्मादयोपियथासस्त्रीकाएवकिंकराःस्वामिनंसेवंतेतथाचश्रु
विद्यायुक्तादेवादयःस्वामिनिलोकोक्तिःसमदंतिचमनुष्येदर्तृहव्यकव्यादिजलदानंबलि
नदयेतिअत्रदृष्टांतःवर्षभुजोखिलदितिपतेरिवेतियथावर्षभुजःखंडमंडलपतयोखि
लदितिपतेर्महामंडलेश्वरस्यस्वप्रजादत्तंबलिमुद्वहंतितद्वदितिकथंबलिंवहंतितदा
तविदधतियचयेत्वधिकृतान्नवतश्चकिताइतिवित्तोनीताःसंतोयस्मिन्नुकर्मणियनियुक्ता
स्तेततत्कुर्वंतित्वदाज्ञापालनमेवबलिवहनमित्यर्थः तथाचश्रुतिः भीषास्माद्वातःपव
तेभीषोदेतिसूर्यःभीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति आनंदियापियादेव

सर्वकारकरोति ध्रुवं सर्वेशः सर्वकर्त्ता च सर्वसेव्यं नमामि तं तदेवं करणप्रवर्त्तकमी
श्वरं करणपरतंत्रा नरा जजंतीत्यर्थः न केवलमियदेव कारणं तत उत्पन्नत्वमपि तत्पर
ति २ तंत्रत्वादिति वदं यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः
सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व एव आत्मनो व्युच्चरंतीत्यादिश्रुतयः स्था
स्थिरचरतय इति तत्र मुक्तं नित्यमुक्तं यदि तत्र अजया मायया विरहे विहारः क्रीडा तत्र
तितदा स्थिरचरजातयः स्थिराश्चराश्च जातयः जात्यालिंगिता देहा येषां ते जीवाः स्फुरं
त्युः कथं भूतस्य ततः अनातः परस्य दूरवर्त्तमानस्य असंगस्येत्यर्थः तर्हि कथं विल
शै ३ रःतदीक्षयाद्विभणाले नन्वनुमपि जीवानां कथं जन्म स्यात् तत्राह तदेकनिमित्तयुज
इति तयेवाक्षितानि आविर्भूतानि निमित्तानि कर्माणि तद्युक्तानि लिंगशरीराणि वा ८८
तैर्युज्यंत इति तितथा न ननु किं निमित्तो जननं मध्ये दिष्टयैव नवतु न चायि वैषम्याभावा

दिषमसृष्टेरयोगादित्याह परमस्येति परमस्य उत्तमस्य परमकारुणिकस्य वियतस्व्या काया
सदृत्रास्यासमस्येत्यर्थः कश्चिदपरः स्वीयः परो अस्वीयश्च न नवतु न संजनवतीत्यर्थः अ
सद्वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायतेत्यादि श्रुत्यारूप्यसर्वकर्त्तृत्वमिवघती यत तदर्थं
पुनर्विहीन श्रित्यरूप्यत्वादलादथ ततः भूत्यसाम्ये जजतः तदेव दर्शयितुं पुनर्विशिनष्टि अ
पदस्येति न पद्यते इति अपदः तस्य वांछा नस्योरगो नरस्येत्यर्थः त्वदीक्षणवशात्तेन
माया क्षोभितकर्मणिः जाताः संसरतः खिन्ना भ्रूणरे पातिनः पितः एवं तावत्परमात्मनः
सकाशाद विद्याक्षतकर्म पाध्यस्तदंशा एव जीवा जाताः संसरंतो जजंतीत्युक्तं तत्र
यद्येका विद्या तदा जीवस्यापि एकत्वादेकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः अथ नानाविद्याः स्तर्हि
तस्येवांशांतरस्य संसारानपगमादनिर्मोक्ष इत्यादि तर्कबलेन वस्तुतः एवं नानात्मा
नः तत्रन तेषामणुत्वे देहव्यापित्वेन त्वं न स्यात् तु देहपरिमाणत्वे च मध्यमपरिमाणानां
सावयवत्वेनानित्यत्वं स्यात् अतः सर्वगताश्च नित्याश्चेति केचन मन्यंते तत्र न तावद्

कदोषप्रसंगः अविद्यात्तेदेन तच्छक्तिभेदेन वा बद्धमुक्तावस्थासंभवात् ईश्वरस्य तु
न कनाप्यंशेन संसारित्वं कल्पकत्वमेव प्रसिद्धं चात्मैक्यं सर्वश्रुतिषु किं चेमं पक्षमंत
र्यामिब्राह्मणमपि न सहते इत्यपरिमिता इति चुक्तत एवानंताश्च वास्तवेनैव रूप
ण नित्याः सर्वगताश्च तन्नु इत्तो जीवा यदि स्यात् श्रुतिषु समत्वाच्छास्यता न घटते
ति हेत्वाहेतुश्च नियमो नियमनं न स्यात् इतरथा तु घटेत कथं पुनरयं उपाधितो यदि
कार प्रायं यज्जीवास्वं अजनि जातं तत्तस्य स्वविकारनियंतृत्वनियामकं तत्वेत अवि
कृत्यं कारणतया अपरित्यज्य किं तत्साम्यं अनुस्यूतं न न्विति यत्तच्छब्दैर्ज्ञायते वेदुच्य
तामिदं तदिति अत आह अनुज्ञानतां यदमतं मितिं जानी मह इति वदतां यदमतमविज्ञा
तत्वायमविषयत्वाद् विजानतां विज्ञातं तथा च श्रुतिः यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न
वेद सः अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतां अवचनेनैव प्रोवाच सः तत्वं श्री ८९
व इत्येवत्यादीति किं च मतस्य ज्ञातस्य दुष्टतया दोषस्य प्रत्यवायात् तथा च श्रुतिः यदि मन्य

९३

से सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य देवेष्वित्यादि
तस्मादेतच्छक्षावद्योत्यममतं किं मपि स्वाधिस्यूतत्वेन समनियंतृत्वेनेव दित्य
र्थः अंतर्यामी तास्य सर्वलोकस्य गीतः श्रुत्यायुक्त्या चैवमेवास्य यः सर्वज्ञः सर्वविदाति
नंसीहत श्रीमंतं तं चेतस्यैवावलंबनेनानुवयदि परमात्मनो जीवा जायंत इति निरूढ
नियम्य तावुच्यते तत्थास्यति जीवानामनित्यत्वप्रसंगात् प्रतिदिनं हतनाशाकृत
भ्यागमप्रसंगः स्यात् किं च तदा मोक्षो नाम जीवस्य स्वरूपत्वानिरवस्यात् न चैतच्चु
तं स्वप्रकाशानंदात्मनो विद्याकृता नर्थनिवृत्तिमात्रस्य मोक्षत्वान्न पगमादित्या
शंक्योपाधिजन्मनैव जन्म जीवानामुच्यते न स्वतो घटनादित्याह न घटत इति तत्र
किं प्रकृतेर्जीवरूपेणो… स्यात् पुरुषस्य वा न यो वा आद्ये जीवानां जडत्वापत्तिः
द्वितीये पुरुषस्य विकारित्वप्रसंगः अत एव नत्वेती यद्दृत्साशयेनोक्तं प्रकृतिपुरुष
योरुभयोरुद्भवो न घटत इति कुतः श्रुत्या अजत्वप्रतिपादनादित्याह अजयोरिति तथा

नतिः अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांबह्वीःप्रजाजनयंतींसरूपां। अजोह्येकोजुषमाणोनु
शेतेजहात्येनांभुक्तभोगामजोन्यइति। उत्तरयुक्तत्वेनवंति। उत्तरयंचतथैवयुक्तइतियुक्त
बद्धापरस्य [illegible] मितियावत्तेन अस्यच्छतःप्राणाद्युपाधयोजीव [illegible] जायंत
यथाःजलबुद्बुदवदिति। यथाकवलेनानिलेनसलिलेनवाजलबुद्बुदानभवंतिकिं
तेन्निलितात्यांतद्रूपत्वयथानिलोनिमित्तंजलमुपादानं एवमत्रापिप्रकृतिर्निमित्तमु
पादानं। तस्माद्वाएतस्मादात्मनःआकाशःसंभूतःसोकामयतबहुस्यांप्रजायेय
यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंतिएवमेवास्मादात्मनःसर्वेप्राणाःसर्वेलोकाः
देवाःसर्वाणिभूतानिसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिभ्यश्चेतनाच्चेतनप्रपं
चपरमात्मोपादानत्वश्रवणात्नचविकारित्वपरिणामानंगीकारात्किंतु
परिणामानंगीकृत्यात्मनोविकारित्वप्रसंगनियाविपरीतंनिमित्तोपादानत्वं
भवतिसर्वथाताव्याकृतिरूपैक्याद्भवंतीतिसिद्धं तदेवमेकमेवाद्वितीयंअजो

[illegible] दांतेएवंस्व [illegible] दोविशेषाविलयाकारणस्यविद्यमानत्वात्राप्रान्यतोवर्तते [illegible]
करणस्यापि

कु। अविनाशीवा अरेयमात्मेत्यादिश्रुतिबलाद्बुद्ध्युत्पत्तिश्रवणाच्चजीवानामौपाधि
केजन्मनिस्वतस्तत्कांउपाधिलयेनपरमात्मनिप्रभुनर्दृश्यवणादपिनवास्तवंजन्मनो
त्पत्तिरत्तैस्त्वयिकारणात्मनितइमेजीवाःतत्रइतियतोनवास्तवंजन्मतस्मादविवि
नाशिनःअनेकप्रकारकार्यकारणकार्योपाधिनिःसृतस्लिव्युःलीनाववस्थुःतन्नउ
पलययोर्मध्येन्यरोपस्तात्वलीयंतेयथामधुनिसकलरसमरसाविरोपतोनुप
द्यमानाअविलयात्त्वयिपरमेनिस्तपाधौसरितइवाणिवेलीयतइतिविवेकःतथाच
श्रुतः। यथासोम्यमधुमधुकृतोनिस्तिष्ठंतिनानात्ययानांवृक्षाणांरसान्समवहारमेकतां
गमयंतितथातस्मिन्नितेविवेकंलभंते अमुष्याहंवृक्षस्यरसोस्मीत्येवमेवखलुसोम्य भाः
नेसंपद्यनविदुःसतिसंपद्यामहइतियथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामा
विहायतथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तःपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमित्यादि [illegible] धाः२
यमश्रेयज्ञातिविश्वेलयादौजीवापेतंप्रकारूणयाबोकेवलामात्रेनबोधीअसंता

तं वजतिसरूमासिंधुवसिंधुमध्येमध्ये वितंत्रिभुवनगुरुं नावयेतं नसीदेत् एवंतावत्
ऽमस्करणी वाड़ी यंततत्त्वज्ञानवकर्मीतिऊर्वतिपुनस्तत्रजीयंतइतिसंसारचक्रभ्र
मणमुक्तं इदानींतन्निवृत्तयेपरीत्यलोकान्परीत्यकृतानिपरीत्यसर्वात्मदिशांदिशाध्य।
उपस्कायप्रथमगामकतस्यात्मनात्मानममितिसंविवदेत्याद्याः भगवदनुवृत्तिं विदध
तीत्याह त्वदवगतेतितां तथाजीवपुत्रमीभुत्तवमायया भ्रममुक्तस्वज्ञानमवगत्य तीता
सुधियज्ञानिनः हरे त्वयि श्रुतवेत्तव निवर्त ... के।
भावं स्वभावमनुवृत्तिं दधतिऊचेति अनुपन्नवं अन्वचलुप्रपन्नोयस्मिन्तत्क्षमं ततः
किमत आह कथमितिअनुवर्ततामनुवर्तमानानां नाम भवव्यस्तांभजतां भवमयं
संसारभयं कथंभवेत्न कथंविदपीत्यर्थः यद्यस्मात्तवभ्रुकुटिः भ्रूभंगरूपस्त्रिणेमि
स्त्रिणेमिः ... वक्रे द्वाः ... वर्ष... संवत्सरात्मकस्य कालस्य सः अभव
भ्रमणेपुनर्भवान् ... मरणादिलक्षणं मुकुंदः सात्वेन

सृजतिकरोतिअतएवं भूतं संसारमाकलय्यतन्निवृत्तयेसुधियस्त्वयि भावं दधतीतिभावः
संसारचक्रे क्रकचेविदीर्णमुदीर्णे नाना भवतापतप्तं कथंविदापन्नमिहप्रपन्नं वि...
स्त्रीव हरे भजेकं भगवतितावोयमनियमेसतिभवति सोपि गुरूपसदनादितिगुरू
पसदनं विदधतितत्क्षिज्ञानार्थं सगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचा
र्यवान्पुरुषोवेदनैषातर्केणमतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठेत्याद्याः अतय
इत्याह विजितहृषीकवायुभिरिति विजितानि हृषीकाणि इंद्रियाणि वायुः प्राणश्चयैस्तैरपि
अदांतमनस्तुरगं अदांतमदमितं मनएवतुरगः दुर्दमत्वसाम्यात्तं यंतुं ये यतंतियतंते
तंअतिलोलमतिचलंगुरोश्चरणंस्तमवहाय अनाश्रित्यते उपायेषुखिद्यंतेखिद्यंतीत्यु
पायखिदः संतः व्यसनशतान्विता बहुव्यसनाकुलाः इह संसारसमुद्रे संतितिष्ठंति दुः
खमेव प्राप्नुवंतीत्यर्थः हे अज अकृतकर्णधरा अस्वीकृतनाविकाः ...
विकावणिजो यथा तद्वत् गुरुणोपदर्शितभगवद्भजनस्वरवाणुभवतोदुस्तरएवमनोनिप

५२

स्थलं त्वत्तिनान्यथेति ॥ ... यदा परानंदगुरो भवत्पदपद्मं नो मे भगवन्नुलब्धं तदानि रत्नाखिलसाधनश्रमः श्रेयसे मे भवतः कृपातः ॥ परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ॥ तथा यदा सर्वेषु ... कामाय एस्य हृदि श्रिताः ॥ अथ ... ॥ त्मा ४
त्यज ब्रह्मसम ... तदा त्वद्धावैराग्यमंगं विदधतीत्यर्थः स्वजनस्तुतेति आदेहः ... धामगृहं ...
प्राणः स्वजनादिभिः किं सर्वे रसैरसाः सुखानि विद्यंते यस्मिन् त्वयि परमानंदे एतत्स्वानंदस्य
... तानि मात्रामुपजीवंतीति स्थिते ॥ यतः सेवमानस्य पुंसः आत्मनि सर्वेन्द्रियैस्तैस्तैः
किं ... इति स तु सत्यं परमार्थसुखमजानतां अत एव मिथुनतत्स्त्रियां मिथुनी भूयः रतये
काम ... वरतां प्रवर्त्तमानानां कर्मणि प्रवृत्तौ अजानतः वरतः सुकृषाण्को ... सुखयति आ
नंदयति ... संसारे कथं ... एव न ... निरस्त ... तस्य
... तरे कोपि विद्यते तस्यैतद्दिरोधहृदयं अतः स्वजन मे वोचितमित्यर्थः ॥ ... तीति हरि
वान् साक्षात्परमानंद चितद्धनः आत्मैव किमतः कृत्यं तु कुदा स्तुतादिभिः ॥ एवं गुरूपदेशोन्नतत्वम्

वगम्यसमासारविवेकेन सर्वतो निर्विद्यत देव महत्संगेनोपपत्तिभिः सम्यगवधारयितुं
तीर्थसदनानि मुनयः पर्यटंतीति मंतव्य इत्याह ॥ ... विष्णुपुण्यतीर्थसदना
नीति ते ... सपयो विमदा निरस्तकारायितो भवत्पदांबुजहृदः भवतः पदांबुज
हृदिये पालो ... अतः स्वयमेवा ... ति दंघ्रिजल ... पापविदारणं अंघ्रिजलं येषां ते
... विष्णु ... नि तीर्थानि सदनानि ... तान्येवोपासते सेवंते येषा
... चैव महत्संगो भवतीति ॥ अथवा ... अंघ्रिकं भगवज्जन ... येषां तानि भवतानि ती
र्थानि ... एव महांत इत्यर्थः ते ... सदनानि आश्रमान् ... निपानागमयो
तीर्थ ... विवेक
... भवतेषां ... दित्त ...
... आमानि ... मनोद
... किं पुनरेवं ... संगमनिरोचो नि ५०

मेवसंवितयन्वंतःसंतियतोयतो[redacted]गतमदास्तानाप्रमानावसन्नानित्यंतनुखपंक
जादिगलित्वत्पुण्यगाथामृतस्रोतःसंप्लवसंप्लुतान्तरंतरेनस्यामहंदेहवत॥न चाम्नायस्य
क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानांतद्भूतानांक्रियार्थेनसमाम्नायइतितत्रतत्रजैमिनिनावेद
स्यक्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदामपितदेवयुक्तं।यथोक्तंतंत्रवार्तिककृताएतेनकर्त्रर्थे
प्रतिपादनेनोपनिषदानेराकांक्ष्यंव्याख्यातमितिान एकमेवाद्वितीयंब्रह्मविज्ञानमानं
दंब्रह्मत्रवक्तुस्त्रोत्रमित्येवंतद्विपरीतात्मप्रतिपादनात्।नचाद्वितीयपरमानंदस्वरूपस्यक
र्मांगत्वंयुज्यतेअनुमतंचैतद्वार्तिककृतःकथंसर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यतेपरांगंवा
त्मविज्ञानादन्यत्रेत्यधार्यतामितितेनेवोक्तत्वादितदर्थमेवमननायमुनयःप्रयतंतीत्युक्तं
तत्रतातावतद्वैतस्यसत्यत्वेनवदत्येवंतदेवतुनसंभवतीतिप्रश्नोत्तराभ्यांमननेतत्वावधा
णप्रकारमाहसतइदमुक्तितंसदितिवदितिइदंविश्वंधर्मिसदितिसाध्योधर्मःसत्उत्पन्नत्वा
त्यद्यदुत्पन्नंतत्तदात्मकमेवदृष्टंयथाकनकादुत्पन्नंकुंडलादितदात्मकंतद्वदितितत्रय ए३
दिसदात्मेदंसाध्यतेतदाउपादानत्वनिर्देशेनैवतत्तदपतीतिकिंहेतुरित्याहनन्वत्वकी
मितितर्केणविरुद्धत्वंननुनात्मेदंसाधयामःकिंतुतदुत्पन्नत्वेनैवकुंडलादिवद्देदंप्रा
धयामःततथात्वेदप्रत्यक्षादित्याशंक्यानैकांतिकत्वेनदूषयतिव्यभिचारातिह्मवेतिप्रति
त्रादिष्वप्युष्कारघटप्रध्वंसादिष्वप्यतथादर्शनादितिभावःनन्नुतदुत्पन्नत्वंनामतदुप
नत्वंननुतन्निमित्तत्वमतोनानैकांतिकत्वमित्याशंक्यदूषयतिह्मनमयेतितदुपादा
नस्यापिफलिनोनगुणत्वंकिंतुमिथ्यात्वमन्यथाकुंडलादिवदबाधप्रसंगादतःत
नत्वनैकांतिकत्वमेवेतिभावःनन्वातन्नकेवलंगुणामात्रंफलिनउपादानंकिंच
वे४ घायुक्तंतथातस्यकौष्टकंफलिनोमिथ्यात्वमित्याशंक्यतदुक्तमत्रापी
दूषयतिनतथात्वंनयुगितिअयमर्थःअत्राप्यविद्यायुक्तस्यैवसतउपादानत्वमेकां
स्यवावस्तुत्वमतःसदुपादानत्वमसिद्धमितिनवस्तुसत्वप्रपंचस्येतिनतु मात्रदने
हेतुनाप्रपंचस्यसत्यत्वंवक्तेतवंतरेणानुसाधयामःतथाहिससंदिदंअर्थक्रियाकारि

न यदेवं न तदेवं यथा शुक्तिरजतमिति तत्त्वाद्व्यावृत्तये विकल्प इषित इति । व्यवहा-
राय अर्थक्रियार्थी विकल्पः भ्रमः इषितः इष्ट एवं कूटकार्षापणादिनापि कृ वितथव्यवहा-
रदर्शनात् ननु ब्रह्मैकत्र सतो न्यत्रारोपो भ्रमः प्रसिद्धः अत्यंतासत्त्वे कथं प्रपंचविषयभ्रम
स्यात् सत्त्वे वा नाद्वैतप्रसिद्धिः उक्तं च वृद्धैः अध्यस्यते रजतत्वमतो यमवस्तुनि प्रशि-
तगुणसत्ताकमध्यारोप्यत्वान दृति तत्राह अंधपरंपरेयमिति अंधपरंपरया यो वि-
कल्प इत्यन्वयः अयं भावः संस्कारजन्यो भ्रमः संस्कारसिद्धये पूर्वप्रतीतिमात्रमपेक्ष-
ते न वस्तुसत्त्वं प्रतीतौ सत्यां वस्तुसत्त्वाभावेन च भ्रमव्यतिरेकादर्शनात् अतो नादिवि-
स्पूर्वपूर्वभ्रमदृष्टस्य उत्तरोत्तर आरोपो भविष्यति अंधपरंपरान्यायेन तेन च व्यवहा-
रः सेत्स्यतीति सप्रयोजको हेतुरयमिति ननु अद्वयं हि वेदानुमासिष्याजिनः सुकृतं तत्त-
वति । अपाम सोमममृता अभूम इत्यादिभिः कर्मफलस्य नित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वं न
घटते न हि नित्यं वस्तु असद्भवति तस्माद्वेदप्रतिपादितत्वात् द्वैतं सदेवेत्याशंक्याह भ्रमय-

हेन्नगवन्तेतलवत्तारतीवेदलक्षणा उक्तत्वात्ति निर्विकल्पी निर्गौणलक्षणाद्दि निर्तिकः कांडान
कर्मश्रद्धान्तराक्रांतमंदमतीन् भ्रमयति मोहयति अयं भावः नैन हि वेदः कर्मफलस्य नि-
त्यत्वमभिप्रैति किंतु लक्षणया पारम्यमात्रं विध्येकवाक्यत्वात् अन्यथा वाक्यभेदप्र-
संगात् तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयत इति
न्यायोपबृंहितश्रुत्यंतरविरोधाच्च अतः कर्मजडानामिदं भ्रममात्रमिति एतेनैव
तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः इत्यादिनामप्यन्यपरत्वं दर्शितं भवति र-
उद्भूतं भवतः सतोपि भुवनं सन्नैव सर्पः स्रजः ऊर्वन्का यमपीव कूटकनकं वेदापि नै-
वं परः अद्वैतं तव सत्परं तु परमानंदं पदं तन्मुदा वंदे सुंदरमिंदिरानुतपत्रे माधव मामा
नतं तदेवं प्रपंचस्य सत्त्वे साधकं नास्तीत्युक्तं इदानीमसत्त्वे स्पष्टं प्रलयकृतयः यतो वा
इमानि भूतानि जायंत इत्याद्याः तन्मूलं वानुमानं प्रमाणमित्याह नयदिदमिति यद्यस-
दिदं विश्वं अयं स्पष्टः पूर्वं नासन्नासीत् सदेव सोम्येदमग्र आसीत् आत्मा वा इदमेक एवा

यआसीदित्यादिस्फुतेः न चनिधनात्स्वयातु अनु अनंतरं न विष्यत् न विष्यतिनासदासीः
सदासी त्तदानीमित्यादिस्फुतेः अनःकारणादंतरामध्ये पवरसे केवले लयिमषा मिथ्य
ती ३ पमेवविनाती मतं निश्चितं यत् एवं अतः कत्याद्विाज्ञातिविकल्प पर्यद्विात्ना
नां द्रव्यमात्राणां मध्ये कोष्ठी यस्सरूपाणां विकल्पा भेदाघट कटक कुंडलादय
णां पंचानो मार्गप्रकारास्तेरूपमीयते सदृशतया निरूप्यते यथा तत्रकार्यकारणं
धयमानताकारणं सदा द्येव तु सत्वं तया त्राप्याकाशादीनां नामममात्रता बहुत्वेवसः
मिति निरूप्यते दृष्टांतेन तया च श्रुतिः यथा एकेन मृत्पिंडेन ज्ञातेन सर्वं मृन्मयं विज्ञाः
तं वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं तथा एकेन लोहमणिना ज्ञातेः
वं लोहमयं विज्ञातं स्यात् तथा एकेन नखनिकृंतनेन सर्वं कार्ष्णायसमित्यादितस्
य सत्वप्रमाणाभावाद् सत्वे च प्रमाणस्य विद्यमानत्वाद्वितथं मनोविलासं असः
पंच आतंकृतं सत्यमिति ये अवयंति जानंति ते अबुधा अज्ञा इत्यर्थः अत्रैवं प्रयाग न वि. ३

तान सदा चं तयो विद्यमानत्वात् विकारित्वात् तद्दूप बाधश्रुतिरुक्तादिवदाता च न
कुंडल मुकुट कुंडल कटक कांचित् किंचित् परिणतं कनकं परमार्थतः महद्रूप तिरस्व
वं तथा नरहरे न परं परमार्थतः ननु यदि प्रपंचो नाम नास्त्येव नन्वा यतालेन
नसूक्ष्म संबंधगंधोपि तर्हि किमपरा इ जीवेन यतो यं संसरति किं वा च पमी
न्यास संबंधगंधोपि तर्हि किमपरा जीवेन यतो यं संसरति किं वा ... यमी
स्य यतो नित्यमुक्त ... किं विषयं च तदा कर्मकांडमित्यपेक्षायां जीवेश्वर विशेषप्रकार
सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्न
ति चाकशीति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्याद्याव दंती त्यात् सयदजयेति स
जीवः यस्मादजया मायया अजां अविद्यां अनुशयीत आलिंगेत ततो गुणां श्च देहे
यादीन् अनुपश्येव मान आत्मतया अध्यस्यन् तदनु तदनंतरं संसरूपतां तद्धर्मयोगं व
न्त अपेतजगः पिहितानंदादिगुणः सन् मृत्युं संसारं जति प्राप्नोति तद्विषयमेव च कर्म
डमिति नावः ननु तत्वं तु अजत्वा सितामजां मायां ननु सामर्थ्ये वास्तिकथं त्यागस्तत्राह

क्रियत्वं वमिति आयं भावः यथा भुजंगः स्वगतमपि कंचुकं गुणबुद्ध्या नाभिमन्यते तथा त्वम
पि न हि निरंतरालोकादिसंविकामधेनुवृंदपते रज्या कृत्यमिति तामुपेक्षस इति अतएव तदाह
आत्तजगः नित्यप्राप्तैश्वर्यः महसि परमैश्वर्ये अष्टगुणिते अणिमाद्यष्टविभूतिमति तृतीयसप्त भ.२
म्यर्थे विराजसे कथं भूतः अपरिमयजगः अपरिमितैश्वर्यः न तु अन्येषामिव देशकालादिपरिच्छि
न्नं तवाष्टगुणितमैश्वर्यमपि तु परिपूर्णस्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः रूपान्वयंतीं विवी तप
क्षणां गणगताकालस्वभावादिनिर्मीवान्सत्वरजस्तमोगुणमयानुन्मीलयंती बहून् मामाकमया
पदाक्रिस्यपतितरं संमदयेयात्तुरं माया ते शरणं गतास्मिन्नपरे त्वामेव तां वारय एवं तावदुक्त्वा सा
धनकदंबेनये भगवंतं भजंति ते भूत्यंतरं तितरंते संसरंती त्यक्त्वौदानीयखाति संगं परित्यज्य
भगवन्मार्गप्रवृत्ता एकिं कथं विदंतेवासि नः कामान्न मुंचंति ते न भगवंतं प्राप्नुवंति न चेह सुखं ल
भंते केवलं जयानीरे च प्राप्नुवंतीति तान् शोचनुकामानुकामयते मन्यमानः सकामतिजय
तितनतवेत्यादि अस्यार्थं माया दिनसमुहरंतीति हृदि भवननूयय तयो हृदि दक्षिताः कामजटाः का ऐ६

तवैतानि ... ३

मस्यजटाः मलानि वासनाः यदि न समुद्धरंति नोत्पाटयंति तेषामसतां भवान् हृदि गतोपि दु
रधिगमः दुःप्रापः कथं असम्यक् कंठमणिः अस्मृत तप्यः कंठमणिरिव तुल्यः स यथा कंठे वर्त्त
मानोपि अस्मृतश्चेदप्राप्त इव भवति तद्वदिति न केवलमेतावत् किं वस्तु अपयोगिना मिंद्रियत
र्पणपराणां योगकृत्स्नानां उन्नयतोप्यसुखं कृतार्थ त्वंकुस्व मेवं तदाह अनपगत्तांतकात् अ
निवृत्तात्मत्यो लोकाराधनधनार्जनादिक्लेशात् भोगवैभव प्राकद्यजया कृतावत् दुःखं
भवत ईश्वरादपि दुःखं कथं भूतात् अनभिरूढपदात् अनधिरूढं पदं स्वरूपं येस्य [illegible]
त्वत्स्वरूपप्राप्तिभावाद विद्यावद्विषयत्वेन प्राप्तनिजधर्मोति क्रमनिबंधनत्वं दंडरूप
नरक प्राप्तेरस्मु नाप्यसुखमित्यर्थः ॥२६॥ इदं जन्यासमिवेणं वंचितजनं भोगैक चिंतातुरं सं
सुह्यंतमहर्निशं [illegible] क्लिश्यितोद्योगक्रमैकाकुलं आज्ञालिंघिन मज्ञमज्ञ जनैर्न तासमान
न नासन्मदंदीना नाथ दयानिधान परमानंद प्रभो पाहि मां नन्वयं तेनैकिमपि कृत्यम
स्ति पारब्धमेव सुखे वा पत्नोगेनेव दीयते अतः किमिति वृथा शाप्यते उन्नयतोप्यसुख

श्रूयते वा एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मणा वर्द्धते नो कनीयान् इत्यादि तत्राह ॥
द्वगमीति । हे सगुण षड्गुणैश्वर्ये नित्ययुक्त त्वदवगमी त्वत्तुज्ञानवान् जनवद्दुःखसुखा
नयोः भवतः कर्म फलदातुरीश्वरात्वेतारूढयोराविर्भूतयोः स्तुताक्तयोः प्रा
गुणपापपुण्यकर्मणोः फलभूतानुगुणा विगुणा न यानुसुखदुःखसंबंधानु न वे
नानुसंधत्ते तर्हि तदानीं वदेहतां दे ... त्वात्मिमानिनां प्रवृत्तिनि
करी गिरः विधिनिषेधरूपवाणीन वेत्ति विगतदेहात्मिमानतयास्वकार्यबोधाभावा
नयुज्यतेत्यर्थः युक्तं चैतत् यतः कारणात् मनुजैरन्वहं श्रवणात् ततः श्रवणेन चेत
धृतस्त्वं तेषामपवर्गगतिः अपवर्गरूपा गतिर्न वृसि कथं श्रवणात् तत अनुयुगपति
यागीतपरंपराउपदेशासंततिस्तया सत्संप्रदायोदनुसारेणेत्यर्थः एतदुक्तं भवति येता
ह्स्तिनानंतेषां कर्माधिकारणां कापि येषां नवरतं त्वत्कथाश्रवणादिनिष्ठा स्तेषाम
सम्यग् भवत्पादानां न विधिनिषेधबाधः इतरेषां तु योगक्लेनेंद्रियजालं जाल

॥ ९१ ॥

नासुत्रयं तो पञ्चसुखमिति ॥ अवगमं तव मेदिरामाधवस्फुरतिय नसुखासुखसंगमः ॥
श्रवणेन जातमथापि वा नहि नवामि यथा विधिकिंकरः त्वदवगमी न वेत्ति सुखदुःखे न च
निषेधावित्युक्तं तत्र न तु कथमवगंतुं शक्यं दुरवगमस्यो क्तत्वादित्येव माशंक्य सत्यम
नवगाह्यमहिम्नो वाङ्मनसोरगोचरत्वात् विषयत्वेनैव ज्ञानमिति दर्शयन्नाह यदूर्ध्वमार्गि
यद्वा क्षिथिव्यायदंतरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्यादिश्रुतिप्रतिपा
रिमितमहिमानमात्मं कपतय एव ते हि न गमनं ते अंतं द्युपतयः स्वर्गादिलोकपतयो
पापि न ययुः न प्रापुः त्वमपि न यासि ंकुलस्त्वं हि सर्वज्ञता सर्वशक्तिता वा अंतत्राह अ
नया अंतानावेनं न हि यस्मात् विषाणाज्ञानं सर्वज्ञता तदप्राप्तिर्वाशक्तिर्वेभवं वदिकृति अनं
मिवाहं यदंतरेतिय स्यतव अंतरा मध्ये नन्नु अहो सावरणाः नत्तो तरदशगुणसप्ता
युक्ता अंडनिचयाः ब्रह्मांडसमूहा वांतिपरिभ्रमंति वयसा कालचक्रेण खेरजांसी वंस
केदैवन नुपर्यायेणांहि यस्मादेवं अतः अतयस्त्वयि फलंतिनात्मपर्येवसात्पापर्यवसायंति न

तुसात्वाह्वदंति अयमेतावानितिसगुणस्यगुणानां त्यान्निर्गुणस्यवागोचरत्वात्कथंतर्हिश्र
पदार्थेतात्पर्यमितिः तत्रविधिमुखेवाक्येनवेदयंनियमः पदार्थस्यैववाक्यार्थत्वमितिनि
षेधमुखेतुनायंनियमइत्याह अतन्निरसनेनेति अन्यदेवतद्विदितादथो अविदितादन्यत्र
धर्मादन्यत्रासमाच्च कृताकृतात् अन्यत्रभूताच्चभव्याच्चयत्तत्पश्यसि असकूलमनणित्यादि
प्रकारेणलक्षणयावतलक्ष्मसीत्यादयः पर्यवस्यंतीतिनचवाच्यंनिषेधैः शून्यमेवज्ञापित
इतियतोभवन्निधनाः भवतित्वयिनिधनंसमाप्तिर्यासांतास्तथानहिनिरवधिर्निषेधः सं
भवति अतोवधिभूतत्वयिफलंतीत्यर्थः रजा छपतयाविदुरंतमनंतनतेनवत्तवान्निरः
श्रुतिमौलयः त्वयिफलंतियतोनमहत्यतोजयजयेतिजेतवतत्पदं॥२४॥ इत्यशेषसमाम्न
यस्तुराणोपनिषत्सइतिसर्वश्रुतिपुराणरहस्यतात्पर्यमित्यर्थः ब्रह्मदायादेतिब्रह्मैववद
थमिवायत्तप्राप्यमतिसवतइतितथाब्रह्मपुत्रेतिवा पूर्णः कृतकृत्यः श्रुतधरः श्रुतमर्थमन ६८
सिधारयन् वीरवतोनैष्ठिकः नमइतिकृष्णावतारतयानारायणं नमस्यति॥ उक्तंहिएतेचांश

कलाः पुंसः कृष्णस्तुभगवान्स्वयमिति उशामितीरितिरम्याः सुंदराइत्यर्थः वशाकांतौसा
दौ कातिरितियोनिव्यवधानेविनाजनकस्य अग्निमथनावसरेकथंविदरणेरेतः पतितंम
थ्यमानसत्तदेवततउत्पन्नः शुकइतिवदंतिसमस्तवेदस्कंधत्यर्थंसंगृह्यानुसारेणर्य
तियोस्याद्येदकइतिय अस्यविश्वस्योत्पत्त्यादिकएवमिदमनुशायिनांसमस्तपुरुषार्थसि
द्धयेसर्वक्षितिपालयानुज्ञापयतीयमित्यालोचकइत्यर्थः अनेननिमित्तत्वमुक्तं एवमाला
च्यं अस्यादिमध्यनिधनेआदिर्जन्ममध्यः पालनंनिधनमंतः एतेषुकर्मसुयोक्तति अन
नोपादानत्वमुक्तं नन्वप्रकृतिपुरुषयोरुपादानत्वंनिमित्तत्वंचप्रसिद्धंसत्यंतयोरपिततएवो
त्पत्तत्वान्मूलकारणंसएवेत्याह योव्यक्तजीवेष्वितिप्रवेशानियमनेदर्शयतिपूर्वोक्तप्रकारे
णादंसृष्ट्वायदर्थमेतत्सृष्टंतेनतत्तद्विनासृष्टेकार्ये अहमितिदर्शनात्तत्पिंडीकृत्तेनसत्तानु
प्रविष्टः पुरः शरीराणितस्यभोगायतनानिचक्रेतान्पुरंशास्तितस्यभोगंददत्परिपालयति
उपासकस्यचकेवल्यरूपोभवतीत्याहयंसंपद्येतियंसंपद्यपापानुशयी अन्यत्रदंडवत्

करणमूले देवतेइति तथा सञ्जीवः अजांकायंकारणं दानामविद्यां त्यजति न तु ब्रह्म
यापि जीवतत्त्वं बंधो दृश्यते अत आह इहसंकुचितायं पश्येति अयं भावः यथा सुषुप्त्या
रं नामन्यो पश्यतिस्तु नात्मानं तथा पश्यति ब्रह्म जीवन्मुक्तमप्यन्यो देहवंतं पश्यति सुकु
कं [illegible] पश्यतीति तं हरिं मज्जन्समनवरतं ध्यायेत् किमित्यत आह [illegible] यन न यं यस्मात्
प्रनिवर्त्तकमित्यर्थः कुतएतत्तत्वे वद्यानिरस्य योनिं के [illegible] नाप्यत [illegible] भावस्थानेन
[illegible] तिरस्कृतायो निर्मूलकारणं मायायनंतं सर्वं [illegible] तिशिरोरत्नैर्नीराजितपदां
ने [illegible] योगपदं वंदे माधवं कमिनिमयाः॥ इति द्वात्रिंशत्साशीतितमः॥ ८२ दानाभी दयासंतः
मतां ममसा [illegible] मयालिखी ब्रह्मायकृतमेतन्न सर्वेतः॥ त्र्यशीतितमविष्णुजनकं
यमक्ष [illegible] तोर्वकुदेव [illegible] विचारति मितिवर्ण्यते॥ हरिं [illegible] मुक्तिदस्य [illegible] नयंधा
जस्रं [illegible] तितत्वकं तदेवासुरतिं अशिवमवधीरित [illegible] जिनः [illegible] पति ८४
[illegible] गुणोपमर्दनतमसस्त्रैविध्यात्त्रिलिंगः त्रिलिंगत्वमेवाह वैकारिक इति अहंकारः

विकाराम नइंद्रियं तत्तद्रूपाः षोडशेति इंद्रियदेवानामन्नेदं विवक्षयांकं वने तियत्तु किं विधि
कारोपाधिकं तज्जनु उपाध्यनुरूपाणां विकृतीनां स्वरूपं प्राप्नोति उपद्रष्टा साक्षी सन्नूयते
सर्वदृक् सर्वं पश्यति अतः प्रकृतेः पर इति अनेदं तत्वं वस्तुनो गुणसंबंधरूपधर्य [illegible]
तत्क्रमो योगयोगात्त्यां बिंबतत्प्रतिबिंबवत् गुणाः सत्वादयः [illegible] स्थितः [illegible] ब्रह्म
विष्णुशिवानां [illegible] गुणाधिष्ठातृस्वरूपिणां नाति भेदो न वेतु भेदो गुणधर्मैरित्यत आह सत्वस्य शांत्यानो
आवृतिविक्षेपविक्षेपमूढते रजस्तमोगुणास्त्यां तु नवेतां ब्रह्मरुद्रयोः गुणोपमर्दतो द्वयस्त
दंशानां न तितन्नतां अतः समयसत्वस्य विष्णोर्मोक्षकरी मतिः अंशातो न्यतिरेकुच्यते [illegible]
मयी [illegible] अंशातस्तत्र तम्ये न ब्रह्मरुद्रादिसविनां विकृतयो न वंत्येव शानेमोक्षोपपन्नं
तः। इदमेवाभिप्रेत्य तत्र ततो च्यते श्रेयांसि तत्र खलु सत्वात्तनोर्याः स्फुरिति तथा सत्वं ८३
यस्यापि या मूर्तिरिति तथा सत्वं तीर्थसाधनमिति तथा त्रयाणामेकत्वानां यो न पश्यति
वै जिदात्मिति नतमपन्य [illegible] तं जेन [illegible] एवं वसति न किंचिदप्यसमंज

तत्र [illegible]कामानां तु बलं हि मोहमात्रमिति यस्यात्मन अगच्छन्कामीत्ययमर्थः यो विषयानुपदि
ष्टुरधिकं दृष्ट्वा विद्धिष्यमानेषु सज्जते लिप्यते स एव तस्य विषयापहारएवानुग्रह इति यथा
त्रेष्विन्द्रवादीनामैश्वर्यविक्षोभात् अथवा प्रथमं विभूतीः कामानुरूपा दत्वा तानेव विषयोप
गावसाने तस्य निर्वेदमुत्पाद्य हरिष्यामि परमानुग्रहं करिष्यामीति तदुक्तं भगवतैवं नमया
श्रोतस्त्रियां कामः कामायकल्प्यते इति दुःखदुःखितमिति दुःखादनु पुनर्दुःखितमिव
तीयमानमित्यर्थः सपुनर्बंधूनामाग्रहेण धनेच्छया प्रवृत्तोपि मदनुग्रहेत सद्यदानिः
घमो निर्विण्णः स्यात् तदा मदनुग्रहमिति ममासाधारणमनुग्रहं तमेवाह तद्ब्रह्मेति
नः पश्चादिमोदामरा वयनू अन्यासक्तो जन इत्यर्थः एतदेवेति हासेन स्पष्टयितुमाह
पप्रसादयोरिति बहुलावेसन्वयः श्रीकुन्तेः पुत्रः सुसंकटमापके लासोत्पाटनं पुरप
वंस्त्वगात वत उपाधावनू कथं मात्मकृच्छेणास्त्वमांसेन ग्रुध्यान इति त्रवृष्टत् [illegible] १००
हतिमानस्त्रिरिव दंदीप्यमानः वयमधुना [illegible] यथा कंचितदुःखेन महर्षिकामं वारया[illegible]

तिं प्रसत्व उपस्कृताकृतिः परिपूर्णादोषो भवतु व्यवारयन्न एव मा [illegible] तो येन [illegible] तं पीतं स्य
ादेहो वृथापीड्यते इति दामुमन [illegible] पदितवानू सपर्यदीरमिवं उपस्पृष्टः अनुगत अभावत
ातें उदकं गत्वा रतः वेकुंठे तद्दीपं तं वृकासुरं तथाव्यसनं ताद्दव्यसनं यस्य तं वृजिनार्दनः
वदृता दूरत एव दृष्ट्वा मेखलादिलिंग उपलक्षितः प्रत्युदीयात् संमुखमागतः व्यक्तं निश्चितं कि
यें आत्मा देहः सर्वेषु स्वार्थे तेतु रतो मा पीडयेति [illegible] पुंसि [illegible] नवानू स्वार्थान् स्मृ
धयितुमिच्छति अथवा जनः पुंसि सहायैः स्वकार्याणि साधयत्वित्यर्थः नः कथ्यतामिति
यंपिवाचा नामिव हर्तीयत्यनुपयावत्तावदिष्यतीति चित्रैर्वाक्यैः सुपेशलैरतिरम्यैः जिनधीः
श्रीतमतिः किमुवावतत्वं विश्वसनीयो ल यिच्छताः कृतापराधः इति अव्याकृत [illegible] वाजा
तरगोचरराक्ति [illegible] गिरिश मोचनीय विमोघ नकूपं वरिर्जसंस्तुतिति निगनायोनि संचारैः ॥
[illegible] दयामे [illegible] तिलमः ॥ ॥ नवान्नीति तिमेदेवः को [illegible] यां पूरी [illegible]
ने सोवर्ण [illegible] यद्भवः ॥ इति ला सांतर [illegible] सरस्वत्यादति [illegible] स्वेवरूपांतरणानि या

त्तिरुत्थानेन स्वकार्यक्षमोऽयमर्थः। तेन यथा कश्चिद्ग्रामयति तथा स्वकार्ये ताडनेन निमित्तं क्रोधं प्र
सयामास । अयमर्थः तीर्थकामिणा तीर्थत्वनिमित्तेन तस्य मंडयागं नीरयागिरा निर्वृतः तूष्णीं बभूवेति
रागः विस्मितात्र परग्लानिव्यतिरेकेऽपि निर्विकारत्वेन तत्त्वयोः संबद्धः महत्तमं निश्चितवंतः। यतः यस्मिन्
वैराग्यं यत्न चतुर्विधमिति पाठे सत्वात्तु विध्यमेवं स्पष्टं विषयानुसक्तमनसा कुर्वतोऽपि संमानेच्छा
त्यागात् । माध्यं वैराग्यं ततो विषयाणां मध्ये लवणादिव्यतिरेकेणापि वृत्तिर्द्वितीयं वृत्तावपि मनसि
रागशैथिल्येन बाह्येंद्रियैरेव विषयसेवनं तृतीयं तत्राप्यौदासीन्यं चतुर्थं यथाक्रमं वैराग्यमा
द्यं यतमानसंज्ञं व्यतिरेकसंज्ञं एकेंद्रियाख्यं हृदि रागसौक्ष्म्यं तस्यापि नाशस्तु वशी
कृताख्यमिति । तस्य भगवत एव यद्यपि त्रिविधा आकृतयः ततः तासु सत्त्वमेव तीर्थसाधनं कृ
पार्थित्वम् : इत्थं निश्चित्य सरस्वतीतीरवासिनो विप्रा हरिसेवया मुक्तिं प्रापुरिति । व्यासनंदनस्य
मुखपंकजाद्भूतं गंधयुक्तं पीयूषतुल्यं हरेः प्रशस्तं यशः यः संसमीसिवते स मुक्तो भवतीति । १०१
सर्वोत्कृष्टगुणो भगवान् कृष्ण एवेति दर्शयितुमाख्यानांतरमाह एकदेति ब्रह्मर्षिषड्भ्यादिकां

तं गाथां वाक्यमपि न श्रिद्दोषः अतो राजदोषेणैवमस्तु ज्ञाम्रियं तद इति वारं वारं तु क्रोशोस्य
र्थैः । ब्रह्मन्नु किंचिदिति किमर्थं वृथा रोदिषि यतः स्वैत्वन्निवासे धनुर्धरमात्रो राजन्याबं
बंधुरपि नास्ति ब्राह्मण एषस्य तु का वा । तौ एते तु सत्रयाग इव ब्राह्मणामीलिं नविलुमर्हति ता२
त्यर्थः तदेवाह धनदारात्मजाः स्वका इति धनादिभिर्वियुक्ताः य त्रयेषु जीवन्मृताः संतिते जीवंति
केवलं जीविकां संपादयंति । एतकल्मष इति अग्निप्रवेशेन ब्राह्मणा विलाश्रवणपातकात्प्र
तोत्तव यमित्यर्थः । अन्तकल्मषश्चेदिति वा नश्रद्धया हेन संपत्तीमः । एवं प्रोक्ते विवादे विप्रे त्रि
तः विश्वासं प्रापितः निशामय नृपमाणवनं ब्राह्मणोपेदकाखेनक्ष लाप्यत्नया महत्मरं नमस्कृत्य
न्यणुत् आवृत्वा नूनं देवाहूतिर्यग्गच्छामीति अदर्शनमापदे तोपि नावशिष्ट इत्यर्थः । येस्य पगा
स्ततु तत्रप्रयुक्तः वारितः उपपत्तिभिः प्रतिषिद्धं ऊर्ध्वं तां मावज्ञा माजानिर्हियेनिदंतित एव मनुष्या
नः कीर्तिस्थापयिष्यंति निश्चलां करिष्यंति । पागं तरं तु छंदो भंगभयादागंतुकमिति । सप्तसप्त
संख्यागिरयोयत्पुद्धापिशुतानूह्यतामिति प्रकृतिपरिणामरूपं नालोका नावरूपं व क्रान्तुपथे

नवकृत्वमनुगतेन कारणेन तमसः परं तस्मात्तमसः परं दूरे वर्त्तमानं परं श्रेष्ठं भागवतं ज्योतिः स
तच्छ्रुत्वा नंदयाम्युक्तं तत्समीदय पताडिता द्वौ नेत्रेन्यमीलयदिति ॥ एतं तं उज्ज्वलंतं वृहंतं म
होतः क्षात्येन रूपेण यस्य तत्तत्र सलिले जवनं महाकालपुरं धाम तन्मंधकृतिमत्स्यश्रेष्ठं स
हस्रमूर्द्धि नवा फणास्तास्तु मणयस्तेषां द्युतिभिः द्विसहस्रनेत्रे रूर्जितं स्फटिकगिरिसंका
शं सितिकंठ जिह्वं कंठ जिह्वाश्च शितयः नीलाः कंठ जिह्वा यस्य तं तद्भोगसुखासनं तस्य जा
गादेः सुखकरमासनं यस्य तं महांतो मणिव्राता येषु तेषां किरीट कुंडलानां प्रभातया
परिक्षिप्ताः सर्वतः स्फुरंतः सहस्रमपरिमिता कुंतला यस्य तं कीर्त्या जयाकीर्त्तिसक्तितया अ
जया अखिलद्धिभिरणिमादिभिर्विवृतिभिर्मूर्त्तिधरा भिः सूजितं याणिरामेकलावत्तीणां विति
संबधनं धीघ्रं मे अंतिस कारामितं आगच्छतं आचरतां आचरतं इदं तु भारतयुक्तात्स्वं मे
रक्तम पिश्रेष्ठं कथन प्रस्तावेना जोक्तमिति ॥ इति श्री दशमस्कंधोन न्नवतितमः ॥ ८ ॥ १०२
नव तितमे तु यो क्ताः कृष्णलीलाः समासतः यदुवंश प्रस्तूतानामानंत्यं वस्कारणं ॥ श्री कृ
ष्णस्ती समासेन दर्शयति सुरवं स्वप्तुयमिति सर्वसंपदादि विशेषण्यां श्रियः पतिः यो
वासहस्त्रपत्नीनाम कं चनरः सनुतासांगे हेषु रेमइत्यन्वयः ॥ गेह विशेषणं प्रोक्षुद्धेषो
क्ष्वे केनं तथाक्रादि नी पुरचरं तो विगाह्य विजत्तारमलानुदयोवैनवं यस्य सः यो षितां कुचकुं
कुमैर्लिप्तांगः यतस्ताभिः परिष्वंः सूतमागधवंदिभिरुपगीयमानं स्ता ः किन्नरस्त्राः अतए
व विष्टितो कृकु च प्रदेवाः ऊद्धतानि विसस्तानि कूले रु लवरस्यः प्रसूनानि यासां ताः जातेनसमी
रणेन उक्त मयक्तेन लसंति वदनानि यासां ताः तासां सनेत्यो विषजितं अं कुमासग यस्य सः
क्रीडायामजिंगेणे अभिनिवेशेनच्युतः कंपितः अंतवत् दर्वेोयस्य सः मुकुंदे कप्रियः
समाहिता इव बहाणमगिरः सत्यः पुनस्तन्मेवरोविंतयंत्यो जडं यथा तत्त्वतितथा या निवाक्या
नेऊ तु तानिमम भोगदतः इत्यर्थः ईश्वरः श्रीकृष्णः स्वपिति खं च निद्रां तं गच्छतीवि
न्यपसिंन शोपनेस्य पिषितं दत्तवितमित्यर्थः अथवा नापराधस्तवापीत्या शयेनाह नलिन
नय उपहासेन सहितं उदारं यस्या लीलया क्षितं तेन कविशादं निर्विद्धे चेतास्त्वमिति ॥ शारा त्राव

हस्तबंधुस्त्वं रवीपि किं वा किं नेत्राव त् अपि तु वयमिव स्फुरत्यसे॥ ॥ अलं अनिशं सदानि
श्रुष्यतस्त्वं शोचसि किं वास्मान्निःप्राप्तां दृष्टां त्वमपि गतोसि अलोकं दृष्टं यथा वयं संभोगेन सु
कुंदापहृतउ वउं कमादिलौं ग्लनास्तया त्वपि यतोपहृतकौस्तुभादिलौं ग्लनो लक्ष्यसे॥ ॥
मुकुंदगदितानि रहस्यानि विस्मृत्य तदेकचिंतया कच्छि त्वं क्षितिं प्रियं वयमिव स्फुगितगीःस्वा
वाक्॥ हे इंदो नस्तथो वा पलक्ष्यसे॥ ॥ अप्रिया वराणां विनास्मरोदीरणेन वयाजनं नं मलया
निलतवान्नुवितमित्यर्थः। मेघेति आतपादिहरणसाम्यात् त्वं यादवेंद्रस्य नूनं दयितः सखा
सि अतोत्तवान्ततं ध्यायति। ध्यानेलिंगान्याह अत्यकंठ इत्यादि। अतो किमिति त्वया तेन सखं
कृतं यतो दुःखवदस्तत्प्रसंग इति॥ ॥ हे कोकिल प्रियरावस्य प्रियं वदस्य श्रीकृष्णस्य पदानी वरा
णि स्वं भाषसे मृतान्संजीवयती तितया तयानया कोमलया गिरा वल्गितकं रमणीयकं
ठं मे कथय किं तव प्रियं करवाणीति॥ ॥ हे क्षितिधर त्वं न वदसि न च वलसि अतो नूनं महांतम 13
र्थं चिंतयसे बत तादृशि अपि किं वयं यथास्तने विधत्ते कामयामहे तथा त्वं स्तनतुल्यैः श्रृंगैर्वी

613

[illegible] यामीति आप्यमपदवक्षा नदिष्यतीति ताव [illegible] जोसिंधुपत्न्याः नद्य
[illegible] अस्मान्ना नंदयति बता हो लोकष्टं अतः शुष्यतो कि
तिशी [illegible] यं यथा प्रियतमस्य न तु सिंधुपतेः समदसि हृदे
सांता [illegible] मुकुंदो [illegible] किं वा त्वं लसे
वाग [illegible] यि लोड [illegible] ॥ ॥ नः अस्मान् प्रतिष्ठुरारहस्यु [illegible] किं वा
स्मर [illegible] पि [illegible] निति वेदत आह हे दौत्यकृद्दस्य दूतं कस्मात्वं वयं मड
का [illegible] यति युष्मदाद्ये [illegible] अहो तर्हि तमिमालापया चाकारयंतु मिति गतं त
तं [illegible] यास्मान् वं च यि [illegible] किनीरमते तां प्रियमतं तमेवालापयसा [illegible] का
कथयपरि [illegible] तर ति वेदंत आह हंत स्त्रियां ज्ञाताविकद्द नैश्च स्मासु स्त्रीणाम
सेवैकनिष्ठान् तु वयमित्यर्थः पाठांतरे तु दौड मधुतद्वत् मधुरमालापमानंदयद्भाव
दमरति प्रदः प्रियमते वयं कस्मात्ताः किं तु अनाहूताः पिरतीः पुनः सैव [illegible]
[illegible] ना [illegible] कनिष्ठारकनेद [illegible] नसिद्धो निष्ठायास मिति तासां [illegible]

वंशतो जातो नातिविचित्रमित्याह अक्षतमा चोपीति। उरुनिगायैः गीतैः रूपागीतां ये कै
श्चिद पिगीतैः यथा कथं विदपिगीतावेत्यर्थः। पदं स्थानं यासु कीर्णीपसुरवा अष्टो तान्दा
हृताः आकं एवमयमष्टोत्तरशताधिकषोडशसहस्रमहिषीणांपुत्रांश्च दशमेकमात्यै
रेकषष्टिसहस्राणि भवंति अनिरुद्धस्येति अतः पुत्राणां मध्ये सप्त द्यौ वर्त्तेयाः अथवा धनि
रुद्ध नामापि कश्चित्पुत्र एवेति सहस्राणामपरिमितानां कुमाराणामित्यन्वयः यदा अल्पे
कं वद्धनध्यापयतामाचार्याणामियं संख्या तदपि अक्षतमा च नन्वसम्यक् ज्ञायते तदाकु
माराणामेव संख्या कर्तुं न शक्यते कुतः पुनः सर्वयादवानामिति ते चोत्पन्नाः इति स्वल्पे
कं वकुनीस्तूपेरितिज्ञेयं एवमेव यदुकुले पि देवा इति तथा चोक्तं सत्यस्वराः समुद्भू
ता देवा यदुकुले पृथगिति। तस्मात्कृष्णकीर्तेः सर्वतीर्थोत्तमत्वं श्रीकृष्णस्य वसावं दे
तमत्वेन विचित्रमित्याह तीर्थं चकृत्येति इतः पूर्वं स्वःसरिदेव सर्वतो [illegible] धिकं तीर्थमित्या
इदानीं तु यदुकुले जपतु अज निजातं तीर्थं श्रीकृष्णकीर्त्तिरूपं एतस्याः सरिद्रूपं पाद

शौचं तीर्थम्कनमस्यं च यैः स्वयमेव सर्वतीर्थपरिभिजातश्यार्थः श्रीकृष्णस्य विदिषः
स्निग्धाभ्रतसारूप्यं ययुरित्यपि चित्रं तस्य परमकारुणिकत्वात्तुं तथाइदं न चित्रं किं
तत्। अजितपराः अजिताः कैश्चिद्याप्तापरा सर्वतः परिग्रहाणि श्रीश्रीकृष्णस्येनाका
स्येति तद्व्याप्यदर्थे अन्येषां ब्रह्मादीनां यत्नेदति नन्तु निर[illegible]पेदं तमेवलदमीः अ
तरति चिनमेवेति चेत्तु न किं परममंगलनामधेयत्वात्तस्येत्याह यन्नामामंगलघ्नमि
ता तदपि नार्थं स्मरणापेदा मित्याह श्रुत ~~तस्मिन्निव~~ मथ्यगदितमिति सर्वधर्माभि
ग्रीवात्यपकृता गोत्रधर्मश्रुतिगात्रेषु तत्तद्दृष्टिवक्रोध्वधर्मोयिस्कृतः येन प्रवर्तितेः तस
[illegible]ति जरत्तरणं नैव विचित्रमित्याह कृष्णस्येतदिति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारकाव
रुत्तैः विरोषतो नंतपनावच्चक्रायुधस्याकिंयदेतदित्यर्थः यत एवं तत्त [illegible]
तः श्रीकृष्णततः स एव सर्वोत्तमस्त्यात्तजयतीति जनानां जीवानां निवासः आश्रयः स
जवानिवसति अंतर्यामितया सत्कृष्णो जयति देवक्यां जन्मेतिवादमात्रं यस्यसः यदु

ना[illegible]र्येतु सन्नासेवन[illegible]पाद[illegible]कामा[illegible]निरसन[illegible]र्थकी[illegible]र्थं दो॥ म बतो
नि[illegible]नुस्थिर वन्मुक्तिनिष्ठ[illegible]कारविरोधानपदो॥ वृंद[illegible]तकगवादीनांसं
र[illegible]तांतथा विना[illegible]वेदभ्यो ग्यानपदेवजवनितानां च खवनितानां वस्त्रा
[illegible]मतामुखेनैव कामदेव वर्धयनं[illegible]तिच्छि[illegible]संसारं संपि
[illegible]गवा[illegible]मोक्षप्रदमित्यर्थः॥ तत्त्वकार्यविरोधिः[illegible]दिनाना सं
[illegible]यदू[illegible]सतःपर[illegible]स्यतदनुकंपानुकारीति[illegible]निकामी[illegible]
[illegible]तात्प्रथ्या दित्यर्थः॥ अनुवृत्तेः फलमाह[illegible]मसाः कथा[illegible]
[illegible]नियुक्त्या विंतयासं वर्द्धित्यातयानुवृत्यात निष्ठवेनतस्य धामलोक मे
ति[illegible]नाकलिव[illegible]त्याह दुस्तरेति दुर्लभ[illegible]पाथत्व माहत्यामादिति॥ ॥ इति
[illegible]संमतादशमाथ्यायाः॥ श्रीधरस्वामिरचितश्री भागवत दीपिका नवति मो
[illegible]सार्द्धेण[illegible]॥ ॥ संवत् [illegible]